

DÜŞÜNCE ve TOPLUM Sosyal Bilimler Dergisi

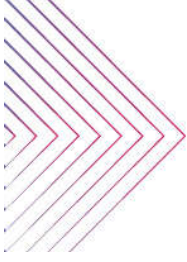
Social Sciences Journal of **Thought and Society**

Haziran / June 2020 - Sayı / Issue: 2 ISSN: 2687-4946

DÜŞÜNCE ve TOPLUM
sosyal bilimler dergisi

DÜŞÜNCE ve TOPLUM Sosyal Bilimler Dergisi
Social Sciences Journal of **Thought and Society**

SAYI/ISSUE:2 • HAZİRAN/JUNE • YIL/YEAR: 2020 • ISSN: 2687-4946

MAKALELER / ARTICLES

YALÇIN LÜLECİ / ALPARSLAN NAS

*TÜRK SİNEMASINDA AZINLIKLAR
MINORITIES IN TURKISH CINEMA*

ONUR DÜNDAR

*WEBERYEN BÜYÜ BOZUMU BAĞLAMINDA SUSPİRİA FİLMİNİN ANALİZİ
THE ANALYSIS OF THE MOVIE "SUSPIRIA" IN THE CONTEXT OF WEBERIAN DISENCHANTMENT*

CEYDA TUNA KOCAOĞLU

*SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE'DE KOMÜNİZM KARŞITI PROPAGANDA KİTAPLARINDA ANTI-KOMÜNİST SÖYLEM
ANTI-COMMUNIST DISCOURSE IN ANTI-COMMUNIST BOOKS DURING THE COLD WAR*

YALÇIN KAHYA

*LİSANSLI SPOR YAPAN GENÇLER İLE LİSANSIZ SPOR YAPAN GENÇLERİN FAİR PLAY ANLAYIŞLARI
FAIR PLAY UNDERSTANDING OF YOUNG PEOPLE WHO DO UNLICENSED SPORTS WITH LICENSED ATHLETES*

HASAN ATİK

*TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİNE GÖRE OSMANLILARIN TİCARET ANLAYIŞI VE OSMANLI DIŞ TİCARETİ,
1866-1867
THE TRADE PERCEPTION OF THE OTTOMANS AND THEIR FOREIGN TRADE ACCORDING TO TAKVİM-İ TİCARET TRADE NEWSPAPER 1866-1867*

ÇALIŞTAY DEĞERLENDİRMESİ / WORKSHOP REVIEW

AHMET GÜVEN

SOSYAL BİLİMLERDE AKADEMİK DERGİCİLİĞİN MESELELERİ ÇALIŞTAYI 13 MART 2020, İSTANBUL, KÜLTÜR OCAĞI VAKFI (KOCAV)

DEĞERLENDİRME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

ESRA TANİ

TÜRKİYE'DE AKADEMİK BİLGİ ÜRETİMİ-1: AKADEMİK KONGRELERE DAİR İZLENİMLER

SEMPOZYUM DEĞERLENDİRMESİ / SYMPOSIUM REVIEW

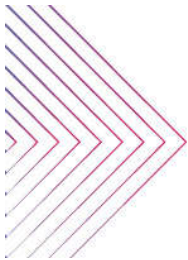
ABDULLAH EZİK

PEYAMİ SAFA'YA YENİDEN VE YAKINDAN BAKMAK: PEYAMİ SAFA SEMPOZYUMU NOTLARI

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

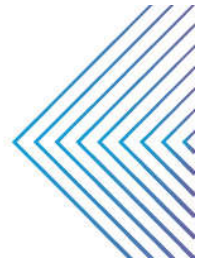
SAİM ÇAĞRI KOCAKAPLAN

ABDULLAH MESUD KÜÇÜKKALAY, ADİL FİYAT -ANTİK YUNAN'DAN 16. YÜZYILA-, İSTANBUL: ÖTÜKEN NEŞRİYAT, 2017.

DÜŞÜNCE ve TOPLUM Sosyal Bilimler Dergisi

Social Sciences Journal of **Thought and Society**

HAKKINDA

Düşünce ve Toplum Dergisi edebiyat, tarih, iletişim, iktisadi düşünce, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanlarında özgün çalışmalara yer veren bir sosyal bilimler dergisidir. Dünyadaki güncel akademik literatürü ve tartışmaları ıskalamadan Türkiye'nin akademik bilgi birikimine katkı sağlamayı ve sorunlarına ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda, nitelikli çalışmaları yayımlamayı amaçlayan Düşünce ve Toplum Dergisi bilim etiğine ve yayın ilkelerine bağlı kalmayı temel düstur edinmiştir.

Düşünce ve Toplum Dergisi yılda iki defa Haziran ve Aralık aylarında elektronik ortamda yayımlanır. Dergide özgün araştırma makaleleri, derleme, kitap incelemesi, olgu sunumu ve sempozyum değerlendirmelerine yer verilir. Çalışmaların yayımlanma süreci, editör kurulunun ön değerlendirmesi, çift taraflı kör hakemlik yöntemiyle en az iki hakem değerlendirmesi ve editör kurulunun onayı şeklinde gerçekleşir.

ABOUT

Thought and Society is a social sciences journal that includes original studies in the fields of literature, history, communication sciences, economics, sociology, international relations, politics and public administration. The journal intends to contribute to Turkish academy and shed light on its problems by taking the current academic literature and debates into consideration. For this reason, Thought and Society, which aims to publish high-quality works, adopts following the ethics of science and remaining faithful to its publication policy as major principles.

Thought and Society is an e-journal published biannually in June and December. It welcomes original research articles, review articles, book reviews, case studies and symposium commentaries. The publication process takes place in the following way: the initial evaluation by the Editorial Board, followed by double blind reviews by at least two reviewers, and the final approval by the Editorial Board.

DÜŞÜNCE VE TOPLUM SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ SAYI/ISSUE:2 • HAZİRAN/JUNE • YIL/YEAR: 2020

Elektronik Yayın Adresi: www.dusuncevetoplum.org

Sahibi / Publisher

Ahmet GÜVEN

Sunullah Mh. 920. Sk. Nu: 8/5 Bandırma/Balıkesir/Türkiye

İletişim: dusuncevetoplum@gmail.com

Baş Editör / Editor in Chief

Dr. Ahmet GÜVEN

Editörler / Editors

Dr. Saim Çağrı KOCAKAPLAN

Dr. Osman ÇALIŞKAN

Dr. Musa BAYIR

Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU

İsmail DORU

Esra TANİ

Yasemin YILMAZ

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU / Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL / Yeditepe Üniversitesi

Prof. Dr. Akif FARZALİYEV / St. Petersburg Üniversitesi

Prof. Dr. Ali BÜYÜKASLAN / Medipol Üniversitesi

Prof. Dr. Mahmut Hakkı AKIN / Necmettin Erbakan Üniversitesi

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK / Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi

Prof. Dr. Zaza TSURTSUMİA / St. King Tamar Üniversitesi

Doç. Dr. İsmail ŞAHİN / Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi

Doç. Dr. Şükrü SİM / İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Ümran AY SAY / Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Uğur DEMİR / Marmara Üniversitesi

2. Sayının Hakem Kurulu

Doç. Dr. Hakan SUNAY / Ankara Üniversitesi

Doç. Dr. Alparslan NAS / Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sevra Fırıncıoğulları / Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali Barış KAPLAN / İbni Haldun Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya GÖKÇEK / Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kemal ÇELİK / Medipol Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Üzeyir SERDAROĞLU / İstanbul Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Cihat TANIŞ / Ahi Evran Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Halil TANIK / Harran Üniversitesi

Dr. Mustafa Ali MİNARLI / Marmara Üniversitesi

Dr. Derviş Tuğrul KOYUNCU / Osmangazi Üniversitesi

Dr. Mesut BOSTAN / Marmara Üniversitesi

Dr. Mehmet BÜYÜKAFŞAR / Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

VIII

Editörden

1

YALÇIN LÜLECİ /ALPARSLAN NAS

Türk Sinemasında Azınlıklar
Minorities in Turkish Cinema

17

ONUR DÜNDAR

Weberyen Büyü Bozumu Bağlamında Suspiria Filminin Analizi
The Analysis Of The Movie "Suspiria" in the Context of Weberian Disenchantment

33

CEYDA TUNA KOCAOĞLU

Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye’de Komünizm Karşıtı Propaganda Kitaplarında Anti-Komünist Söylem
Anti-Communist Discourse in Anti-Communist Books During The Cold War

52

YALÇIN KAHYA

Lisanslı Spor Yapan Gençler İle Lisanssız Spor Yapan Gençlerin Fair Play Anlayışları
Fair Play Understanding of Young People Who Do Unlicensed Sports With Licensed Athletes

67

HASAN ATİK

Takvim-İ Ticaret Gazetesine Göre Osmanlıların Ticaret Anlayışı ve Osmanlı Dış Ticareti, 1866-1867
The Trade Perception of The Ottomans and Their Foreign Trade According to Takvim-i Ticaret Trade Newspaper 1866-1867

DEĞERLENDİRMELER

108

AHMET GÜVEN

Sosyal Bilimlerde Akademik Dergiciliğin Meseleleri Çalıştayı 13 Mart 2020, İstanbul, Kültür Ocağı Vakfı (Kocav)

Çalıştay Değerlendirmesi

119

ESRA TANI

Türkiye’de Akademik Bilgi Üretimi-I: Akademik Kongrelere Dair İzlenimler

Değerlendirme Makalesi

133

ABDULLAH EZİK

Peyami Safa’ya Yeniden ve Yakından Bakmak: Peyami Safa Sempozyumu Notları

Sempozyum Değerlendirmesi

140

SAİM ÇAĞRI KOCAKAPLAN

Abdullah Mesud Küçükcalay, Adil Fiyat -Antik Yunan’dan 16. Yüzyıla-, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.

Kitap Değerlendirmesi

Editör'den / Editorial

Merhaba,

Düşünce ve Toplum Dergisi editör kurulu olarak ikinci sayımızda da ilk sayıda olduğumuz gibi heyecanlıyız. Türkiye’de sosyal bilimler alanında yeni bir akademik dergi kurmanın ve onu büyütmeğe çalışmanın Türk akademisyasına katkı sunması ihtimali bu heyecanımızı diri tutmamızı sağlıyor. Elbette yeni bir dergi olmanın getirdiği ciddi zorluklar ve iş yükü zaman zaman bizleri karamsarlığa sürüklüyor. Bundan tam bir yıl önce dergi kurma kararı verdiğimizde karşılaşacağımız problemleri tahmin ediyorduk. Fakat bugün, dergiciliğin, akademinin tam merkezinde yer alan bir uğraşı olduğunu, yazma süreçleri, editöryal süreçler, hakemlik süreçleri, indeksler, doçentlik kriterleri, akademik teşvik ve intihal gibi pek çok meselenin dergicilik noktasında düğümlendiğini, tahmin etmenin ötesinde yaşayarak öğreniyoruz. Türkiye’de, henüz indekslenmeyen yeni dergilerin makale bulma noktasında yaşadıkları sorunları kısmen biz de yaşamaktayız. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen sorumluluk şuurunun gereği doğrultusunda çalışma azmimizi koruyarak heyecanımızı devam ettirme gayretindeyiz.

On farklı üniversiteden on üç akademisyenin hakemlik yaptığı ikinci sayımızda beş araştırma makalesi ve dört değerlendirme yazısı yer almaktadır. Yalçın Lüleci ve Alparslan Nas’ın birlikte kaleme aldıkları “Türk Sinemasında Azınlıklar” başlıklı makale Osmanlı’dan Cumhuriyet’e azınlıkların sinema alanındaki temsillerine ve sinemanın farklı kollarında üstlendikleri görevlere odaklanmaktadır. Alana ilişkin çok fazla çalışmanın olmaması sebebiyle önemli bir boşluğu doldurma potansiyeli taşıyan makale azınlıkların sinema ile olan ilişkilerini siyasal ve sosyal değişim bağlamında betimsel bir yöntemle ele almıştır.

“Weberyen Büyü Bozumu Bağlamında Suspiria Filminin Analizi” başlıklı makalesinde Onur Dündar, Luca Guadagnino’nun Suspiria adlı filmini mistisizm, asketizm, dünyevi asketizm kavramları üzerinden analiz etmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında ABD ve Sovyet Rusya arasında yaşanan Soğuk Savaş’ın cephelerinden biri olan Türkiye’de komünizm karşıtı yayınlar üçüncü makalede Ceyda Tuna Kocaoğlu tarafından mercek altına alınmıştır. “Soğuk Savaş Yıllarında Türkiye’de Komünizm Karşıtı Propaganda Kitaplarında Anti-Komünist Söylem” başlıklı makalesinde komünizm ile mücadelenin sistematik devlet politikası haline geldiğini belirterek anti-komünist söylemin gazete, dergi, broşür, kitap gibi yayınlarda nasıl görünür olduğunu ortaya koymuştur.

Spor sosyolojisi alanındaki “Lisanslı Spor Yapan Gençler ile Lisanssız Spor Yapan Gençlerin Fair Play Anlayışları” başlıklı makalesinde Yalçın Kahya, sporda sorumluluk ile sosyal normlara uyum arasında anlamlı bir ilişki kurmuştur.

Hasan Atik’in iktisat tarihi alanındaki yüksek lisans tezinden üretilmiş olan beşinci ve son araştırma makalesi “Takvim-i Ticaret Gazetesine Göre Osmanlıların Ticaret Anlayışı ve Osmanlı Dış Ticareti, 1866-1867” başlığıyla yayınlanmıştır. Osmanlı’nın sadece ekonomi alanına ilişkin yayın yapan ilk gazetesi olması dolayısıyla son derece önemli olan Takvim-i Ticaret Gazetesi’ni ele alan Atik, bu makalesi ile literatüre önemli bir katkı sağlamıştır.

Düşünce ve Toplum Dergisi’nin değerlendirme kısmında yer alan dört metin; çalıştay değerlendirmesi, değerlendirme makalesi, sempozyum değerlendirmesi ve kitap değerlendirmesi olarak sıralanmıştır. 13 Mart 2020 tarihinde Kültür Ocağı Vakfı (KOCAY) tarafından İstanbul’da düzenlenen “Sosyal Bilimlerde Akademik Dergiciliğin Meseleleri” başlıklı çalıştay Ahmet Güven tarafından değerlendirilmiştir. Dergiciliğe ilişkin oldukça farklı tebliğlerin sunulduğu çalıştayda akademik teşvik, doçentlik kriterleri, editörlerin sorunları, hakemliğin sorunları, paralı dergiler, sipariş usulü yayın hazırlatma, ulusal ve uluslararası indeksler, yeni kurulan dergilerin sorunları, nitelikli makale yazımı, intihal ve diğer etik sorunlar ele alınmıştır.

Düşünce ve Toplum Dergisi olarak ilk sayımızda beyan etmiş olduğumuz “Türkiye’de Akademik Bilgi Üretimi” ana başlıklı dosya serimizin ilk metni Esra Tani tarafından değerlendirme makalesi olarak kaleme alınmıştır. “Akademik Kongrelere Dair İzlenimler” başlıklı yazısında Tani on bir akademisyen ve lisansüstü öğrenci ile mülakat gerçekleştirerek ulusal ve uluslararası kongreleri değerlendirmiştir.

İktisat alanında son yıllarda yazılmış değerli bir eser olan Mesud Küçükkalay’ın “Adil Fiyat –Antik Yunan’dan 16. Yüzyıla” isimli kitabını değerlendiren Saim Çağrı Kocakaplan, eserin, iktisadın hem bir bilim dalı hem de yaşanmakta olan bir gerçeklik olmasından doğan ikilem sebebiyle yaşanan tartışmalara ilişkin önemli bir kaynak olduğu değerlendirmesini yapmıştır.

Dr. Ahmet GÜVEN
Baş Editör

TÜRK SİNEMASINDA AZINLIKLAR*

Yalçın LÜLECI**
Alparslan NAS***

Özet

Lozan Antlaşması'nda belirlenen “azınlık” kavramı çerçevesinde değerlendirilen Türkiye'deki Rum, Ermeni ve Yahudi vatandaşlarımız, sinemanın Osmanlı topraklarına gelişinden bugüne kadar Türk sinemasının üretimine, azalarak da olsa, katkıda bulunmuşlardır. Bu azalmada, Mübadele ve Kıbrıs Meselesi gibi sorunlar nedeniyle, Rum vatandaşların aşama aşama Türkiye'den ayrılmaları etkili olmuştur. Ermenilerin tiyatro, Rumların fotoğrafçılık ve Yahudilerin işletmecilik alanındaki tecrübeleri onların sinema alanındaki faaliyetlere katılmalarını kolaylaştırmıştır. Tiyatro ve fotoğrafçılık gibi sinemayla ilişkili alanlardaki tecrübeleri sayesinde onlar; yapımcı, işletmeci, teknisyen, görüntü yönetmeni, ses mühendisi ve kurgu teknisyeni gibi sinemanın çeşitli alanlarında görevler üstlenmişlerdir. Türk sineması ile azınlıklar arasında kurulacak diğer bir ilişki de onların sinemadaki temsil edilme biçimleridir. Azınlıkların Türk sinemasındaki temsili, geleneksel Türk tiyatrosu olarak nitelenen Ortaoyunu ve Karagöz gösterilerindeki temsillerden etkilenmiştir. Bu filmlerde Rumlar, meyhaneci ve çeteci; Ermeniler görgü öğretmeni ve ev sahibi; Yahudiler ise kuyumcu ve tefeci olarak temsil edilmişlerdir. Bu çalışmada, elde edilen bilgiler ışığında Azınlıkların sinema üretimine katkıları ve filmlerdeki temsilleri, betimsel yöntemle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Azınlıklar, Yeşilçam, Gayrimüslimler, Azınlık temsili

* Bu makalenin ilk hali, “Minorities in Turkish Cinema” başlığıyla 26-30 Ekim 2014 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen “Third Annual Conference on the Muslim World 2014” adlı konferansta İngilizce tebliğ olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, yalcin.luleci@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2957-0352

*** Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, alparslan.nas@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-1759-4357

MINORITIES IN TURKISH CINEMA

Abstract

Turkey's Greek, Armenian and Jewish citizens, officially recognized as "minorities" in Lausanne Treaty, contributed to the production of Turkish cinema since the Ottoman era until today, albeit in a decreasing manner. Problems such as the population exchange and Cyprus crisis which ended up with the Greek citizens' departure from Turkey led to their decreasing role in cinema. The experiences of Armenians in theater, Greeks in photography and Jews in business administration made it easier for them to participate to the activities in cinema. By their experience in theater and photography as cinema-related fields, they took up roles in different cinematic professions such as producer, manager, technician, director of cinematography, sound engineer and editor. Another relation that can be established between Turkish cinema and minorities is their representation in cinema. Representation of minorities in cinema has been influenced by the representations in light comedies and Karagöz shows which are regarded as traditional Turkish plays. In these films, Greeks have been represented as barkeepers and gangsters, Armenians as tutoresses and landlords, and Jews as jewelers and usurers. Based on the gathered historical information, this research points out the contribution of minorities in cinematic production and their representation in films through a descriptive method.

Keywords: Turkish cinema, Minorities, Yeşilçam, Non-Muslims, Minority representation

Giriş

Siyasal, hukuksal, sosyal ve tarihi anlamlar yüklenebilecek "azınlık", terim olarak "Bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ayrı ve ötekilerden sayıca az olanlar." ve "Bir ülkede egemen ulusa göre ayrı soydan ve sayıca az olan topluluk." (Türkçe Sözlük, 2005, s. 167) şeklinde tanımlanmaktadır. Türkiye'de, azınlık kavramına yaklaşım Lozan Antlaşması'nı temele aldığı için yukarıda siyasal ve hukuksal bir çerçeve çizilen ikinci tanıma daha uygundur. 24 Temmuz 1923 tarihinde İsviçre'nin Lozan kentinde imzalanan Lozan Antlaşması'na göre Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Rum, Ermeni ve Yahudiler, azınlık olarak kabul edilmişlerdir. Azınlıklar belirlenirken dinsel farklılıklar göz önünde tutulmuştur. Buna göre Hıristiyan Rumlar ve Ermeniler ile Yahudiler azınlık olarak tanımlanmıştır. Rumlar ve Ermeniler dışında kalan Süryaniler, Nesturiler, Keldaniler ve Latinler gibi küçük Hıristiyan topluluklar azınlık statüsü dışında bırakılmışlardır (Ercan, 2001, s. 479-480).

Lozan Konferansı'ndan günümüze kadar geçen sürede Türkiye'deki azınlıklar açısından önemli gelişmelerden ilki daha Lozan Konferansı devam ederken 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında "Türk ve Rum Ahalinin Değiştirilmesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" imzalanmasıdır (Odyakmaz, 2013, s. 461-470). Buna göre, Türkiye'de İstanbul dışındaki yerlerde yaşayan Ortodoks Rumlar ile Yunanistan'da Batı Trakya dışında yaşayan Müslüman Türkler, 1 Mayıs 1923 tarihinden itibaren karşılıklı olarak göç ettirileceklerdir (Ercan, 2001, s.507). 1925 yılına kadar büyük oranda gerçekleştirilen bu nüfus değişimi sonucunda, yaklaşık 500 bin Türk, Yunanistan'dan Türkiye'ye ve yine yaklaşık 1 milyon 200 bin Rum da, Türkiye'den Yunanistan'a göç etmiştir (Ercan, 2001, s. 512-513).

Azınlıkların Lozan ve Mübadele'den sonra etkilendikleri diğer bir olay da, 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi olmuştur. 1920'lerin ortalarına kadar geçen sürede azınlıkların önemli kısmının Türkiye'den ayrılışı, ekonominin büyük oranda onların elinde olmasından dolayı çeşitli ekonomik güçlüklerle sebep olmuştur. Yeni ortaya çıkan şartların baskısıyla Türk halkı, daha önce azınlıkların yaptıkları işleri üstlenmek durumunda kalmış ve fabrikalar kurup işletmeyi, çeşitli imalatlarda bulunmayı, araçlara ihtiyaç duymaksızın mal alıp satmayı öğrenmiştir (Karpat, 2010, s. 185; Lüleci, 2013, s. 149). Ancak yine de uzun bir süre daha azınlıkların ekonomideki ağırlıkları devam etmiştir. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye ekonomisinde en büyük kârı iki kesim elde etmektedir. Bunlardan ilki, tarım ürünlerinin fiyatlarının yükselmesiyle önemli miktarda kazanç elde eden büyük çiftçiler; ikincisi ise, hem ihracat maddelerinin yüksek değerini hem de ithal malların kıtlığını istismar eden tüccar ve komisyonculardır. Bu kesimlerden büyük çiftçiler Müslüman Türkler iken; tüccarlar, büyük oranda Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıklardan oluşmaktadır (Lewis, 2004, s. 296). İşte savaşın olumsuz etkilerinin devam ettiği bu dönemde, 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı "Varlık Vergisi Hakkında Kanun" yürürlüğe girer. Başbakan Şükrü Saracoğlu, çıkarılan kanunla ilgili olarak parti grubunda yaptığı konuşmadaki "Bu kanun aynı zamanda bir devrim kanunudur. Bize ekonomik bağımsızlığımızı kazandıracak bir fırsat karşısındayız. Piyasamıza egemen olan yabancıları böylece ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vereceğiz." (Barutçu, 1977, s. 263 Aktaran: Çetinoğlu, 2009, s. 84). ifadesiyle, kanunun çıkarılmasındaki ekonominin millileştirilmesi amacını da dile getirmiştir. "Varlık Vergisi

Hakkında Kanun”, 17 Eylül 1943 tarih ve 4501 sayılı üç maddelik bir kanunla yürürlükten kaldırılmıştır (Kayra, 2011, s. 47-48; Lüleci, 2013, s. 158).

Varlık Vergisi’yle, Saracoğlu tarafından ifade edilen ekonomiyi millileştirme ve savaş ekonomisinin şartlarından yararlanarak vurgunculuk ve karaborsacılıkla büyük servet sahibi olan zenginlerin servet birikimlerinden bir kısmını geri alma amaçlarından önce devletin, artan harcamalarını bütçe açığına ve enflasyona neden olmadan yeni gelir kaynaklarıyla karşılaması hedeflenmişti. Bir başka amaç da piyasadaki mal eksikliğinin bir ölçüde giderilmek istenmesiydi. Bu uygulamayla servet sahipleri, kendilerine biçilen vergiyi ödeyebilmek için ihtikâr amaçlı tuttukları malları piyasaya sürecekler ve bu da fiyatların düşmesini sağlayacaktı (Aksanyar ve Biçer, 2008, s. 382). Varlık Vergisi kapsamında toplanan 315 milyon lirayı %53’ünü ülkedeki özel sermayenin büyük kısmını elinde bulunduran azınlıklar, %36,5’ini Müslümanlar ve %10’5’ini ise yabancılar karşıladılar (Shaw ve Shaw, 2006, s. 470). Ancak Varlık Vergisi’nin, ekonomik amaçlara ulaşmada başarısızlığa uğradığı (Lewis, 2004, s. 296), uygulamalarda haksızlıklara yol açtığı ve enflasyonu beklenildiği ölçüde yavaşlatamadığı belirtilir (Pala, 2010, s. 139-140). Varlık Vergisi’nin uzun vadede en önemli etkisi ise, azınlıkların ticari faaliyetlerini başka ülkelere kaydırmaları ve sonraki yıllarda bu ticari faaliyetlerde Türklerin ön palana çıkması olmuştur (Shaw ve Shaw, 2006, s. 470). Buna bağlı olarak, Türk iş adamlarının dış ticaretteki etkinliğini artarken azınlık iş adamlarının dış ticaretteki ağırlığı azalmaya başlamıştır (Tezel, 1986, s. 159). Bu vergiyle ilgili en fazla dile getirilen eleştiri, ekonomi millileştirilirken; azınlıklar aleyhine ayrımcılık yapıldığı yönündeki eleştiridir (Findley, 2012, s. 275; Lüleci, 2013, s. 159).

Sonraki yıllarda Türkiye’de azınlıkların Türk sinemasındaki ticari, sanatsal faaliyetleri ve filmlerdeki temsillerini etkileyen birkaç önemli gelişme daha yaşanmıştır: Bunlardan ilki Kıbrıs Meselesi’dir. 1571 yılından beri süren Osmanlı hakimiyetinden sonra 1878 yılında İngiltere’ye devredilen Kıbrıs’ta 1950’li yıllarda, Rumlar, “Enosis” adını verdikleri Yunanistan’la birleşme politikasını uygulamaya ve İngiliz sömürge idaresine karşı ayaklanmaya başladılar. Türkiye, önce adadaki statükonun devamını, sonra ise adanın Türkiye’ye devredilmesini istedi, ancak bu gerçekleşmedi. Kıbrıs konusunun Türk toplumu tarafından yakından takip edildiği ve Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasındaki görüşmelerin sonuca ulaşmadığı 1955 yılında, Yunanistan’ın Selanik şehrinde bulunan Atatürk’ün doğduğu eve bomba atıldığı iddiası üzerine 6-7 Eylül

tarihlerinde İstanbul’da Rumlara yönelik gösteriler yapıldı. Burada kontrolden çıkan kalabalıklar, Rumların işyerleri ve evlerine saldırıp buraları tahrip ettiler (Zürcher, 2006, s. 337-338). Uzun müzakerelerin ardından Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’ın garantör devlet olarak kabul edildiği Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960 tarihinde kuruldu. Ancak 1963-64 yıllarında Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios’un Kıbrıslı Türklerin özerkliklerini sınırlamak amacıyla Anayasa’yı değiştirmeye çalışması Türklerin protestolarına ve Rumlar ile Türkler arasında çatışmalara sebep oldu (Ahmad, 2007, s. 168). Rumlara göre nüfusu daha az olan Türkler çeşitli baskılara ve şiddete maruz kaldılar. Bu durum Türkiye’de de Rumlara karşı ciddi bir tepkinin oluşmasına neden oldu. Yaklaşık on sene süren problemlili bir dönemden sonra 1974 yılında Yunanistan’da iktidarda bulunan askeri cuntanın, Rum Ulusal Muhafız Örgütü vasıtasıyla Makarios’a karşı askeri darbe yapıp “Enosis”i ilan etmesinin ardından Türkiye, Kıbrıs’a askeri müdahalede bulundu ve bunun sonucunda 1983 yılında adanın kuzey tarafında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edildi (Zürcher, 2006, s. 400-402). Kıbrıs’ın ikiye bölünmesi öncesi ve esnasındaki gelişmeler, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin iyice kötüleşmesine sebep oldu. Bu olumsuz durumdan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rumlar da olumsuz etkilendiler.

Türk sinema sektörünün oluşmasında azınlıkların rolünü ve Türk filmlerinde azınlık temsillerinin niteliğini ortaya koymaya çalışan bu çalışmanın giriş bölümünde Lozan Antlaşması çerçevesinde “azınlık” kavramının ortaya çıkışı ve azınlıkların sonraki yıllarda Türkiye’deki yaşamlarını etkileyen Mübadele, Varlık Vergisi, 6-7 Eylül Olayları ve Kıbrıs Meselesi gibi olaylar ele alınmıştır. Giriş hariç iki bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde azınlıkların gösteri sanatları alanındaki tarihsel birikimi ve bunun Türk sinema sektörünün oluşmasında ve işleyişindeki katkısı ele alınmıştır. İkinci bölümde ise geleneksel Türk gösteri sanatlarının etkisiyle sinemada oluşan azınlık temsilleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada sadece azınlıkların Türk sinemasındaki temsilleri konu edilmediği için belli sayıda örneklem alınıp onların göstergebilim, içerik veya söylem analizine tabi tutulması yoluna gidilmemiş, bunun yerine var olan sınırlı çalışmalardan ve bunlara katkı sağlayabilecek ikincil kaynaklardan yararlanarak genel bir panorama çizme imkânı sağlayan betimsel yöntem kullanılmıştır.

1. Azınlıkların Gösteri Sanatları Alanındaki Tecrübeleri ve Türk Sinema Sektörüne Katkıları

Azınlıklara mensup Yahudi, Rum ve Ermeni sanatçılar, sinema daha Osmanlı topraklarına gelmeden önce tiyatro gibi gösteri sanatlarında etkin roller üstlenmekteydiler. Örneğin, Osmanlı tarihçisi Hammer, 16. yüzyılda, Evliya Çelebi ise 17. yüzyılda Yahudilerin İstanbul’da dramatik oyunlar düzenlediklerini aktarmaktadırlar. Yine 18. yüzyılda şenliklerde Yahudi komedyalarının varlığı bilinmektedir (Sevengil, 1969, s. 53). Bunun gibi Ermenilerin de 19. yüzyılın ortalarından itibaren tiyatro ile ilgilenmeye ve topluluklar kurmaya başladıklarını görürüz (Fuat, 2000, s. 259). Modern tiyatronun Osmanlı topraklarında gelişmesinde önemli katkıları olan “Osmanlı Tiyatro Topluluğu”nun en önemli sanatçısı Güllü Agop (Hagop Vartovyan) bir Osmanlı Ermenisi’dir. Tanzimat döneminin önemli devlet adamı Sadrazam Âli Paşa, 1870 yılında Güllü Agop’a tiyatro alanında on yıllık bir imtiyaz verip bu imtiyazla bir “devlet tiyatrosu” kurmayı amaçlamıştır (Şengül, 2001, s. 88).

Güllü Agop’un devlet erkanı tarafından tanınması, Sultan Abdülaziz’in oğlu Şehzade Yusuf İzzettin’in sünnet düğününde verdiği temsil vesilesiyle olmuştur. Güllü Agop’un buradaki başarısı, kendisine hem maddi kazanç hem de devlet adamlarının teveccühünü kazandırmıştır. Verilen bu imtiyaz, sekiz temsil içeriyordu. Bunların dördü Türkçe, dördü de Ermenice olacaktı. Ramazan ayında ise sadece Türkçe temsil verilecekti (And, 1976, s. 42-43). Güllü Agop, Türkçe oyun sergilemede iki amaç gözetmiştir: Birincisi, tiyatronun Osmanlı hükümetinin koruması altına alınmasını sağlamak; ikincisi ise, tiyatroyu Türk seyircisine de sevdirerek kazancını birkaç misli artırmaktır (Şarasan, 2008, s. 20-21; Lüleci, 2013, s. 225-226).

Ermeniler, Türk tiyatrosunun gelişmesine katkıda buldukları gibi, ilk dönem sinema filmlerine de oyuncu olarak katkıda bulunmuşlardır. Türk sinemasının ilk konulu filmlerinde, tiyatro deneyimi olan Ermeni oyuncular rol almışlardır (Balcı, 2013a). Rumların ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren fotoğrafçılık alanında çalışmaları olduğunu görürüz (Bozis ve Bozis, 2014, s. 14). Azınlıkların bu mesleklerdeki tecrübeleri, sonraki yıllarda sinemaya verecekleri katkıyı da şekillendirecektir. Türk sinemasının ilk yıllarında gayrimüslimler, “kötü kadın” ve “mürebbiye” rollerinde görülmüşlerdir. Bu filmlere örnek olarak Ahmet Fehim’in 1919 yapımı *Mürebbiye* filmini, Muhsin Ertuğrul’un 1933 yapımı *Cici Berber* ve 1938 yapımı *Aynaroz Kadısı* filmlerini, Faruk Kenç’in 1939 yapımı *Yılmaz Ali* filmini, Aydın Arakon’un 1949 yapımı

Efsuncu Baba filmini ve Orhan M. Arıburnu'nun 1951 yapımı *Sürgün* filmini verebiliriz (Yaşartürk, 2012, s. 42-43).

Osmanlı Devleti'nde ilk film gösterimi 1896 yılında Yıldız Sarayı'nda yapılmıştır. Bertrand adlı bir Fransız hokkabaz, sarayın büyük salonuna bir perde kurarak, padişah II. Abdülhamid ve saray mensuplarına film gösterimi yapmıştır (Osmanoğlu, 2008, s. 72; Özgüç, 1990, s. 7). Saraydaki bu ilk film gösteriminden hemen sonra 1896 yılında Beyoğlu'nda Dimitris Alataris ve Dimitris Panusyan (Bozis ve Bozis, 2014, s. 27) isimli iki Rum'un işlettikleri Sponek Birahanesi'nde halka açık bir gösterim gerçekleştirilmiştir (Özgüç, 1990, s. 8). Bu dönemde Batılı ülkelerden ithal edilen sinema cihazları ilk olarak İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde görülmeye başlanmıştır. Bu sinema cihazlarını ülkeye getiren ve işletmesini yapanlar da ya yabancı ülke vatandaşları ya da Osmanlı tebaasından azınlıklar olmuştur. Örneğin, Osmanlı Devleti'ne sinemayı getiren ilk kişinin kendisi olduğunu iddia eden Fransız Continsouza, bu sinemacılardan sadece biridir (Beyoğlu, 2000, s. 458-459; Lüleci, 2013, s. 435-436).

İstanbul'daki ilk sinema işletmecileri yine Avrupalı yabancılar ve Osmanlı vatandaşı azınlıklardan oluşmaktaydı (Balcı, 2013b, s. 64). Osmanlı Devleti'nde ilk yerleşik sinema salonunu 30 Ocak 1908'de İstanbul'da Pathe Sineması adıyla açan (Uluskan, 2010, s. 487) Polonya Yahudisi Sigmund Weinberg de bu sinemacılardan biridir. Bu sinema salonlarının büyük kısmı Rumlar tarafından işletiliyordu (Bozis ve Bozis, 2014, s. 17). 1920 yılına gelindiğinde, Amerikan rehberi *Constantinople Today*'in verdiği bilgi göz önünde tutulursa, sadece sinema alanı değil o zamanlar sinemanın da içine dahil edildiği eğlence sektörünün %83'ü Rumların kontrolündeydi (Bozis ve Bozis, 2014, s. 18). 1929 yılında Tüccar Naci Bey'in Siirt Milletvekili Mahmut Bey'e gönderdiği rapora göre de Türkiye'de film dağıtım işinde önde gelen kişilerin azınlık mensupları ve yabancı uyruklu kişiler olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Bu isimler şunlardır: Telemakos İspiridis (Rum), Papayanopulos (Yunanlı), Eugene Eisenstein (Türk uyruğuna geçerek ismini Emin Enis Aytan olarak değiştiren Rus Yahudisi), Hubeş (Rus Yahudisi), Doktor Abravanel (Abra Film'in sahibi, Rus Yahudisi), Nomico (Rum), G. B. Bao (Rum), Taranto (Yahudi), Viktor Kastro (Yahudi), İrlis (Rum) ve bu listeyi oluşturan Naci Bey (Türk)'dir (Balcı, 2013b, s. 70).

1930'lu yılların başından itibaren sinema firmalarının büroları şimdiki ismi Yeşilçam Sokağı olan ve Türk Sinemasının önemli bir döneminde ismini veren eski Devaux Sokağı'nda bulunuyorlardı. Bu sokakta 20th Century Fox Şirketi ve diğer yabancı sinema firmaları ile Türk ve Rumların işlettiği sinema firmaları vardı (Bozis ve Bozis, 2014, s. 139). 1930'lu yıllardan sonra sinema işletmeciliği alanında faaliyet gösteren azınlık mensubu sinemacılar azalmaya ve yerlerini yavaş yavaş Türk sinema işletmecileri almaya başlamıştır (Balcı, 2013b, s. 67). Azınlık mensuplarının sinema alanından yavaş yavaş çekilmeye başlamalarına delil olarak 1940'larda Türkiye'de kurulan 24 yapım şirketinin sadece ikisinin sahibinin azınlıklara mensup sermayedarlar olması gösterilebilir. Bu sermayedarlar, 1947 yılında kurulan Elektra Film'in sahibi Yorgo Sarris ve 1948 yılında kurulan Işık Film'in sahibi Agop Fındıkyan'dır. Bu tarihlere kadar yapım evlerinin yanı sıra dağıtımçı firma sahipleri arasında da başı çekenler yine Avrupa kökenli yabancılar ve azınlık mensuplarıdır. 1940'lı yıllarda azınlıkların sinema sektöründen çekilmeye başlamalarında 1942-1943 yıllarında uygulanan Varlık Vergisi'nin etkili olduğu iddia edilir. Türk Umumi Tiyatro Anonim Şirketi'nin ortaklarından olan Yahudi Henry Arditi ve Albert Saltiel, en fazla varlık vergisi ödeyen gayrimüslim sinemacılar olmuşlardır (Balcı, 2013b, s. 69-70). II. Dünya Savaşı'nın ekonomi üzerindeki olumsuz etkisi az sayıdaki Türk film yapımcısına film yapma imkânı tanımazken, Varlık Vergisi'nin de Rum, Ermeni ve Yahudi yapımcıların yatırım için ihtiyaç duydukları fonları sağlamalarına engel olduğu ifade edilir (Bozis ve Bozis, 2014, s. 146).

Cumhuriyet döneminde film şirketi sahibi Rumlara örnek olarak şu isimler verilebilir: 1930'a kadar Gaumont Şirketi'nin İstanbul'daki temsilcisi ve Atlas Film Şirketi'nin sahibi Tilemahos Spiridis, Jozef Kollaro, E. Grissos, Hristos Epaminondas. 1932 yılında, Türk meslektaşları ve bazı Levanten film ithalatçısı firmalarla birlikte Türkiye Sinema İthalatçıları ve Prodükörleri Birliği'ni kuran Anas Kardeşler ve Antonis Apostolu. 1946 yılında, Anas Kardeşler ve Antonis Apostolu ile birlikte Sinemacılar, Filmciler ve Türk Film Prodükörleri Cemiyeti'nin kurucu üyeleri arasında yer alan Yorgos Sarris. Bunlardan, Yorgos Sarris, Elektra Film'in de sahibiydi. Vasilis, Anastasis ve Yordan Anas Kardeşler, Reks Film Şirketi'nin sahibi ve birkaç sinemanın işletmecisiydiler. Ayrıca Kostas Princis, Sümer Sineması'nın yöneticisi, Nikolaos ve Filotas Çangopoulos Kardeşler ise Koçanga Film'in sahibi ve birkaç sinemanın

işletmecisiydiler. Antony Stoll ismiyle sinema eleştirileri yazan ve haber/reklam filmleri hazırlayan Antonis Apostolu Ceylan Film'in sahibiydi. Bunların dışında sinemayla ilgili işler yapan Fedor Nazlıoğlu, Stefanos Poyrazoğlu, Yannis Mizancıoğlu, Lefter Mizancıoğlu ve Nikos Vasiliadis gibi Rum sinemacılardan bahsedilebilir (Bozis ve Bozis, 2014, s. 157-159).

1950 yılından sonra sayıları iyice azalmış olsa da, Yeşilçam'da yine de azınlıklara mensup kişilerin işlettiği yapım firmalarına rastlanılır. 1960'lı yıllarda Mask Film'de yapımcı ve yönetmen olarak çalışan ve asıl ismi Kirkor Cezveciyan olan Kenan Pars; Memduh Ün'le 1951 yılında Yakut Film'i kuran Arşavir Alyanak; Koçanga Film'de yapımcılık yapan Aleko Aleksandru; Güven Film'de yapımcılık yapan Yoakim Filmeridis; Melek Film'in ortakları Şahan ve Kaçuni Kardeşler ile yakınları Berç ve yönetmenliğin yanında yapımcılık da yapan Aram Gülyüz ile Nişan Hançer akla gelen ilk isimlerdir (Balcı, 2013b, s. 71).

Rum, Ermeni ve Yahudi kökenli Türkiye vatandaşları başlangıcından itibaren Türk sinema sektörünün dağıtımcılık ve film ithalatçılığı dışında teknik ekipte de çalışmışlar ve Türk sinemasının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Çoğunlukla Rum olan bu sinemacılar, Türk sinemasında, yönetmenlik, görüntü yönetmenliği, sanat yönetmenliği, kurgucu, ses teknisyenliği ve laborant olarak görev almışlardır (Balcı, 2013b, s. 78). Yukarıda da söylediğimiz gibi sinemanın Türkiye'ye gelişinden çok daha önce, 1800'lü yılların ortalarından itibaren, pek çok Rum, fotoğrafçılık yapıyordu (Bozis ve Bozis, 2014, s. 14). Fotoğrafçılık deneyimi olan bu Rumlar, Türk sinemasında da buna en yakın meslek olan görüntü yönetmeni olarak çalışmaya başlamışlardır (Balcı, 2013a). İlk yıllarda filmlerde rol alan aktör Kimon Spathopulos, aktris Madam Kalitea, Madam Panagiota, sinema eleştirmeni Ahileas Salevras, Yaziadis Kardeşler, 1900'lerin hemen başında İstanbul'da film çeken Dimitris Mevaridis (Bozis ve Bozis, 2014, s. 157) ve Sedat Simavi'nin yönettiği ve Türk sinemasının ilk konulu filmi olarak bilinen *Pençe* ve *Casus* filmlerinin görüntü yönetmenliğini Yorgos Siotis, Rumlardır. Onun dışında 1930'lardan sonra Türk sinemasında teknisyen, görüntü yönetmeni, ses mühendisi ve kurgu teknisyeni olarak çalışan azınlıklara mensup sinemacılar şunlardır: Kriton İlyadis, Yorgos İlyadis, İoakim Filmeridis, Manasi Filmeridis, Diamantis Filmeridis, Lazaros Yazıcıoğlu, Coni Kurteşoğlu, Avram Gugasyan, Mike Rafaelyan, Stavro Yuanidis, Kostas Psaras, Alekos Aleksandru (Balcı, 2013b, s. 78) ve Markos Buduris (Bozis ve Bozis, 2014, s. 159).

2. Geleneksel Türk gösteri sanatlarında ve Türk Sinemasında Azınlıkların Temsili

Türk sinemasında azınlıkların nasıl temsil edildiğine bakmadan önce, sinemadaki bu temsili etkilediğini düşündüğümüz geleneksel Türk gösteri sanatlarında, azınlıkların nasıl temsil edildiğine bakmakta fayda vardır: Osmanlı toplumunun önemli eğlence etkinliklerinden olan ortaoyununda, imparatorluğun taşra diye tabir edilebilecek bölgelerinde yaşayan ve Türkçeyi, İstanbul lehçesinden farklı konuşan Anadolu ve Rumelili Türkler; Müslüman azınlıklardan Arap, Acem, Arnavut ve Kürtler; gayrimüslim azınlıklardan Ermeni, Rum ve Yahudiler, ortaoyununda güldürü unsuru olarak sıkça kullanılmışlardır (Kudret, 2007, s. 81). Ancak burada şuna dikkat etmek gerekir: Geleneksel Türk halk tiyatrosunda olumsuz özellikler sadece belli etnik ve dinsel azınlıklara atfedilmemiştir. Cimri Yahudi'nin yanında kaba saba Türk karakterler vardır. Dahası en önemli karakter olan Karagöz cahil olarak tasvir edilir (Firidinoğlu, 2010, s. 52-53). Karagöz ve ortaoyununda Cûd adıyla yer alan Yahudi tiplmesi, elinde Tevrat'la meydana gelir, bir süre okur, üfler ve sallanır. Bu sessiz, ihtiyatlı geliş yalnız Yahudi tiplmesine hastır (Türkmen, 2001, s. 66). Bu tipleme İspanyolca kelimeler kullanır, hesapçı, pazarlıktır; sarraflık, kuyumculuk ve tefecilik yapar; korkak ve yaygaracıdır (And, 1969, s. 301-302). Türk sineması, Yahudi temsillerinde Karagöz ve ortaoyunundan etkilenmiştir. Yeşilçam filmlerinde Yahudiler, Karagöz ve ortaoyunlarındakilere benzer biçimde çoğunlukla kuyumculuk veya sarraflık yapan; cimri, korkak ve bencil kişiler olarak tasvir edilmişlerdir (Öktemer, 2019, s. 87-88). Yeşilçam'daki Yahudi tiplmesinin, Erken Cumhuriyet dönemi mizah dergilerindeki temsillerden etkilendiği de söylenebilir; zira bu dönem mizah dergilerinde Yahudiler, para düşkünü, cimri, hesapçı ve korkak karakterler olarak fıkra ve karikatürlerde temsil edilmişlerdir (Cantek ve Gönenç, 2017, s. 88).

Karagöz ve ortaoyununda Rum tiplmeler Balama ismiyle yer alırlar. Balama, oyuna "polka" oynayarak girer. Her oyunda tüccarlık, doktorluk, meyhanecilik ve terzilik gibi farklı mesleklerde karşımıza çıksa da, ortaoyununda genellikle doktor olur, bir oyunda ise eczacıdır (Türkmen, 2001, s. 83). Türk sinemasında ise Rum erkekler, çoğunlukla meyhaneci olarak temsil edilirler. Millî Mücadele'yi anlatan filmlerde, Rumlar çetecilik yapan, kadınlara tecavüz eden, çocukları öldüren ve İngilizlerle iş birliği yapan karakterler olarak yer alırlar. Yakın dönem filmlerinde ise Rumlar, uyuşturucu

ticareti ve kaçakçılık yapan ve cinayet işleyen illegal işlerle uğraşan tiplerdir. Rum kadınları ise genelev işletmecisi, fahişe ve şehvet düşkününü tipler şeklinde temsil edilirler (Balcı, 2013b, s. 232).

Ortaoyununda Ermeni tipler, meydana ellerinde udla gelirler. Müzik, şiir gibi güzel sanatlardan hoşlanırlar. Soylu, güngörmüş ve başkalarına yukardan bakan bir tavırları vardır. Kuyumculuk, tuhafiyecilik ve lağımcılık yaparlar (And, 1969, s. 302). Ortaoyunu ve Karagözdeki Ermeni temsillerinin ışığında Türk sinemasına bakacak olursak, Ermenilerin Rumlara göre daha olumlu tasvir edildiklerini görürüz. Ermeni kadınların Türk filmlerdeki imgesi Rumlardan farklıdır, onlar vamp kadın değillerdir. Ermeni kadınları; orta yaşlı, çirkin, tombul, ancak kendini beğenmişlerdir (Balcı, 2013a). Ermeniler, genelde komik tiplerdir ve suç dünyasıyla ilişkileri yoktur. Surpik Dudu, Madam Nuvark, Madam Avagni gibi isimleri olan Ermeni pansiyoncular; kibirli, bencil ve burnu havada tiplerdir. Görgü öğretmeni olarak tasvir edilen Ermeni kadınlar, Avrupai tarzda giyinir, saç-makyajlarına dikkat eder ve Ermenice, Fransızca ve aksanlı Türkçe konuşurlar (Balcı, 2013b, s. 236-241). Tıpkı geleneksel gösteri sanatlarında olduğu gibi sinemada da, Ermeni ağız komedi unsuru olarak kullanılmıştır. Sinemadaki bu tipler, tiyatrodaki ve TRT radyosunda Reşit Baran'ın ve Adile Naşit'in babası Naşit Özcan'ın canlandığı "Madam" tiplerinin devamı niteliğindedir. Balcıya göre, kadın karakterlerin bulunduğu bu filmlerde, Rum ağız, Ermeni ağızından farklı olarak, gülünç olmaktan ziyade, dişidir. Türk sinemasında, Yahudi kadın tipleri yok denecek kadar azdır (Balcı, 2013a).

Azınlıkların temsili konusunda Türk sinemasının etkilendiği diğer alan da edebiyat eserleridir. Erken Cumhuriyet döneminde yazılan Millî Mücadele konulu romanlarda, savaşın nedenleri, Osmanlı'nın yapısal sorunları ve milliyetçilik akımlarından ziyade düşmanın kimliği üzerinde durulur. Hikâyesi batıda geçen romanlarda düşman genellikle Yunan ordusu ve yerli Rumlardır, doğuda geçenlerde ise Ermeniler düşman olur. Konusu güneyde geçenlerde ise Araplar ötekileştirilir (Türkeş, 2009, s. 428-429). Bu aynen Türk sinemasına da yansır. Türk Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen filmlerde Batı Anadolu'da yaşayan Rumlar, Yunan askerleriyle beraber hareket eden işbirlikçiler olarak tasvir edilirler.

Osmanlı toplumunun etnik, dinsel ve iktisadi yapısının ve İstanbul-taşra ilişkisinin en iyi gözlemlenebileceği yer İstanbul mahalleleridir. Bu geleneksel İstanbul mahalleleri; yerleşik Türk ahalisinin yanı sıra, dışarıdan gelen Arnavut, Yahudi, Arap, Ermeni, Acem gibi yabancıların ve Anadolu'dan gelen Kastamonulu gibi kişilerin de uğrak yeridir (Ünlü, 2006, s. 187). İşte Karagöz oyunu da, halk yaşamı ve kültürünün çekirdeği olan bu İstanbul mahallesini kendine mekan olarak seçer (Pekman, 2002, s. 46). Sinemanın kurumsallaşmasıyla beraber Türk sineması da İstanbul mahallesini kendine mekân olarak belirlemiştir. Çünkü çok geniş bir seyirci kitlesini hedefleyen Yeşilçam'da filmi izleyen herkes kendinden bir şey bulabilsin diye bazen, aynı filmin hedef kitlesi olarak hem kadın, hem erkek, hem çocuklar, hem gençler, hem de yaşlılar belirlenmiş ve filmler yan karakterler ve tiplerle doldurulmuştur. Bu filmlerde, azınlıklara mensup güldürü tiplerine az da olsa yer verilmiştir. Tabii azınlıkların filmlerde yer alma oranı çok kültürlü bir döneminin gösteri sanatı olan Karagöz'deki kadar fazla değildir. Cumhuriyet Türkiye'sinde azınlıklara mensup seyircilerin sayısı Müslüman-Türk seyirci sayısına göre son derece azdır. Türk sinemacıları, "Müslüman-gayrimüslim aşkı gibi hikâyelere yer verip seyirciyi küstürmek, kızdırmak da istemiyorlar." (Balcı, 2013a).

Yeşilçam'ın özellikle tarihi filmlerinde önceki yıllarda görülen "Rum Dilberi" klişesi yerini 1950'li yıllarda Kurtuluş Savaşı filmlerindeki "Rum çetecilere" ve "Cimri Yahudi" tiplerine bırakmıştır. Bu tipler 1960'lı ve 1970'li yıllarda, kaynağını geleneksel Türk tiyatrosundan alan güldürü öğeleri, milliyetçi ideoloji çerçevesinde ötekileştirilen, düşman olarak görülen unsurlar ve çok kültürlü bir kent olan İstanbul'da yer alan toplumsal figürlerle devam etmiştir. Bahsedilen tiplerin görüldüğü filmlere örnek olarak Halit Refiğ'in 1964 yapımı filmi *Gurbet Kuşları*; Atıf Yılmaz'ın 1973 yapımı filmi *Kambur* ve Yavuz Turgul'un 1986 yapımı filmi *Muhsin Bey* verilebilir (Yaşartürk, 2012, s. 44-47). 1950 ile 1970 yılları arasında filmlerde Rumlara yönelik olumsuz temsillerin arttığı görülür (Balcı, 2013a). Bu durumun görülmesinin temel sebebi, yukarıda ayrıntılı verdiğimiz gibi, Kıbrıs'ta Türk ve Rumlar arasında yaşanan çatışma ve bu çatışmada Türklere yönelik gösterilen şiddettir. Daha doğrusu Türk halkında, Kıbrıs'taki soydaşlarına karşı gösterilen şiddet dolayısıyla Rumlara karşı bir tepki gelişmiş, bu da Türk sinemasında karşılık bulmuştur denilebilir.

12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında iktidara gelen Turgut Özal'ın liberalleşme adımları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği ile yürüttüğü katılım müzakerelerinin

yoğunlaşması sonucu 1990'lı yıllar, Türk sinemasında farklı kimliklerin daha olumlu bir şekilde görünürlük kazandığı bir dönem olmuştur. Bu yıllarda çekilen filmlerine örnek olarak Tunç Başaran'ın 1995 yapımı filmi *Sen de Gitme*; Mustafa Altıoklar'ın 1995 yapımı *İstanbul Kanatlarımın Altında* ve 1997 yapımı *Ağır Roman* filmleri ve Tomris Giritlioğlu'nun 1999 yapımı *Salkım Hanımın Taneleri* filmi verilebilir (Yaşartürk, 2012, s. 53-55). 1990 sonrasında Türk sinemasında azınlık tiplerine bakıldığında Ermeni karakterlerin arttığı, ancak yine de Rum karakterlerin ağırlıkta olduğu gözlenir. 2000'li yıllarda da Türk sinemasında azınlık karakterlerin sayısındaki artış devam etmiştir. Bu dönemde, Ermeni karakterler, *Dar Alanda Kısa Paslaşmalar* ve *Salkım Hanımın Taneleri* filmleri hariç, genelde tip düzeyindedirler. *Bir Kırık Bebek*, *Dar Alanda Kısa Paslaşmalar* ve *Aşk Geliyorum Demez* filmlerinde “Bilge Ermeni” klişesinin sürdüğünü, *Pars Kiraz Operasyonu* ve *Son Osmanlı Yandım Ali* filmlerinde ise azınlıkları vatana ihanet eden karakterler olarak canlandırma alışkanlığının devam ettiğini görürüz (Yaşartürk, 2012, s. 77).

Sonuç

Statüleri Lozan Antlaşması'yla belirlenen azınlıklar olarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin sinemanın Türkiye'ye gelişinden itibaren Türk sinemasıyla ilişkileri hep devam etmiştir. Bu ilişkinin boyutlarını bu azınlıkların sinema öncesi ilgilendikleri sanatlar, ekonomik güçleri ve ülkenin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve sosyal durumlar belirlemiştir. Ermenilerin ve Yahudilerin sinema öncesinde tiyatro ile ilgilenmeleri Türk sinemasında daha fazla oyuncu olarak rol almalarını sağlarken, Rumların fotoğrafçılık mesleğindeki deneyimleri onlara Türk sinemasında yönetmen, görüntü yönetmeni, teknisyen ve laborant olarak çalışma imkânı vermiştir. Bunun dışında sermaye sahibi Yahudi ve Rumlar, film ithalat ve yapım firmaları ve sinema salonu işletmeciliğinde ön planda olmuşlardır. Azınlıkların sinemada üstlendikleri görevler ve yaptıkları yatırımlar, Yunanistan ve Türkiye arasındaki mübadele, “Varlık Vergisi” ve Kıbrıs Meselesi gibi birtakım siyasi ve ekonomik olaydan olumsuz bir şekilde etkilenmiştir.

Azınlık toplulukların Türk sinemasındaki temsilleri ise, büyük oranda geleneksel gösteri sanatları olan ortaoyunu ve Karagöz'deki temsilden etkilenerek oluşmuştur. Ortaoyunu ve Karagöz'de, İstanbul Türkçesini farklı kullanan Türklerin ve

imparatorluğun değişik bölgelerinden gelen Müslüman azınlıkların olduğu gibi gayrimüslim azınlıklardan olan Rumların, Ermenilerin ve Yahudilerin de bazı özellikleri komedi unsuru olarak yansıtılmıştır. Geleneksel sanatlarda kullanılan tiplerin özellikleri büyük oranda Türk sinemasındaki temsilleri etkilemiştir. Bu filmlerde, Yahudiler, kuyumculuk ve tefecilik yaparlar, cimrilik önemli özelliklerindedir. Rumlar, genelde meyhaneci ve çetecedirler. Tarihi filmlerde Rum kızları “Rum Dilberi” olarak tasvir edilirler. Ermeniler ise, görgü öğretmeni, ev sahibidirler. Ermeniler, Rumlara göre daha olumlu temsil edilmişlerdir. Azınlıkların Türk sinemasındaki temsili de tıpkı onların sinemada üstlendikleri roller gibi birtakım siyasal, sosyal olaydan etkilenmiştir. Örneğin, Kıbrıs Meselesi, Rumların Türk sinemasındaki temsili olumsuz bir şekilde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007). Modern Türkiye'nin oluşumu. 6. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Aksanyar, N. ve Biçer, M. (2008). II. dünya savaşında çıkarılan varlık vergisinin Türk basınında ve kamu oyunda yansımaları (11 Kasım 1942–15 Mart 1944). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 21, Ağustos.
- And, M. (1969). Geleneksel Türk tiyatrosu kukla karagöz ortaoyunu. Ankara: Bilgi Kitabevi.
- And, M. (1976). Osmanlı tiyatrosu. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Balcı, D. (2013a). Yeşilçam'da Ermeniler tonton, Rumlar iffetsiz. Agos Gazetesi, 06 Eylül.: <http://www.agos.com.tr/haber.php?seo=yesilcamda-ermeniler-tonton-rumlar-iffetsiz&haberid=5697> (Erişim Tarihi: 20-10-2014)
- Balcı, D. (2013b). Yeşilçam'da öteki olmak, İstanbul: Kolektif Kitap.
- Uluskan, S. B. (2010). Atatürk'ün sosyal ve kültürel politikaları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Barutçu, F. A. (1977). Siyasî anılar. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Beyoğlu, S. (2000). Osmanlı sinema tarihine dair bazı bilgiler. Simurg, Sayı: 2-3, Ekim.
- Bozis, Y. ve Bozis, S. (2014). Paris'ten Pera'ya sinema ve Rum sinemacılar. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Cantek, L. ve Gönenç, L. (2017). Muhalefet Defteri Türkiye'de Mizah Dergileri ve Karikatür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çetinoğlu, A. S. (2009). Varlık vergisi 1942-1944: Ekonomik ve kültürel jenosid. İstanbul, Belge Yayınları.
- Ercan, Y. (2001). Başlangıçtan günümüze Türkiye'de azınlık sorunu. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Firidinoğlu, N. (2010). Geleneksel halk tiyatrosunda gayrimüslimlerin temsili, Türkiye’de tiyatronun yolculuğu Sevda Şener’e armağan. Haz. Süreyya Karacabey, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Fuat, M. (2000). Tiyatro tarihi. İstanbul: MSM Yayınları.
- Karpat, K. H. (2010). Türk demokrasi tarihi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kayra, Ç. (2011). Savaş Türkiye varlık vergisi. 2. Baskı, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Kudret, C. (2007). Ortaoyunu. 1. Cilt, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lewis, B. (2004). Modern Türkiye’nin doğuşu. 9. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Lüleci, Y. (2013). İktidar ve sanat (1923-1950). Doktora Tezi, Dan. Mustafa Selçuk, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı.
- Odyakmaz, C. (2013). (Haz.), Mondros-Sevr ve Mudanya-Lozan. İstanbul: Togan Yayıncılık.
- Osmanoğlu, A. (2008). Babam Sultan Abdülhamid. 2. Baskı, İstanbul: Selis Kitap.
- Öktemer, C. (2019). 2000 Sonrası Türkiye Sinemasında Gayrimüslimler, Yüksek Lisans Tezi, Dan. Eren Yüksel, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo Televizyon Ve Sinema Anabilim Dalı.
- Özgüç, A. (1990). Başlangıcından bugüne Türk sinemasında ilk’ler. İstanbul: Yılmaz Yayınları.
- Pala, H. (2010). İsmet İnönü dönemi iktisat politikaları (1938-1950). Yüksek Lisans Tezi, Dan. Fehmi Akın, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Pekman, Y. (2002). Çağdaş tiyatromuzda geleneksellik. İstanbul: Mitos&Boyut Yayınları.
- Sevengil, R. A. (1969). Türk tiyatro tarihi 1. eski Türklerde dram sanatı. Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Shaw, S. J. ve Shaw, E. K. (2006). Osmanlı imparatorluğu ve modern Türkiye. (Mehmet Harmancı, Çev.) Cilt: II, 2. Baskı, İstanbul: e Yayınları.
- Şarasan, Sarkis Tütüncüyan, (2008). Türkiye Ermenileri sahnesi ve çalışanları. (Boğos Çalgıcıoğlu, Çev.) İstanbul: bgst Yayınları.
- Şengül, A. (2001). Türk drama geleneği ve tarihî oyunlarımız. Ankara: Afyon Kocatepe Üniversitesi.
- Tezel, Y. S. (1986). Cumhuriyet döneminin iktisadi tarihi (1923-1950). 2. Baskı, Ankara: Yurt Yayınları.
- Türkçe Sözlük, (2005). 10. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkeş, Ö. (2009). Gündük bir edebiyat kanonu, Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce. Cilt: II, Kemalizm. 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkmen, N. (2001). Ortaoyununda ehemmiyet derecelerine göre tipler. Ortaoyunu Kitabı, Haz: Abdulkadir Emeksiz. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Ünlü, A. (2006). Türk tiyatrosunun antropolojisi. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Yaşartürk, G. (2012). Türk sinemasında Rumlar. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Zürcher, E. J. (2006). Modernleşen Türkiye'nin tarihi, 20. Baskı. (Yasemin Saner Gönen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

WEBERYEN BÜYÜ BOZUMU BAĞLAMINDA SUSPIRIA FİLMİNİN ANALİZİ

Onur DÜNDAR*

Özet

Bu çalışmanın amacı, Luca Guadagnino'nun Suspiria adlı filmi üzerinden mistizm ve dünyevi asketizm arasındaki ilişkiyi büyü bozumu yönünden sorgulamaktır. Max Weber'e göre modern kapitalizme evrilme başarısını sadece Batı toplumları gösterebilmiştir. Weber bu süreci büyü bozumu olarak ele alır. Bu düşünceden ilham alarak idealist diyalektik bir yaklaşım benimsenmiştir. İlk olarak bu çalışmada teorik çerçevenin çizilmesi için asketiklerin sahip olduğu zihniyetin dünyevileşmenin ortaya çıkmasına verimli bir temel oluşturduğu düşüncesinden hareketle dansın modernleşmesi ve asketizm arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur. Öte yandan; Suspiria filmindeki mistik ahlaka sahip dans okulu toplumsal durağanlığın koruyucusu olarak gösterilmiştir. Dünyevi asketizmin kurumları olarak Protestanlık'ın altı çizilmiştir. Bu doğrultuda bu çalışmanın antitez aşaması olan büyü bozumu ise manastır yaşamının toplumsallaşması olarak gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Suspiria, Büyü bozumu, Mistizm, Asketizm, Dünyevi asketizm

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, odundar@bandirma.edu.tr, Orcid ID: 0000-0001-5792-6945

THE ANALYSIS OF THE MOVIE “SUSPIRIA” IN THE CONTEXT OF WEBERIAN DISENCHANTMENT

Abstract

This study aims to investigate the mysticism and asceticism in terms of disenchantment in the case of “Suspiria” (the movie by Luca Guadagnino). According to Max Weber, modern capitalism has only succeeded showing the success in Western society. Weber takes this process as disenchantment. Inspired by this thought; It had been adopted an approach that idealist dialectics. Firstly, to draw theoretical framework, this study sets a strong relation between the concept of modernization of dancing and the worldly asceticism. Because of the mind of worldly ascetics would constitute fertile ground for injunction which bade them at secularization. On the other hand, dance school with a mystic ethic in the “Suspiria” had been regarded as the social stability maintainer. Protestant ethic had been highlighted as institutions of worldly asceticism. Monasteries had been defined as the practicing areas of worldly asceticism. In this framework disenchantment, the antithesis stage of this study, had been considered as the socialization of the monastic life.

Keywords: Suspiria, Disenchantment, Mysticism, Asceticism, Wordly asceticism

Giriş

Toplumsal olanı çözümlemesi beklenen sinema, günümüzde artık toplumların kendilerini yeniden ürettikleri bir alan haline gelmiştir. Bu yönüyle sinema toplumsal olanı analiz etme aracı olmaktan öte başlı başına gerçekliğin üretildiği bir alan olarak ortaya çıkmaktadır.

Baudrillard’a göre; toplumsallaşma görünüşleri giderek artan bir hızla sinemasallaşmaktadır. Sinema; ekonomik, siyasi ve kültürel yaşam biçimlerini bizatihi kendi tezgahında toplumsallaştıran bir mekanizmaya dönüşmüştür (Baudrillard, 2011, s. 122). Bu aşamada oldukça iddialı bir söylem olacağı kabul edilmekle birlikte, esas şaşırtıcı olan sinemasal olanla toplumsal olan arasında mütekabiliyet ilişkisinden çok idealist bir diyalektiğin varlığıdır. Ayrıca sözü edilen bu olası diyalektiğin yönü de oldukça şaşırtıcıdır. Somut olanın sanal olan üzerinde bir hakimiyet kuracağı şeklinde içgüdüsel bir beklentiyi boşa çıkartırcasına bu idealist diyalektikte, sanal olanın yani sinemasal olanın somut olana yani toplumsala bariz bir üstünlüğü söz konusudur. Burada üstünlükten kasıt ise; salt bir hiyerarşiden öte neden-sonuç ilişkisi bakımından sinemasal

olanın toplumsal olana üstünlüğüdür. Bu bağlamda Platon'un kopya ve simulakr ve Hegel'in soyut ve somut diyalektiğinde temas ettiği toplumsal gelişmenin itici ikilikleri bu çalışmada daha çok Weberyen terminoloji geleneğinden hareketle asketizmden dünyevi asketizme giden meşhur süreçle şematize edilmeye çalışılacaktır. Sinemasal ve toplumsal olan bu diyalektik denklemde yerine konulduğunda sinemasal olan asketik kanata; toplumsal olan ise dünyevi asketik kanata yerleştirilerek toplumların kendilerini filmler aracılığıyla nasıl yeniden ürettikleri incelenmeye çalışılmalıdır. Sosyoloji literatüründe Marksist okul ile Weberyen okul birbirlerine temel noktalarda, zıt iki kutup olarak kabul edilmektedir. Söz konusu zıtlığın en temel noktası da; Weberyen önermelerin Karl Marx'ın tarihsel materyalizmine alternatif bir yorum getirmesi ile ilgilidir (Robertson, 1959, s.53-56). Parsons'da Weber'in tarihsel materyalizmi, açıkça reddettiğini dile getirerek tarihin motor gücü olarak tarihsel materyalizme taban tabana zıt bir biçimde, Weber'in maddi çıkarları değil fikri çıkarları merkeze aldığını vurgulamıştır (Parsons, 1968, s.500-505). Öte yandan bu iki görüşün zıtlıklarından ziyade benzerliklerinin ön plana çıkarılması bu çalışmada kullanılacak "İdealist Diyalektik" yöntemin meşru zeminlerini oluşturma noktasında zihin açıcı olacaktır. Kuşkusuz dönemin siyasi konjonktürünün de etkisiyle 1970'li yıllarda yapılan Sosyoloji çalışmaları çoğu kez iki tarih yorumu arasındaki benzerlikleri ortaya koymuşlardır. Bu çalışmaların en süntürlü örneği ise; iki yorumu kendi içinde tutarlı bir terkibe sokarak kurmuş olduğu yapılaşma teorisiyle ön plana çıkan ünlü sosyolog Antony Giddens tarafından ortaya konulmuştur (Giddens, 1973). Ayrıca, Bottomore'nin *A History of Sociological Analysis* adlı ünlü eserinde Weber'in idealist tarih felsefesiyle, Marx'ın tarihsel materyalizmini adeta tefsir ettiğini iddia etmesi son derece dikkate şayandır (Bottomore, 2014, s.140-146).

Weber'i Marx'ın karşısında zıt bir kutupda konumlandırmasına rağmen, Weber'in idealizminin Marx'ın diyalektiğine karşı, bir antitez olarak değerlendirilmesine dahi karşı çıkan Raymond Aron'dan da ayrıca bahsetmek gerekmektedir. Aron iki temel ekol arasında yalnızca küçük farklılıklar olduğunu iddia etmiştir. Bu söz konusu farklılıkların da yalnızca yönetsel farklılıklar olduğunu ifade etmiştir. Aron, Marx'ın dini bağımlı değişken ekonomik güdüyü ise bağımsız bir değişken olarak ele aldığını; Weber'in ise; tam tersi ekonomiyi bağımlı bir değişken olarak ele alıp öte yanda dini güdüyü bağımsız bir değişken olarak ele aldığı iddiasında bulunmuştur (Aron, 2004, s.402-406). Bu açıdan

düşünüldüğünde Aron'un tezinden de ilham alarak bu çalışmada hem diyalektik yöneme hem de Weberyen idealizme sadık kalınan bir yöntem benimsenmek istenmektedir. İdealist denklemin tez kısmına sinemasalın yerleştirilmesi, Baudrillard'ın "Tüketim Toplumu" nun davranışlarını açıklamak için kullandığı simülasyon evreninin üç ayaklı oluşum aşamalarından ilkinin de¹ bir çeşit tev'ilyasyonu olacaktır. Sinemasalın asketik bir vasıfla tez kısmında konumlandırılması simülasyon evreninin ilk basamağını tevill etmekten çok bu çalışmanın metodolojisine bir iç tutarlılık sağlama amacından ileri gelmektedir. Ayrıca; sinemanın toplumsal olanın bir çeşit kurmacası değil sosyal gerçekliğin temeli olduğunu vurgulayan Zizek'te bu çalışmada sinemanın idealist diyalektiğin tez kısmında konumlandırılabilmesinin önemli dayanak noktalarından birini oluşturmaktadır. Zizek'e göre; toplumsal simgelerin gerçekleşme biçimlerinin değerlemesi çeşitli akıl illüzyonları sayesinde metaforik bir kurmaca olan sinema sayesinde gerçekleşir hale gelmiştir (Zizek, 2011, s. 46). Tam bu noktada toplumsal simgelerden bahis açılmışken Lacan'ın toplumsal gelişim teorisinin temelini oluşturan imgesel itişli simgesel ideal sosyal düzen tasviri de sinemasal (asketik tez) toplumsal (dünyevi asketik antitez) diyalektiğine meşru bir zemin oluşturmaktadır.²

Hangi ideolojik farkındalığa sahip olursa olsun toplumsal gelişimi açıklayan her tez bir senteze ulaşma çabası içerisindedir. Bu cihette sinemasalın amacı da gelecek bir topluma işaret etmektir. Belkide bu çalışmanın esas konsatrasyonunu teşkil etmeyecek olmasına rağmen sonraki çalışmalara kalınan noktadan eklememenin elverişli hale

¹ Baudrillard, özellikle II. Dünya Savaşı sonrası post-modern toplumların gelişimini kendi geliştirdiği simülasyon kuramı ile açıklamıştır. Baudrillard, toplumsal gelişimi Rönesans'tan günümüze gerçekleşen üç mihenk noktalı aşamalarla tasvir etmiştir. Kısaca Baudrillard'ın tasviri; 1. Simülakr Düzeni: Uyumlu, iyimser ve Tanrı'nın yarattığı ideal doğanın ikizini oluşturmayı amaçlayan imgeleme, taklit ve kopyalama üstüne kurulmuş doğal, doğal simülakrlar, 2. Simülakr Düzeni: Tüm üretim düzenini kapsayan enerji ve güç üstüne kurulmuş, makinelerle somutlaşan, üretici özelliğe sahip, üretken simülakrlar. Evrensel boyutlara insana inanmayı hedefleyen, sürekli bir yayılma eğiliminde olan ve nerede başlayıp nerede bittiği belli olmayan bir enerjiyi özgürleştirme (arzu, göreceli ütopyalarla simülakrlar grubuna aittir) peşinde koşan simülakrlar, 3. Simülakr Düzeni: Information=bilgi, model ve sibernetik oyunlardan oluşan, total bir işlemsellik, hiper-gerçeklik ve mutlak bir denetimi hedefleyen simülasyon simülakrları (Baudrillard, 2011, s.301).

² Lacan Özne- Ben' in İşlevini Oluşturan Ayna Evresi başlıklı çalışmasında bir imgelem dünyasını bağımsız simgeler dünyasını ise bağımlı değişkenler olarak ortaya koyarak bu düzenin işleyişini bir çocuğun 6 ay ile 18 ay arasındaki gelişim serüvenine benzeterek açıklar. Bu süre zarfında çocuk, kendini özerk ve kendine yeten bir varlık olarak görmektedir. Aynadaki imgesiyle karşılaştığında şu varsayıma dayanarak tepki verir: Aynadaki imge tıpkı benim gibi görünüyor, özerk bir varlık. Çocuk daha sonra kendini anne ve babasının ilgisinde, dil, toplum, vb.' de yansıtır. Bu nedenle "ayna" aynı zamanda toplumsalın metaforu olarak da kullanılabilir. Lacan ayna imgesinin evrilmesinin, öznenin olgunlaşması için bir önkoşul olduğunu öne sürer. Henüz olgunlaşmamış olan çocuk ebeveynlere, topluma ve dile bağımlı durumdadır (Diken ve Laustsen, 2014, s. 29-30).

getirilmesi noktasında Baudrillard'ın ideal sosyal düzeninin nihai aşamasını temsil eden ve “Simülasyon Smülakr” ları tabiriyle sembolize edilen mistik toplumsal düzen tasviri de dikkate şayandır. Özellikle marksist sosyoloji yazınının sıkça üzerinde durduğu feodalizmi yaşamamış toplumların tarihsel süreçlerinin antitez kısmına tekabül edebilecek mistik aşama, Baudrillard'da kapitalizm sonrası hiper-gerçeklik aşamasında kendine yer bulmaktadır.

1. Büyü Bozumu Kavramı

Sosyolojik araştırmalara konu olacak kıvama Max Weber tarafından getirilen büyü bozumu kavramı; toplumdaki geleneksel değerlerden rasyonelleşmeye giden idealist diyalektik süreçte³, rasyonelleşen bireyin toplumdaki mistizmi ortadan kaldırmasını ifade etmektedir.⁴

Mistizmi bertaraf eden birey bu başarısını birtakım rasyonel karar verme mekanizmalarına borçludur. Söz konusu bu mekanizmalar, Weberyen terminoloji geleneğinden hareketle Batı Avrupa'da modern endüstri kapitalizmine doğru giden süreçte Protestanlık'ın rasyonelleştirdiği kurumlardır.

Büyünün bozulmasıyla birlikte gözün görmesine engel olan perde ortadan kalkmıştır. Sözü edilen perde, bu çalışmanın örneklemini teşkil edecek olan İtalyan yönetmen Dario Argento'nun kült filmi *Suspiria* (1977)'ya “hommage” (saygı duruşu) ve bir çeşit “re-make” (tekrar yapım) niteliği taşıyan bir başka yönetmen Luca Guadagnino'nun yine aynı ismi taşıyan filmindeki (2018) perdeyi hatırlatmaktadır. Söz konusu filmin ana karakterinin perdeyi ortadan kaldırmasıyla birlikte ferdi varoluşu o ana kadar anlamlı kılan tüm kurumlar ve ilişkiler yeniden gözden geçirilmektedir. Gözün önündeki perde kalkınca ilk fark edilen şey; o güne kadar iman edilmiş olanla ilgili kabullerin tam tersi olmaktadır (Warner, 1967, s. 72-73).

³ Diyalektik sürecin idealist nitelik taşımasıyla ilgili söylenebilir ki; weberyen literatürde toplumsal yapının belirleyici unsuru endüstri kapitalizmi aşamasına kadar dini güdüdür. Bu aşamadan sonra ise artık kapitalizm dini arka planlar kullanmadan da meşruluğunu tesis edebilir düzeye gelmeyi başarmıştır. (Weber, 2013, s.263) Burada dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan birisi ise; üretim ilişkilerinin toplumsal yapının belirleyicisi olarak kabul edildiği marksist literatürde söz konusu diyalektiğin materyalist nitelik taşıması söz konusu iken; yukarıda, bahsedilen sebeplerden dolayı idealist diyalektik kavramının kullanılmış olmasıdır (Dündar, 2017, s. 129).

⁴ Max Weber 1918' de verdiği bir derste kavramı popüler hale getirmiştir. Kavram Almanca; “entzauberung” teriminden İngilizceye; “disenchantment” olarak çevrilmiştir. Weberyen terminolojide “disenchantment” kavramı bir bütün toplumsal örgütlenmenin ortadan kalkmasıyla eş anlamlı olarak yeni bir formasyonun yükselmesini ifade etmektedir (Weber, 1965, s. 270-272).

1. 1. Bir Büyü Bozumu Örneği Olarak *Suspria*

Guadagnino'nun *Suspria*'sının bu çalışmanın dikkatini celp eden ana temalarından biri kuşkusuz modern bir sanat olarak dansın kendini gerçekleştirme sürecine yapılan temaslardır. *Suspria*'da sanatın dünyevi olanla mistik olan arasında bir seçim yapması konu edilmektedir. Bir başka deyişle dansın bir sanat mı yoksa karanlık güçleri harekete geçirme aracı mı olması gerektiği arasında bir seçimin zorunlu hale gelmesi söz konusudur.⁵

Suspria'nın ana karakterinin aslında Weberyen asketik sanat anlayışla uyumlu bir seçim yapıp yapmadığı sorusu bu çalışmanın en önemli sorunsallarından birini teşkil edecektir.

***Suspria* Filminin Künyesi**

Yönetmen: Luca Guadagnino

Oyuncular: Dacato Johnson, Tilda Swinton, Mia Goth

Yapım Yılı: 2018

Süre: 152 Dakika

Filmin Özeti

Suspria, İtalyan korku sinemasının (giallo) kült yönetmenlerinden Dario Argento'nun 1977 yılında çektiği aynı ismi taşıyan filminin bir yeniden yapımı (re-make) niteliği taşımaktadır. Argento'nun *Suspria*'sı aynı zamanda 1980 *İnferno* ve 1982 *Tenebre*'yle birlikte üçlemenin bir parçasını oluşturmaktadır.

Guadagnino'nun *Suspria*'sı 1977 yılında ama bu sefer bölünmüş Berlin'de 6 perde ve kapanıştan oluşmaktadır. Film bir dans okulu öğrencisi Patricia'nın (Chloe Grace Moretz) psikoloğuna giderek eğitim aldığı okulun bir cadılar komünü tarafından yönetildiğini ihbar ettiği sahneyle başlamaktadır. Filmin başkarakteri Susie Bannion (Dakota Johnson)'da aynı sıralar bu esrarengiz dans okuluna kaydolmuştur. Susie, kısa sürede okulun duayen sanat yönetmeni Madame Blanc (Tilda Swinton)'ın kısa sürede dikkatini çekmeyi başarmış ve çok önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Gün geçtikçe Susie

⁵ Bu seçim durumu filmin son tiradlarından birinde açıkça anlaşılmaktadır. Başkarakter bu sahnede bir seçim yapmaktadır ve bu bir sanat diyerek tüm cadıları öldürmektedir.

ve bu akademide edindiği yeni arkadaşı Sara (Mia Goth) ile birlikte bu okulun yöneticilerinin esrereviz tavırlarından kuşulanarak okulun gizli amaçlarına tanık olacaklardır. Söz konusu bu gizli amaçlar okuldaki dans yöneticilerinin aslında birer cadı oldukları ve okuldaki öğrencileri de eğitimler ve gösteriler sırasında onlara hiç fark ettirmeksizin birtakım mistik güçleri harekete geçirmek suretiyle ayinlerde kullanmalarındır.

Yöneticilerin eğitim programları ve öğrencilere uymaları yönünde salık verdikleri kareografilerin her biri aslında belli bir mistik amaca yönelik çeşitli büyülerdir. Başkarakter Susie de bu ayinlerde farkında olmadan büyük rol oynamaktadır. Kendisi bu okulda sanatsal kariyerini geliştirdiğini düşünmesine rağmen aslında cadıların gizli dünyasında mistik görevler üstlenmektedir.

2. Analiz

Bu çalışmanın dikkatini çeken önemli noktalardan bir tanesi de tam olarak burada kendini göstermektedir. Bir emek faaliyetinin eş anlı olarak hem mistik hem de dünyevi bir amaca hizmet etmesi ve belli bir süre sonra modern olanla mistik olan arasında bir seçime zorlanması noktasıdır.

Ana karakter Susie'nin son sahnede bütün mistik güçleri tek elde toplayarak cadıları kontrolü altına alması ve dansı mistizmin en büyük araçlarından biri olan büyüün alanından çıkarıp onu artık modern bir sanata dönüştüren hamlesi, Weberyen terminoloji geleneğinin en sunturlu kavramlarından birini akıllara getirmektedir. Kuşkusuz bu kavram, büyü bozumu kavramıdır. Dansın modern sanatların doğuşundan önce neredeyse bütün kültürlerde mistizmin bir aracı olduğu bilinmektedir. Feodalizmden endüstri kapitalizmine geçişi tradisyonelizmden modern bir sapma olarak gören Guenon'da dans gibi şamanist ritüellerin modern öncesi zamanlarda yüklendikleri fonksiyonlara derinlikli temaslarda bulunmuştur. Toplumsal gelişimi öz (essence) ve maddeden (substance) oluşan bir medeniyet tasavvurundan hareketle açıklayan Guenon'a göre; Endüstri Kapitalizmi'ne giden süreç, bu kompozisyon içerisindeki "substance"nin bütünden koparak bağımsız bir dal olma iddiasıyla başlamıştır. Metodist bünyesi kuvvetli Protestan Ahlak'ın elinde substance, ayrı bir dal olarak kendi otonomisini kazanmıştır. Bu

minvalde; “essence” siz bir evrime maruz kaldığı için batının tekelinde ve niceliğin egemenliğinde kalmıştır.⁶

Bu perspektifle uyumlu bir şekilde Guenon dans başta olmak üzere mistik ritüellerin işlevleriyle ilgili;

Modern zihniyet yalnızca maddi nesnelerin bir varlığı olduğuna inanır. Bu fikir, adeta en tam şekliyle, bugünkü bilimlerde ifade edildiği gibi, ladini (profane) görüş açısıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü bu ladini bilimlerin biricik özelliği üst düzeye ait ilkelerle herhangi bir bağlantısının olmamasıdır. O yüzden ladini bakış açısının bu konuya ait olası yanlışlığından sıyrılmaya çalışarak bu tip şaman adetlerini değerlendirecek olursak, öncelikle çok gelişmiş bir kozmolojinin varlığını kolayca saptarız. En yüksek düzeye ait geleneklerde görülen ayinlere benzer bazı ayinlere rastlanır. Bu ayinlerin ilk asıllarında, düzenli ve normal bir gelenek biçimini oluşturan bir şeyin bulunduğu konusunda kuşku yoktur. Bu uğraşların psikik etkileri arasında çok doğal olarak iki tür etkiyi birbirinden ayırmak gerekmektedir. Kimi etkiler faydalı, kimi etkiler de zararlı diye nitelendirilmektedir (Guenon, 2005, s. 229-231).

Guadagnino'nun Susie'si asketizmden dünyevi asketizme geçişi⁷ simgeleyen rasyonel bireyin hipotetik tipidir. Susie, asketizmden mistizme⁸ olası bir geçişi de önlemiştir. Argento'nun Suspiria'sına bir saygı duruşu niteliği taşıyan bu yapıt Argento'nun ilk filmde kullandığı bazı sekanslarına da ayrı parantezler açmıştır. Örneğin; dans okulunun yatakhane bölümünün kurtçuklar tarafından basılması ve akademi sakinlerinin mistik bir yaşam formu olan ve kendilerini akademinin üst yöneticilerinden ayıran beyaz perdelerle çevrili konar-göçer çadır hayatları sekansı,⁹ Guadagnino'da dansın mistik ve dünyevi asketik işlevlerinden ilkinde (yani mistik yönüne) vurgu yapılarak öne çıkarılmıştır.

⁶ Guenon, nitelik ve nicelik sembollerinin toplumsal görünüş bütünlüklerini ifade etmekten çok niceliğin öznen kopan üretim araçlarının ayrı bir dal olarak teknoloji adı altında bir bağımsızlık kazanması ve “nitelik” i tahakkümü altına almasını, birçok eserinde olduğu gibi özellikle bu çalışmasında çok daha metodolojik boyutta tartışmaktadır (Guenon, 2005, s. 26-27).

⁷ Asketizmden dünyevi asketizme veya mistizme geçiş weberyen literatürde idealist bir diyalektiğe işaret etmektedir. Weberyen literatürde Modern Endüstri Kapitalizmi ve hatta modern bilimlerin doğuşu bile asketizmden dünyevi asketizme geçiş şeklinde süreçlendirilmiştir. Asketizmden mistizme geçişte modern bilimlerin ve Modern Endüstri Kapitalizmi' nin gelişmediği doğu toplumlarının tarihsel süreçlerini analiz etmek için kullanılmıştır (Weber, 2005, s. 103-106).

⁸ Mistik güçleri kendinde toplayan Susie cadıların hepsini öldürmek suretiyle dansın mistizmin bir aracı olarak kullanılmasına son vermiştir.

⁹ Mistik bir yaşam formu olan konar-göçerlik doğu toplumlarında zorunlu bir yaşam biçimidir. Doğuda merkezi otoriteleri güçlü imparatorluklar arasında yaşanan çetin savaşlar toplumların yaşam biçimlerini de birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Örneğin; Moğol istilası Anadolu'da mistik bir yaşam tarzını zorunlu hale getiren önemli etkenlerden birisi olmuştur (Berl, 1999, s.169-171).

Filmde kullanılan çadır sembolizmi mistik bir yaşam formuna ışık tutmanın yanında çalışmanın ana sorunsallarından birine de temas etmektedir. Guadagnino'nun Susie'sinin aynaların arkasına geçmesi ve aynı şekilde Argento'nun başkahramanının perdeyi kaldırması adeta Weberyen büyü bozumunu görsel hale getirmektedir.

İlk olarak dans okulunun manastır yaşamını andıran formu dikkat çekmektedir. Asketik ahlakın (inziva ahlakı) en önemli kurumlarından biri olan manastırlarda katılık ve ciddiyet düzenine bağlılık en ayırt edici özelliklerden bir tanesi olmuştur (Brown, 1998, s. 602-606). Manastırlar adeta emeği verimli bir şekilde üretime kanalize etmeye dayalı bir örgütlenme içinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Patrick, 1995, s. 20). Dans okulunun mistik amaçları henüz ortaya çıkmadan önce mükemmel denge ve mükemmel uyku gibi parolalarla emek faaliyetlerinin ciddiyete dayalı örgütlenmelerini teşvik edici sahnelere rastlanmaktadır. Ayrıca; filmin başkarakterinin dans okuluna ilk defa geliş sahnesi de manastır dışı yaşamın istikrarsızlığını çağrıştırmaktadır. Susie tekinsiz yollardan geçer ve dışarda adeta İsa'ya yapılanlara karşı tüm toplumun kefarete gözyaşlarını sembolize eden ve filmin sonuna kadar bitmeyecek olan şiddetli bir yağmur vardır.¹⁰ Dans okulunun dışındaki dünya ikiye bölünmüş Berlin'in toplumsal çözümleriyle tasvir edilmiştir.

Manastıra kendini vakfeden keşişin seçilmişlik ile günahkârlık arasında gidip gelen psişik bir ruh hali bulunmaktadır. Bu psişik ruh halinin dışsal sebeplerinden en önemlisi ise; zamanın kötülükleridir (Melchert, 1996, s. 190). Manastır ise; bu iki uç denge arasında gidip gelen psişik bir ruh halindeki keşişe istikrarlı bir dengeyi vaat etmektedir. Manastırların geleneksel zaman felsefesinin modernleştirilmesindeki büyük rolleri bu durumun aşılmasında çok önemli bir işleve sahip olmuşlardır.¹¹ Alarm kelimesinden türetilmiş zaman kelimesi aslında; keşişin/ asketiğin seçilmişlikle korku hali arasında gidip gelen teyakkuz halindeki "alarm" durumunu temel alan bir zaman felsefesinin,

¹⁰ Filmde başka bir sahnede Suspiria'nın bir anlamının da gözyaşlarının annesi olduğunun belirtilmesi de bu açıdan dikkate şayandır. Yağmurla ilgili İncil'deki şu kıssalar da ilgi çekici olacaktır; "O bulutlarla gelecek ve her göz onu görecektir, onun bedenini deşmiş olanlar bile onun için dövünecek; yeryüzünün bütün halkları. Böyle olacak." (İncil, Vahiy, 1/ 7)

¹¹ Mumford meşhur çalışmasında endüstriyel devrimin anahtarının zamanın modernleşmesi olduğunu ve bunda manastırların olmazsa olmaz bir öneme sahip olduklarını iddia etmiştir. Bu konudaki kültürel çalışmalardan bir diğeri de kuşkusuz Zerubavel' in çalışmasıdır. (Mumford, 2010, s. 11) Zerubavel manastırlarda geleneksel zamanın modernleşmesinin zaman içerisinde ne şekillerde olduğunu dile getirmiştir. Zerubavel özellikle Benedict manastırlarına bu hususta büyük rol biçmiştir (Zerubavel, 1980, s. 157).

türetilmiş olduğunu göstermektedir. Aslında bu alarm durumu kavramıyla kastedilen korkuyla seçilmişlik gibi iki uç ruh hali arasında gidip gelen asketiğin, bu nevroitik anlarında "Divine Office" in alarmının çalması ve kişiyi geçireceği olası mental nöbetten kurtarmak suretiyle; onu fiziki nöbete yönlendirmesi durumudur (North, 1975, s. 385-387). Filmde; II. Dünya Savaşı sonrası büyük yıkım ve özellikle Nazi zulmü psişikliğın toplumdaki en büyük dışsal sebebi olarak gösterilmiştir. Susie'nin çocukluk anılarıyla ilgili soykırımın pençesinden yeni kurtulmuş ebeveynler tablosu ve onların ruh çalkantılarının negatif etkilerinin Susie'ye yansımaları şeklinde tasvirler göze çarpmaktadır.

Filmin "Gözyaşı Sarayları" ismini taşıyan ikinci perdesinde artan yağmurun şiddetiyle birlikte diyalektik unsurlardaki çatışmalarda artmaya başlamaktadır. Dans hocası cadıların sahne arkası yaşantılarına tutulan kameralarla ilk perdedeki asketik ahlakla uyumlu yaşam formunun bir sapmaya uğrayarak mistikleşmeye başladığı görülmektedir. Cadılar gündelik hayatın yeme-içme pratiklerini abartan hedonist bir şekilde tasvir edilmeye başlanmıştır. Son derece dağınık mutfak görüntüleri, hovardaca tutumlar altında yapılan komün toplantıları göze çarpmaktadır. Cadıların ellerinden düşmeyen sigara sahneleriyle dünyevi bağımlılıklarda ayrıca dikkat çekmektedir. Asketizmin kendini tutma ve azla yetinme şeklindeki en temel kurallarının bu perdede net bir şekilde delinmeye başladığı görülmektedir.¹²

Perdenin sonlarında ise; mistizm kanadındaki yerleri sağlamlaşan cadıların karşısında üzerinden neredeyse hiç çıkarmadığı mor kıyafetiyle azizleri andıran Susie'nin asketizmin dünyevileştiricisi rolü, yavaş yavaş filizlenmeye başlamaktadır. Susie'nin baş dans eğitmeni Madame Blanc'la yemek sahnesindeki diyalogları söz konusu karşıtlığı gün yüzüne çıkartmaktadır. Susie bu sahnede Blanc'a mistik bir Hristiyan tarikatı olan Amişler'in, Protestanlık'ın calvinist koluna bağlı bir tarikat olan Memnonitler'in yaşayışlarını liberal bulmasından dolayı yaptıkları eleştirilerden bahsetmektedir. Blanc'ın buna karşılık; "...Biz değil de onlar mı şikayetçi?..." şeklindeki itirazları ise; cadıların dünyevileşme karşıtlığının derecesini gözler önüne sermektedir.

¹² Asketizm genellikle, bir tür kendini tutma ve azla yetinme konusunda katılık ve ciddiyet düzenini belirtmek için kullanılmıştır (Melchert, 1996, s.188).

Koreografilerde sıçramanın doğasına dair Susie ve Blanc'ın başka bir tartışmasında asketizmin bir tarafta dünyevileşmeye zorlanması diğer yanda da mistizmin dünyevileşmeye muhalif duruşunun izleri görülmektedir. Blanc'a göre; sıçrama geleneksel ve o ana kadar ana-akım denebilecek dans anlayışının klasik itme-çekme özelliklerini taşımalıdır ve ayrıca bireyde ön plana çıkmamalıdır. Dansçı yer çekiminin üstünlüğünü kabul ederek dans etmelidir. Blanc'ın bu bakışa yenilikçi eleştirilerde bulunan Susie'ye mistik durağanlığın bin bir türlü badireden kurtulup sükûn havasına erişme kazanımlarından dem vurup ana-akımın şemsiyesi altında kalmanın bir erdem olduğunu öğütmesi, filmin en önemli sahnelerinden biridir. Daha önceki satırlarda Argento'nun Suspiria'sındaki konar-göçer çadır hayatları sekansına yapılan temaslarda da vurgulanmaya çalışılan mistizmin idealize ettiği durağan toplumun en önemli özelliklerinden biri de toplumların bir menzilde tutulmasının gerekliliğidir. Mistik ahlakın bir toplumda sorunsuz yakın tesislerinin en sunurlu görünüşlerine kuşkusuz 13.yy'dan itibaren güçlenmeye başlayan merkezi otoriteleri güçlü Türk-İslam Devletleri'nde rastlanmıştır. Tam bu noktada Klasik İslam Tasavvufu'nun yani İslam Mistizmi'nin kurumsalı olan Maşrık Mektebi'nin¹³ çalışmanın dikkatini celp edebilecek özelliklerinden bahsetmek zihin açıcı olacaktır. Cengiz istilaları gibi büyük bir felaketin kıyısından kurtularak gelen maşrikyen alimler Orta Asya'da bozulan barış havasını Anadolu'da tekrar kazanmayı hedeflemişlerdir (Ülken, 2015, s. 247). Bu doğrultuda; maşrikyen okul bireye, sürekli zamanın kötülüklerinden kendini korumak için cem olma ve cemaate gitme bilincini aşılmalıdır. "...*cemi bereketin miftahı irat olduğun menzilde sabreylemektir...*" şeklindeki mistik anlayış işte bu ruh halinin bir ürünüdür. Bereketin anahtarı yenilikçi fikirlerde, yeni maceralarda değil, irat olunan işte sebat etmektir. Mistik ahlakın bu sebatçılık felsefesi, Ortaçağ'da yalnızca güçlü merkezi otoritelere sahip Doğu İmparatorluk'larının değil Batı'da dahi merkezi imparatorlukların toplumda hâkim kılmaya çalıştıkları bir anlayış olmuştur. Tüm dünyada olduğu gibi Batı'da da merkezi imparatorlukların doğal sınırlarına ulaşıldığı yüzyıl olan 15-16.yy'lar da mistik ahlaka bir tepki olarak çıkan Lutheryenizm bile, sebatçı felsefeden vazgeçebilmiş değildir. İsa'nın bu dünyada başına gelenlerden dolayı babasının hırsını bizden çıkartmak istemesi ve buna

¹³ Maşrık Mektebi; Klasik Tasavvuf'ta İslam Okulu olarak da adlandırılan bu ekol, Ortaçağ'da durağan toplum düzenini tesis etmeye çalışan merkezi devletler için mühim bir doktrindir. Ülken'in yaptığı tanımlama eşsizdir; "Büyük Selçuklu muhacereti ile başlayarak muhtelif devirlerde Anadolu'ya yerleşen; fakat bilhassa Cengiz İstilas ve Harzem Devleti'nin yıkılması üzerine kısa zamanda çok daha kesif olarak gelen fikir akınlarına umumi bir tabirle "Maşrık Mektebi" diyebiliriz (Ülken, 2015, s. 247).

muhatap olan her dindarın seve seve çağrıya (mesleki *calling*'e) olumlu cevap vermesinin ve sebatla kaderinin ona sunduğu meslekte çalışmasının gerekliliği tembihlenmektedir (Sombart, 1959, s. 29-30). Geleceğe yönelik belirsizliklerin, bu zihniyetin saiklerinden biri olduğu açıktır. Bu saikler, toplumdaki durağanlığında sebebidir çünkü mistizmin düzene helal getirmeme refleksi daima canlı olmuştur (Ülgener, 2006, s. 65-67) .

Tilda, dansa direniş öğelerinin ön plana çıkarılması gerektiğini savunan Susie'ye;

“Bu gösterinin yaratıldığı 40 yıl öncesinde ne tür zamanlarda yaşadığımızın farkında mısın? Bilmiyorum. O yıllar boyunca her şeyin dengesinin ne kadar önemli olduğunu büyük bedeller ödeyerek öğrendik. Uçan her ok yerin çekimini hisseder.”

Bu sözlerdeki denge durağan toplumun dengesidir ve mistik ahlak bu dengeyi korumaya çalışmıştır. Bu dengeyi bozmaya çalışanlarında iflah olmayacağı muhalif politik görüşler barındıran bir dans okulu öğrencisinin kovulmasından anlaşılmaktadır. Dansla sembolize edilen bu denge anlayışına toplumsal kurumları da genelleştirme eğilimi dans okulundan daha önce atılan Patricia'a politik bir rol biçme fikrinden anlaşılmaktadır.

Blanc'ın dansın dünyevileşmesine yönelik gösterdiği direnç görüşlerinden biri de; sanatçının kullanacağı dilin alegorik bir farkındalığa sahip olması gerektiğine dair yaptığı konuşmadır. Alegori sadece sembolizmin gizli anlamlarına vakıf olan seçkinlere hitap ettiğinden asketik ahlakın toplumsallaşmasını engelleyen önemli bir amildir. Bu yüzden asketizm, dünyevileşme serüveninde başka bir sembolist gelenek olan retorik araçsallaştırmıştır. Bunun sebebi ise; retorik doğru anlaşılma ve karşı tarafı ikna etme kaygısı taşırken; alegori sadece sembolizmin gizli anlamlarına vakıf olan seçkin kişilere hitap etmiştir (Gadamer, Habermas, v.d, 2003, s.13-15). Blanc'a göre de;

“...hiçbir hareket sessiz değildir. Bir dildir. Bir dizi enerjik şekildir. Cümleleri oluşturan kelimeler gibi havaya yazılmıştır. Şiirler gibi, dualar gibi...”

Yine Blanc'a göre;

“...dansın bir daha olamayacağı iki şey vardır; güzel ve keyifli bugün her güzel şeyin burnunu kırmamız gerek...”

Bu sözleriyle Blanc mistik ahlakı, dünyevileşme yolunda bir evrime maruz kalan asketik ahlaktan ayıran en önemli özelliklerden birinin adeta sözcüsü gibidir. Bu özellik emeğin ürününün tekrarlanamazlığı ilkesidir. Hatta bu tekrarlanamazlık prensibi

literatürde Endüstri Kapitalizmi'nin ortaya çıkışını sağlayan önemli özelliklerden bir tanesi olan standardizasyonun da önünü tıkayan faktörlerden biri olarak gösterilmektedir. Feodalizmden kapitalizme sorunsuz geçişi sağlayan en önemli amillerden biri; emeğin üretim araçlarından tümden yoksunlaşarak piyasada alınıp satılabilen bir metaya dönüşmesidir (Dobb, Sweezy, Hill, Takahashi, Hilton, 1984, s. 64). Emeğin üretim araçlarından yoksunlaşması zamanla kendi ürününe yabancılaşması suretiyle standardize kitle üretimini de teşvik edecektir. Öte yandan mistik emeğin ürününe Tanrı'nın tecellisi olarak bakmaktadır. Bu yüzden mistik emeğini, kendi ruhiyatından ayrı maddi bir unsur şeklinde bağımsız bir metaya dönüştürme imkânı bulamayacaktır. Bu durum endüstri kapitalizminin gerçekleşmesindeki önemli koşullardan bir tanesinin, baştan ölü doğduğunu göstermektedir (Dündar, 2017, s. 75). Hatta bu nedendir ki; hangi dindeki mistik ahlak öğelerinde olursa olsun sanat ve zanaat hep aynı kökte birleştirilmiştir (Ülgener, 2006, s. 56). Bu açıdan Blanc'ın da dansı Tanrı'nın temayülü olarak tasvir etmesi çarpıcıdır;

“...dans ederken kendini onun yaratıcısının suretinde görürsün. Kendini boşalt ki; onun işleri senin içinde yaşasın...”

Ayrıca bu son cümlede mistik ahlakın her yerde ve her anda bireye sağladığı rahavet duygusuyla paralel bir anlayış göze çarpmaktadır. Mistik birey, bu her iki dereceyi de aşarak Tanrı'yla her anda ve her yerde birlikte olmanın verdiği sürekli bir rahavet duygusu içindedir. Bu özelliği ile mistik, kendini daha önce bahsi geçirilen seçilmişlikle günahkârlık arasında tehlikede gören asketik bireyin uğradığı nevroitik hallerden ve ruh çalkantılarından kendini korumaktadır (Melchert, 1996, s. 190-191). İşte bireye sunulan bu rahatlık mistizmin tesis etmeye çalıştığı durağan toplumsal yapının meşruiyetini sağlayan en önemli dinamiklerden bir tanesidir.

Sonuç

Rasyonelleşen bireyin karar verme mekanizmalarıyla toplumda büyüü/mistizmi ortadan kaldırması meselesinde altı özenle çizilen rasyonel karar verme mekanizmaları, rasyonel kurumlardır. Bu da Protestanlık'ın¹⁴ toplumsal kurumları dünyevi asketik bir bünyeye dönüştürmesidir.

¹⁴ Weberyen literatürde Protestanlık asketik yaşamı toplumsal hale getirmiştir.

Protestanlık'ın büyüyle ilgili tutumu da bu minvalde oldukça dikkat çekicidir. Protestanların batıl inançlarla ve büyüyle yapılan ayinlerin ve törenlerin kalıntılarıyla ilgili her şeye karşı duydukları aşırı nefret, Noel Kutlamaları, Mayıs Ağacı v.b gibi kendiliğinden oluşan bütün dini kültürel etkinlikleri de kapsamıştır.

Bunun dışında Protestanlığın asketik bir anlayışla sanata yaptığı katkılarla ilgili Weber'e yine doğrudan bağlanmak yerinde olacaktır;

“...Rembrand'ın Soul ve David adlı eserinin önünde durunca insan güçlü prüten etkileri hissediyor..... Carl Neuman'ın Rembrand'daki Hollanda etkilerini ele aldığı o mükemmel incelemesi okunduğunda asketik Protestanlık'ın ne zamandan bu yana sanat üzerine olumlu bir etki gösterdiğini anlayabiliriz...” (Weber, 2005, s. 225-228)

Susie Bannion'un son sekansta “dans sadece sanat içindir” sloganı sanatsal güdünün kullanılmasına karşı ölçülü amaçlılığı öne çıkaran dünyevi asketik bir zihniyetin adeta sözcüsü olmuştur.

Susie'nin son kertede iptal ettiği ayinin diğer ayinlerden farklı olarak erotik öğeler içermesi ve Asketik Protestanlık'ın erotizme ve çıplaklığa karşı gösterdiği katı tutum arasındaki benzer refleksleri yakalamak mümkündür.

Protestanların söz konusu bu katı tutumuna en güzel örneklerden bir tanesi de; Protestanların tiyatroları kapatma faaliyetleridir. Protestan şehir yönetimi Stratford on Avon'daki tiyatroyu Shakespeare hala hayattayken kapatmışlar hatırlandığında bu tipten reflekslerin ne ifade ettiği daha iyi anlaşılmaktadır.

Gelinen noktaya bir mim koyma zaruriyetiyle toparlamak gerekirse; bu çalışmada, Suspiria filminin makaraları hızla akan zamanın bir çeşit sembolizasyonunu yaparak tarihsel süreçte toplumsal gelişimin dinamiğini oluşturan olgulara ışık tutmak için mütevazı bir analiz için kullanılmıştır. Tarihsel süreçte toplumsal gelişimin açıklanması noktasında bu çalışmanın esas konsantrasyonu ile ilgili ise şunlar söylenebilir; toplumların asketizmden kapitalizme/ durağan toplumsal yapılara doğru bir gelişim çizgisi izlediğini ortaya koyan idealist diyalektik bir yöntemle sadık kalınmaya çalışılmıştır.

Batı tipi modern toplumsal yapıların gelişim seyrini sistematize etmek için kullanılan asketizmden/ kapitalizme giden yolun ortasında ise; filmin başkarakterinin direnç görünüşleriyle örneklendirilen dünyevi asketizm aşaması, asketizmin antitezi

olarak ortaya konulmuştur. Öte yandan Doğu tipi durağan toplumsal yapıların seyrini sistematize etmek için kullanılan asketizmden/ durağanlığa giden yolun ortasında ise dans okulunun kadim geleneklerinin merkezi refleksleriyle örneklendirilen mistizm aşaması, asketizmin antitezi olarak ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Aron, R. (2004). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*, (Çev. K. Alemdar), Ankara: Bilgi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2011). *Simulakrlar ve simülasyon*. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Berl, E. (1999). *Atilla'dan Timur'a Avrupa ve Asya*. (G. Devrim, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Bottomore, T.- Nisbet, (2010). Marksizm ve sosyoloji. *Sosyolojik çözümlemenin tarihi*, (Çev. Aydın Uğur ve M. Tuncay), İstanbul: Kırmızı Yayınları; Sosyoloji Dizisi.
- Brown, P. (1998). Asceticism: pagan and christian. A. Cameron ve P. Garnsey (Ed.), *The Cambridge ancient history: The late empire, a.d. 337-425* içinde (602-606. ss.), Cambridge University Press.
- Diken, B., Laustsen, C.B. (2014). *Filmlerle sosyoloji*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dobb, M., Sweezy, P., Hill, C., Takahashi, K.H., Hilton R. (1984). *Feodalizm'den kapitalizme geçiş*. (M. Gürer ve S. Sökmen, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dündar, O. (2017). *Osmanlı devleti'nin klasik devri özelinde toplumsal yapı ve sermaye birikimi ilişkisinin asketizm ve mistizm yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gadamer, G., Habermas, J., v.d. (2003). Hermeneutik üzerine yazılar. (D. Özlem, Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Giddens, A. (1973). *Capitalism and modern social theory: an analysis of the writings of marx, durkheim and max weber*. Cambridge: Cambridge University Press.
- İncil, Vahiy, no. 1/7.
- Melchert, C. (1996). The transition from asceticism to mysticism at the middle of the ninth century c.e. *Studia Islamica*, (83), 51-70.
- Mumford, L. (2010). *Technics and civilization*. Chicago ve London: University of Chicago Press.
- North, J. D. (1975). Monasticism and the first mechanical clocks. J.T. Fraser ve N. Lawrence (Ed.), *The Study Of Time II*, New York: Springer-Verlag.
- Parsons, T. (1992). Çeviri' ye önsöz. *The protestant ethic and the spirit of capitalism*, New York: Routledge Press.

- Patrich, J., & Dumbarton Oaks. (1995). *Sabas, leader of Palestinian monasticism: A comparative study in eastern monasticism, fourth to seventh centuries*. Washington, D.C: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Robertson, H. M. (1959). Protestantism, capitalism, and social science; the weber thesis controversy. H.M. Robertson (Ed.), *Aspects of the rise of economic individualism: a criticism of max weber and his school*, New York: Kelley and Millman, Inc.
- Sombart, W. (1959). The role of religion in the formation of the capitalist spirit. R.W. Green (Ed.), *Protestantism and capitalism: The weber thesis and its critics*. Boston: D. C. Heath and Company.
- Ülgener, S. (2006). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2016). *Türk tefekkür tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Warner, W. J. (1967). *The wesleyan movement in the industrial revolution*, New York: Russell & Russell Press.
- Weber, M. (2013). *General economic history*. (F. H. Knight, Çev.), Eastford: Martino Fine Books.
- Weber, M. (2005). *Protestant ethic and the spirit of capitalism*. (Çev. T. Parsons). London And New York: Routledge&Taylor and Francis Group.
- Weber, M. (1965). *Sociology of religion*. (E. Fischhoff, Çev.). London: Methuen & Co Ltd.
- Zerubavel, E. (2007). The benedictine ethic and the modern spirit of scheduling: on schedules and social organization. *Sociological Inquiry*, 50(2), 157-169.
- Zizek, S. (2011). *İdeolojinin yüce nesnesi*. (T. Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA TÜRKİYE’DE KOMÜNİZM KARŞITI PROPAGANDA KİTAPLARINDA ANTI-KOMÜNİST SÖYLEM

Ceyda TUNA KOCAOĞLU*

Özet

II. Dünya Savaşı uluslararası ilişkilerin şekli ve niteliği üzerinde derin bir etki yaptı. Savaş sonrasında dünya politik anlamda ABD’nin başını çektiği kapitalist devletler bloğu ile Sovyet Rusya’nın başını çektiği komünist devletler bloğu şeklinde ikiye ayrıldı. Bu andan itibaren uluslararası mücadelenin yeni adı Soğuk Savaş, düşman ise Komünizm ve onun temsilcisi Sovyet Rusya’ydı. 1947 yılında ABD Başkanı Truman tarafından başlatılan komünizm ile mücadele, ABD’nin etkisi altında başta Avrupa olmak üzere hemen bütün dünyada kısa sürede ülkelerin iç politikalarının en önemli konusu haline geldi. Soğuk Savaş yılları boyunca dünyanın her yerinde olduğu gibi 1947’den itibaren Türkiye’de de hükümetler iç politikalarında komünizm ile mücadeleyi ön sıraya almış ve hatta Mayıs 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti ve sonrası hükümetler döneminde komünizm ile mücadele sistematik devlet politikası haline gelmişti. Soğuk Savaş yıllarında komünizm ile mücadele sadece hükümetlerin kurumları aracılığıyla ve aldığı tedbirler ile sınırlı kalmamış sivil toplum kuruluşları, milliyetçi ve muhafazakâr dernekler ve aynı zamanda gazete, dergi, broşür ve kitaplar ile etkin bir şekilde yürütülmüştür. Bu çalışmada 1947’den itibaren Türkiye’de Soğuk Savaş yılları boyunca komünizm karşıtlığı kapsamında yayınlanmış kitaplar incelenerek bu dönemde Türkiye’de oluşan anti-komünist söylem ve kavramların dayanakları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Anti-komünizm, Demokrat Parti, Kızıl tehlike, Sovyet Rusya

* Dr.Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, ckocaoglu@bandirma.edu.tr, Orcid ID:0000-0001-6537-1804

ANTI-COMMUNIST DISCOURSE IN ANTI-COMMUNIST BOOKS DURING THE COLD WAR

Abstract

The Second World War had a deep impact on the form and quality of the international relations. In the post-war era, the global politics was divided into two spheres; the capitalist bloc led by the USA and the communist bloc led by the Soviet Union. Henceforth, the international conflict was called "The Cold War" and the enemy to be defeated was communism and its representative: The Soviet Union. The fight against communism started by President Truman in 1947 soon became the focus in internal politics worldwide, particularly in Europe, under the influence of the USA. As in the rest of the world, from 1947 on, the fight against communism was at the top of the agenda of the Turkish governments. It even became a systematic state policy during the Democrat Party governments after May, 1950 and the following governments. During the Cold War, the fight against communism was not limited with the governmental precautions taken. It involved non-governmental institutions, nationalist and conservative societies, newspapers, magazines, brochures and books, as well. This study aims to reveal the anti-communist discourse and concepts which emerged during the Cold War after 1947 in Turkey by analysing the books published within the scope of anti-communism activities.

Keywords: Cold War, Anti-communism, Democrat Party, Red Scare, Soviet Union

Giriş

II. Dünya Savaşı ile birlikte uluslararası ilişkilerin niteliği ve yapılış şekli kökten değişikliğe uğramıştır. Savaşın sonucunda ortaya çıkan güçler tablosunda daha I. Dünya Savaşı sonrasında beri devam eden güçler dağılımındaki belirsizlik yerini iki kutuplu dünyaya bırakmıştır. Yenedünyada artık mücadele ağırlıklı olarak bir tarafta kapitalizmin öncüsü ve savunucusu ABD ile diğer tarafta komünizmin ve sol düşüncelerin savunucusu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasında tam anlamıyla soğuk bir tarzda gerçekleşecektir. Bundan dolayı bu dönemde tüm dünyada uluslararası politika Soğuk Savaş kavramı üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Dünya politikasının aldığı bu yeni şekil sadece Soğuk Savaşın yaratıcısı ve tarafı iki ülke yani ABD ve SSCB'yi ilgilendirmeyecek belki de özellikle iç politika anlamında başta doğrudan komünizm tehlikesiyle karşı karşıya kalan devletler olmak üzere tüm dünya devletleri ve

uluslararasıda da etkisini gösterecektir. Bu çerçevede kısa sürede ABD etkisiyle ve telkiniyle önce SSCB yakını ülke ve bölgelerde olmak üzere ülkelerin iç politika söylemlerinde anti-komünist yaklaşım belki de en önemli gündemi oluşturacaktır (Judt, 2009; J.L.Gaddis, 2015; Nye ve Welch, 2013; Roberts, 2003).

Sovyet etkisi ve komünizminin yayılma alanlarından biri olarak görülen Türkiye’de de Tek parti iktidarının son yıllarından itibaren Anti-komünizm giderek sistematik bir şekilde dönemin resmi ve milli ideolojisi olmuştur. II. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası konjonktür gereği çok partili rejime geçilirken zaten demokrasinin sınırları da oldukça dar belirlenmişti. Sosyalizm/komünizm bu sınırlar dışında tutulmamakla beraber bu dönemde daha çok komünizm-demokrasi mücadelesinin ötekileştirilmiş tarafı olacaktır. Bu dönemde demokrasi ve özgürlük komünizm tehlikesine karşı ondan koruyacak bir değer olarak meşrulaştırılmıştır (Bora ve Ünüvar, 2015, s. 159).

1945’lerin sonu ve 1950’li yıllar Türkiye’de de Batılı anlamda siyasal sistemin çok partili bir demokrasi olarak yeniden inşası dönemidir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye de demokrasinin ne olduğu ve sınırlarının ne olması gerektiği konularını en yoğun bir şekilde tartışan devletlerdir. Bu siyasi yeniden yapılanma sürecinde Türkiye’de sürdürülen demokrasi tartışmalarında “Hür Dünya” devletlerinin demokrasi adına neyi hoş gördüğü ve neyi gayrimeşru kabul ettiği en önemli referans noktasıydı (Örnek, 2015, s. 78).

Türkiye’de belirgin olarak 1947 tarihinden itibaren demokrasi anlayışında komünizm, sol düşünce daha çok sistem düşmanlığı bağlamında zararlı bir ideoloji şeklinde görülecektir. Türkiye bu komünizm karşıtı söylem ve uygulamalarda çok fazla yabancılaşma da çekmeyecektir. Çünkü kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti, zaman zaman Sovyetler ile yakın ilişkilere rağmen, sol/komünist düşünce ve hareketlere geleneksel devlet ve toplum yapısından dolayı her zaman mesafeli olacak ve bu düşünceleri hep bir tehdit ve tehlike unsuru olarak görecektir. Tek Parti Hükümetinin son yıllarında ABD etkisiyle şekillenen anti-komünist söylem ve uygulamalar Mayıs 1950 de ezici oy çoğunluğu ile iktidara gelen Demokrat Parti hükümetleri döneminde sistematik bir devlet politikası haline alacaktır. Özellikle Demokrat Parti’nin iktidara gelişinden sonra komünizme karşı amansız bir mücadele başlatılacaktır (Sayılğan, 1972, s. 282-385).

Soğuk Savaş döneminde anti-komünist söylem ve uygulamalar sadece devletin resmi organları tarafından yürütülen faaliyetlerle sınırlı kalmamıştır. Bu dönemde özellikle anti-komünist söylemin oluşumunda farklı kesimler ortaya koydukları ürünler ile önemli katkılar sağlamışlardır. Devletin resmi makamları tarafından yürütülen komünizmle mücadelenin anti-komünist söyleminin ağırlıklı olarak dönemin daha çok sağ, milliyetçi ve İslamcı düşünürleri tarafından kaleme alınan kitaplar vasıtasıyla oluştuğu görülmektedir (Örnek, 2015, s. 101-151). 1947’den itibaren kaleme alınan komünizm karşıtı kitaplarda anti-komünist söylemin değişik boyutları ele alınmış ve bu yaklaşımlar Soğuk Savaş Türkiye’sinde anti-komünist söylemin temel kavramlarını oluşturmuştur. Bu çalışmada Soğuk Savaş döneminde basılmış olan komünizm karşıtı kitaplarda ortaya konulan anti-komünist propaganda ve bu suretle oluşan anti-komünist söylemin temel kavramları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Soğuk Savaş Kitaplarında Anti-komünist Propaganda

Türkiye’de Soğuk Savaş yıllarında komünizm ile mücadele ve komünizm karşıtı propaganda değişik vasıtalar ile yürütülmüştür. Bu dönemde anti-komünist propagandanın en etkili araçlarından birisi özellikle milliyetçi ve İslamcı sağ düşünürlerin kaleme aldıkları kitaplar olmuştur. Komünizm ile mücadele ve bu bağlamda anti-komünist söylemin oluşmasında başlıca rolü oynayan bu kitaplar Soğuk Savaş yıllarında giderek yükselen milliyetçi siyasal tutumun en önemli yazıtlarını oluşturmuştur. Komünizm karşıtı propaganda amacıyla kaleme alınmış olan bu kitaplarda komünizm esasında Sovyet Rusya ve komünist düşüncenin devlet ve millet için neden ve hangi açılardan tehdit ve tehlike arz ettiği noktaları ön plana çıkarılmıştır.

Soğuk Savaş yıllarında komünizm ile mücadele kapsamında ilk kaleme alınmış olan eserlerden biri Avni Diper’in kaleme aldığı ve 1947’de yayınlanmış *Komünizme Karşı Türk Milliyetçiliği* adlı kitaptır. Liberalizm ile sosyalizmin kavgası, komünizmden korunma çareleri ve tedbirleri gibi bölümlerin yer aldığı eserde komünizm ile mücadelenin temel unsurları demokrasi, din, dil, folklor, ahlak, milli eğitim, milli ekonomi olarak belirlenmiştir (Diper, 1947, s. 21-62). Bu yönüyle söz konusu eser sonrasında kaleme alınan kitaplar ve özellikle anti-komünist söylemin temel yaklaşımlarının da öncüsü niteliğindedir. II. Dünya Savaşının sonlarında Sovyetlerin Türkiye’ye yönelik düşmanca tavırlarının Rus imparatorluğunun “mukaddes” Türk

topraklarını istila etme isteklerinin bir devamı olduğu ileri sürülen kitapta, komünizme ve Slav milliyetçiliğine karşı mücadelenin hayati önem taşıdığına dikkat çekilmiştir (Diper, 1947, s. 17-19) Kitapta komünizmle mücadele yollarının başında milliyetçilik ideolojisinin önemine vurgu yapılmıştır. Sınırları anavatanla çizilmiş ve emperyalist olmayan bir milliyetçiliğin komünizm karşısında en etkin araç olacağı savunulmuştur (Diper, 1947, s. 23-24). Demokrasi ile milliyetçiliğin kardeş olduğu ileri sürülen kitapta Sovyet rejiminin demokrasi anlayışı aşağıdaki cümlelerle anlatılmıştır (Diper, 1947, s. 226).

... Demokrasinin Rusya’da var olması ve tatbik edilmesi şöyle dursun, orada meşruti krallıkların nimetlerine bile tesadüf etmeği sanmak bir vehimden başka bir şey değildir. Rusya’da var olan tabiri caizse komünizm otokrasisidir. Proleter (İşçi) sınıfının hakimiyetini mutlak surette tek olarak kullanan, bir kısım Rusların uluhuyetine inandıkları bir kısmın da çaresiz kaldıkları için boyun eğmeğe mecbur oldukları şeftir.

Komünist Sovyet rejimi “otoriter şeflik” olarak nitelendirilmiştir. Sovyet ve peykî ülkelerinin radyolarında yapılan Türkiye’deki yeni demokrasi ile ilgili “*Türkiye’de hürriyet yoktur, demokrasi yoktur*” tarzındaki propagandanın tamamen iftira olduğuna dikkat çekilen kitapta iktidardaki CHP’nin yeni kurulmuş olan Demokrat Parti’ye karşı son derece ılımlı ve hoşgörü ile baktıkları vurgulanmış ve siyasal mücadelenin bu hoşgörü temelinde yürütülmesinin milli birik ve beraberlik bakımından önemli olduğu ve bu olmadığı takdirde “komünizm mikrobunun” milli birliği yıkacağı ifade edilmiştir (Diper, 1947, s. 27-28). Komünizm karşısında yoğun bir demokrasi propagandası yapılan kitapta komünizm karşısında din faktörüne de önem verilmiştir. Tarih boyunca toplumların hayatında en etkin ve önemli yere sahip olduğunun altı çizilen dinin Türk milleti için de vazgeçilmez olduğu ve bundan dolayı da komünistler din ve dindarları hedef alarak türlü entrikalar ile dindarları ele geçirmeye çalıştıkları da vurgulanmıştır. Komünistlerin bunun için özellikle “cahil” kesim arasında bazı dini kişilikleri kullanarak fitne yaratmaya çalıştıkları, Hz. Ali ve Muhittin Arabi’nin söz ve davranışları ile komünizmi ilişkilendirmeye gayret ettikleri söz konusu kitapta detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kitapta ayrıca, komünizm karşısında milli bir din anlayışının oluşmasının önemine de dikkat çekilmiş ve ibadetin Türkçe yapılmasının bunun için oldukça önemli olduğu ifade edilmiştir (Diper, 1947, s. 30-31). Komünizm karşısında dil, ahlak, milli eğitim ve milli ekonomiyi önemli unsurlar arasında gösteren kitapta, komünizmi yaymak isteyenlerin

çoğu zaman bunu sosyalizm maskesi altında yapmaya çalıştıkları şu cümleler ile anlatılmıştır:

...Türk aydınlarına ve gençlerine yapılan komünist propagandaları çok defa sosyalizm maskesi altındadır. Gençler ve aydınlara karşı komünistler sosyal sefalet, eşitsizlik ve adalet, tabloları çizerek sosyalizm fikrini ileri sürerler. Sonra da yavaş yavaş bir ihtilalin lüzum ve zorunluluğu fikrine onları inandırmaya çalışırlar. Daha sonra bu ihtilalin bir proleterya ihtilali olduğunu, komünizmin tahakkukunu temin edeceğini açıkça söylemenin sırası gelmiş olur. Esasen bunların sosyalistliği ancak bir kelime olarak kullandıkları ve bununla komünistliği kastettikleri, bu konuya yabancı olmayanların gözünden kaçmaz. Nasıl ki komünistler Demokrasi kelimesiyle de halk hakimiyetine, insan hak ve hürriyetine dayanan gerçek batı demokrasisi değil, sadece 'komünist diktatörlüğü, (rejimini kastederler ve kızıl diktatörlüğe ileri demokrasi adını verirler. Komünistlik fikrinin doğrudan doğruya ortaya atılması tehlikeli ve ürkütücü hal ve muhitlerde sosyalizm kelimesi gerçek maksadı gizleyen maske vazifesi görür. (Diper, 1947, s. 69).

Söz konusu kitap Soğuk Savaş sürecinde Türkiye’de Sovyet ve komünizm karşıtı söylemin temel yaklaşım ve kavramlarına öncülük etmesi bakımından dikkat çekmektedir.

Soğuk Savaş yıllarının komünizm karşıtı yazarlarından biri de Nejdet Sancar’dır. Kaleme aldığı *Türk Moskof Komünist* adlı kitap da anti-komünist söylemin önemli eserlerindedir. Eserinde Türk ve Moskof kelimelerini “barışmaz düşman” olarak niteleyen Sancar, iki toplum arasındaki tarihi düşmanlığa dikkat çekmiş ve bu düşmanlığın temelini “Moskof’un” Türk’ü ortadan kaldırma ihtirasına dayandırmıştır. Tarih boyunca birçok milletin Türk düşmanı olduğu ancak hiçbirinin Moskof derecesinde “canavar” olmadığı vurgulanan kitapta Türk varlığının bu Moskof düşmanlığına ihtiyaç olduğu tarzında ilginç bir değerlendirme yapılmıştır. Hainlik edenlere “Moskofluk etme” denildiği vurgulanan kitapta Moskof’un sadece bir dış düşman değil aynı zamanda bir iç düşman olduğu ifade edilerek Moskofluk ile komünistlik arasında ilişki kurulmaya çalışılmıştır (Sancar, 1959, s. 9-13). Bu düşünceler Moskof tanımlamasının Soğuk Savaşta Komüniste hatta Kızıl’a dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. Savaş sonrasında Sovyet etkisiyle değişik ülkelerde faaliyet gösteren komünistler ve komünist partiler için “kızıl yuvalar” tanımlaması yapılan kitapta başta ABD olmak üzere Latin Amerika gibi Rusya’dan uzak ülkelerde komünizme karşı sıkı tedbirler alınmasına rağmen Rusya’ya yakın Türkiye’de bu noktada hala bir gafletin olduğuna da dikkat çekilmiştir. Özellikle 1950 yılına kadar komünizm karşısında devletin gaflet içinde kaldığı vurgulanan eserde Tek Parti iktidarının “vatanını satan” Nazım Hikmet’e hapisanede kitap yazdırması ağır

bir dille eleştirilmiştir (Sancar, 1959, s. 15-16). Cumhuriyetin ilanından beri Türkiye’de bir Türkçülük-Komünistlik çatışmasının yaşandığı ve bu çatışmada komünistlerin Türkçülere göre teşkilatlı ve programlı olmaları, maddi bakımdan çok daha güçlü ve seciyesiz olmaları gibi nedenlerden dolayı kuvvetli oldukları ifade edilmiştir (Sancar, 1959, s. 19-23). Demokrasilerdeki hürriyet anlayışının komünizmin yayılmasına fırsat tanıdığına dikkat çekilen eserde Sovyet komşusu olan Türkiye’de “yerli komünist”lerin bundan dolayı giderek tehlikeli olduğu vurgulanmıştır (Sancar, 1959, s. 31). Kitapta Sovyet rejimi ile ilgili şu değerlendirmeler yapılmıştır:

Kırk yılı aşan bir zamandan beri insanlığın başına kızıl bir bela gibi çöken komünizm muhakkak ki, tarihin bu güne kadar gördüğü en korkunç rejimdir. İnsanlara kızıl bir cennet vadettiği halde, pençesine geçirdiği toprakları kıpkızıl bir cehennem haline sokan bu korkunç rejimde kırk yıldan beri işlenen cinayetlerin kırk asırlık tarihin kaydettiği cinayetleri gölgede bıraktığı bir gerçektir (Sancar, 1959, s. 32).

Kitapta ilk komünist diktatör olarak gösterilen Lenin’in “Her türlü hileye, kurnazlığa, kanunsuz yollara ve yalana başvurmak yerindedir” sözlerine dayanılarak komünistliğin en temel unsurunun yalancılık olduğu ifade edilmiştir (Sancar, 1959, s. 38-48). Eserinde komünizmi “kızıl soygunculuk” olarak da tanımlayan Sancar, Moskof komünizmin gelişmesi ve yayılmasının bu soygunculuğun sonucu olduğuna da vurgu yapmıştır (Sancar, 1959, s. 49-53).

Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneğinin yayınladığı ve Çivicioğlu Hikmet Tanju tarafından kaleme alınan *Niçin Komünist Oluyorlar* adlı eser de de komünizmi geliştiren sebepler ve şartlar incelenmiştir. Buna göre şahsın veya toplulukların yaşadıkları muhitin sefalet içinde olması, kişisel menfaatler, fırsatçı burjuvazi ve kapitalist ekonomik anlayışın ortaya çıkardığı bazı adaletsizliklerin bir iktisadi sebep olarak komünizmin yayılmasına neden olduğu ileri sürülmüştür (Çivicioğlu, t.y., s. 4-8). Ayrıca eserde, komünist olmanın sebeplerinden birinin de komünizmin hiçbir ahlaki sınır tanımıyor olması gösterilmiştir. Komünizmin aşk, namus, fazilet ve sadakat gibi değerlere hiçbir önem vermediği kadın ve erkeği bu anlamda aynileştirdiği, bununda bir cazibe yarattığı savunulmuştur (Çivicioğlu, t.y., s. 8-10).

Z. Fahri Fındıkoğlu tarafından İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği’nde verilen bir konferansın kitaplaşmış hali olan ve 1953 yılında *Komünizm ve Türk Gençliğinin Fikir Terbiyesi* adlı eser özellikle gençlere komünizmi ve tehlikelerini

anlatmak üzere kaleme alınmış önemli bir propaganda metni olarak görülmektedir. Marksizm ve komünizmi tarihi gelişim süreçleriyle ortaya koyan kitapta küçük bir Kinezlikten kısa sürede İsveç ve Osmanlı Devleti aleyhine büyüyen Rus İmparatorluğu'nun "taçlı çarlık" olarak dün nasıl Ayasofya'ya haç dikmek ideolojisiyle, Ortodoks Balkan milletlerini kurtarma fikri ile, Karadeniz ve Boğazları ve Doğu vilayetlerini elde etmek ihtiraslarıyla hareket etmişse bugün de "taçsız çarlık" yine Deli Petro'nun vasiyetini yerine getirmek için yeni bir parola olarak komünizmi kullanmaya başladığı değerlendirilmiştir (Fındıkoğlu, 1953, s.24-25). Yazar bu değerlendirmesi ile Çarlık dönemi Rus emperyalizmi ile Sovyet emperyalizminin aynı olduğuna dikkat çekmiş ve komünizmin Sovyet emperyalizminin yeni silahı olduğunu iddia etmiştir.

Nusret Köymen de *Komünizm Karşısında Sosyal Davranışlı Hür Teşebbüs* adlı eserinde ABD'deki serbest teşebbüse dayalı sistemin ürettiği zenginliğin çok sayıda vakfın kuruluşuna sebep olduğu ve bu suretle ihtiyaç sahiplerine gereken yardımların yapılabildiği ve bunun da sosyal adalete dayalı bir toplum ortaya çıkarttığını ileri sürmüştür (Köymen, 1961, s. 9-18). Yoğun bir ABD kapitalist sistemin propagandasının yapıldığı kitapta

Eğer varlığını tehdit eden amansız düşman karşısında hür teşebbüs, bu yaratıcı kurtulma başarma tepkisini göstermezse, kendini ölüme terkettiği hükmüne varılmak icab edecektir. O takdirde dünya uzun bir totaliterlik karanlık çağına girecek ve birçok milletler bilhassa derisinin rengi beyaz olanlar tarih denen milletler mezarlığına gömülecektir.

cümleleriyle kapitalist sistemin özgür dünyanın garantisi olduğu savunulmuştur (Köymen, 1961, s.24).

Anti-komünist söylemin önemli kalemlerinden biri de Necip Fazıl Kısakürek'ti. *Her Cephesiyle Komünizma* adlı kitabı Milliyetçiler Derneği'nde sunmuş olduğu detaylı konferansının metninden oluşmuştur. Komünizmin ve yayılma metotlarının geniş bir eleştirisinin yapıldığı kitapta komünizmin takip ettiği yol ile ilgili olarak yaptığı şu değerlendirme ile komünizmin özellikle istismarcı bir ideoloji olduğuna dikkat çekilmiştir (Kısakürek, 1962a, s. 36):

Komünizmin biricik metodu, her ülkeyi kendi ümitsizliği, bezginliği, sıkıntısı içinde avlayıp, yani insanları (Antitez)leriyle yakalayıp birdenbire çare ve tez olarak onlara kendisini sunmaktır.

Necip Fazıl Kısakürek, *Türkiye’de Komünizma ve Köy Enstitüleri* adlı başka bir kitabında da Komünizma olarak tanımladığı komünizmin Türkiye’de Milli Kurtuluş savaşından beri varlık göstermeye başladığı, kendisini yamamaya çalıştığı Cumhuriyet inkılabından başta CHP olmak üzere Cumhuriyet idarelerinden hiçbir zaman öldürücü bir darbe yemediği ve hatta devletin tüm kademelerinde komünistlerin yerleştiği ve bunları tek sorumlusunun CHP zihniyeti olduğu noktalarını dile getirmiş ve Türkiye’deki özellikle devlet kademesindeki komünist varlığının tek sorumlusunun CHP olduğunu savunmuştur (Kısakürek, 1962b, s. 4-8). Kısakürek, Türkiye’de komünistlerin Türk inkılabına komünist rejimin usullerini sindirmeye çalıştıklarını da iddia etmiştir (Kısakürek, 1962b, s. 9). Komünistlerin en başta kutsal değerlere saldırarak bunları sürekli “gericilik” şeklinde ifade ettiklerine dikkat çeken Kısakürek,

İyi bilelim ki, komünizmanın bir sürü maskesi, kılık değiştirme edevatı ve dekor eşyası içinde, asla taklit edemeyeceği hatta taklide bile yeltenemeyeceği tek bir şey, işte o “irtica” veya “gericilik” dedikleri nesnedir. Yalnız ve yalnız o nesnedir ki bütün açık kapıları, pencereleri ve baca delikleriyle Türk evini gerçek bir hululdan korumuş ve korumaktadır.

sözleriyle komünizm karşısında en önemli koruyucu unsurun komünistlerin “gericilik” adını verdikleri kutsal değerler olduğunun altını çizmiştir (Kısakürek, 1962b, s. 11). Kısakürek, komünistlerin amaçlarını gerçekleştirmek için girdikleri en önemli kılığın da “devrim” olduğunu ileri sürmüştür (Kısakürek, 1962b, s. 11). İslamiyet’in komünistlerin en çok korktukları değer olduğuna vurgu yapan Kısakürek, bir zamanlar CHP ideoloğu Recep Peker’in “*Komünizm illetinin devasını İslamiyet’ten beklemek, kızıl zehire karşı şifayı yeşil zehirde aramaktır*” sözlerini de hatırlatmaktan geri kalmayarak CHP’nin komünizm karşısındaki tavrını ortaya koymaya çalışmıştır (Kısakürek, 1962b, s. 14). Komünistler için “ajan”, “provakatör”, “kollektivist”, “solcu”, “sosyalist”, “komünistimtrak” (Kısakürek, 1962b, s. 17) kelimelerini kullanan Kısakürek, Köy Enstitüleri ile ilgili olarak

Köy Enstitüleri, Anadolu çocuğunun ruh topğrafyasını silerek, dümdüz ederek, üzerinden silindir gibi geçerek, boşalan yere Allahsızlık, milliyetsizlik, maddecilik ve komünizma çatısının kurulması için girilen hesaplı ve seviyeli bir arsa teşebbüsüdür. Anadolu çocuğunun ruh mezbehasıdır; ve dış ifadesiyle değil, iç gayesiyle, Türk’e ait bütün kıymetler bakımından en ağır küfür merkezidir

yorumunu yapmıştır (Kısakürek, 1962b, s. 28-29). Necip Fazıl Kısakürek bu dönemde kaleme aldığı komünizm karşıtı kitaplarıyla anti-komünist söylemin temel kavramlarının oluşmasında ve Türk düşünce hayatında yerleşik hale gelmesinde etkili rol oynamıştır.

Anti-komünist söylemin önemli kalemlerinden biri de Gökhan Evliyaoğlu'dur. *Su Uyur. Komünist Uyumaz* adlı kaleminde Evliyaoğlu, gazete yazılarını bir araya getirerek ortaya çıkardığı kitabında komünizmin tehlikelerini ve Türkiye'deki komünist faaliyetler ve propagandaları anlatmaya çalışmıştır (Evliyaoğlu, 1962).

M. Lütfi İkiz de *Komünist Düşmanları Birleşiniz* adlı komünizm karşıtı propaganda kitabında komünist hücrelerinin çalışma şekilleri örneklerle anlatılmakta ve Rus istilasına uğrayan memleketlerde bu memleketlerde yaşayan toplumların kültürel farklılıkları komünizmin nasıl kullandığı kitapta ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.¹

Dr. Fethi Tevetoğlu Soğuk Savaş yıllarının önemli anti-komünist kalemlerindedir. *Yirminci Yüzyılın Yüzkarası Utanç Duvarı* adlı kitabında Tevetoğlu, 13 Ağustos 1961'de komünistlerin Berlin'i ikiye bölmek için çektikleri duvarın yirminci yüzyılın bir utanç duvarı olduğu, bu duvarın komünizmin her yerde her bütünü ikiye bölme çabaları için kullandıkları menfur metodun ibretlik bir örneğini teşkil ettiğini söylemiştir. Berlin duvarını "kıızıl gaflet" olarak nitelendiren Tevetoğlu, Berlin Duvarını,

148 kilometrelik bu yüzkarası beton duvar, zulmün zorbalığın medeniyet getirmediğini ancak mesut insanları kara bahtlı insanları perişan ettiğini canlandırmaktadır.

cümleleriyle anlatmıştır (Tevetoğlu, 1964, s. 68). *Açıklıyorum* adlı diğer kitabında ise Tevetoğlu, genellikle Kopuz Dergisinde kaleme aldığı makalelerini toplamıştır. Bu yazılarında belirgin bir şekilde komünizm karşıtlığı yapmaktadır. Tevetoğlu, kitabında Atatürk'ün komünizm karşısındaki düşünce ve tavırlarına da önemle yer vermiştir.²

¹ Söz konusu kitapta komünist hücrelerin çalışmalarına örnek bir anlatı: "Komünist tehlikesinden bahsedildiği zaman akıllı geçinen espri meczupları : 'Hani nerede? Ben görmüyorum' diye istihfaf etmektedirler. Mikropların yaşadığını bildiğimiz halde bu gözlerle onları göremiyoruz. Mikroskopa ihtiyaç olduğunu söylüyoruz., bu meseleleri de anlamak için mikroskobik bir dikkate ihtiyaç vardır. Zaman olur ki, 499 sahifesinde şaheser hakikatlerin bulunduğu bir kitabın bir sahifesi veya bir pasajı bozuktur. 500 sahife bir pasajlık yıkıcı bir fikir için kaleme alınmıştır. Milyonlar sarf edilmiş bir film çevrilmiştir. Yayılmasını istedikleri bir cümleden ibarettir. Ölüm Tuzağı (Viva Zapata) filminde "generalim biz karnımızı sabırla değil mısırla doyururuz" cümlesi sıklet merkezini üzerine alan cümledir. Trenlerde, vapurlarda, kulüplerde kültür adına inkılap adına rejim ve hürriyet adına propaganda icra ederler". Bkz: M. Lütfi İkiz, *Komünist Düşmanları Birleşiniz!*. Komünist Hücrelerinin Faaliyeti, Ankara 1963., s. 23.

²Fethi Tevetoğlu'nun komünizm ile ilgili değişik yazıları için bkz: Dr. Tevetoğlu. (1965). *Açıklıyorum*, Ankara: Y.Y.

Tevetoğlu’nun komünizm karşıtı bir diğer kitabı da *Faşist Yok Komünist Var*’dır. Komünizmle Mücadele Derneği tarafından yayınlanmış bu kitapta, komünist tehlike karşısında dinin rolü ve önemi Kuran’dan ve Hz. Peygamber’den verilen örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır (Tevetoğlu, 1963, s. 14-22). Kitapta, komünist rejim ile demokratik rejim arasındaki fark Doğu ve Batı Berlin üzerinden şu cümleler anlatılmıştır (Tevetoğlu, 1963, s.30):

Doğu ve Batı Berlin’de insanlık tarihinin en büyük faciası oynanmaktadır: Aynı Alman ailesinin Doğudaki oğlu hürriyetleri, siyasi hakları olmayan bir şahıs, adeta bir cisim iken, Batıdaki kardeşi her türlü hak ve hürriyete sahip gerçek bir vatandaş mertebesindedir. Doğudaki kardeş acı maddi ve kaba kuvvetlerin, cehaletin, haşin idraksizliğin esiridir. Batıdaki kardeşin hayatı kolay ve emindir. Vahşet ve gaddarlıktan masundur. Doğudaki hükümet zulüm ve ıstırap makinesidir. Batıda ise halkın hükümet üzerindeki tesiri devamlı surette artmış umumi efkarın teşkil ettiği manevi hükümetin her şeyi kontrolü, vekillerin teşkil ettiği vazifeli hükümetten daha üstün duruma yükselmiştir.³

Faruk Güventürk tarafından kaleme alınmış olan *Komünizm ve Maskeler* adlı kitapta komünistlerin komünizmi değişik ülkelerde yaymak için çok değişik metotlar takip ettiklerine dikkat çekilerek “Maske Teşkilatı” adını verdikleri bir teşkilat ile toplumlar arasında gizli ve sinsi bir şekilde yayıldıkları vurgulanmıştır (Güventürk, 1965, s. 61). Kitapta komünistlerin yayılmak için Türkiye’de iki tip maske kullandıklarına dikkate çekilmiş ve bu maskelerin Nurculuk ve Sosyalizm olduğu belirtilmiştir (Güventürk, 1965, s. 62). Kitapta komünizmin yayılma usullerinden bazıları şöyle ifade edilmiştir (Güventürk, 1965, s. 135-139).

1. Her yola başvurarak partiler ve sosyal gruplar arasında derin geçimsizlikler yaratmak.
2. Özel sermaye ve teşebbüse düşmanlık.
3. Ülkede kargaşa çıkaracak unsurları hazır bulundurmak.
4. Gençliği birbirine düşman etmek.
5. Gençliğin ahlakını bozmak ve gençliği eğlence ve safahata özendirmek.
6. Radyo programlarını bozmak onları dinlenemez hale getirmek.
7. Dil ve sanatı bozmak, berbat etmek.
8. Öğretmenleri parçalamak ve birbirine düşman etmek.
9. Çocukların ahlakını bozacak yayınlar yapmak.

10. Ekonomik zorlukları sorunları suistimal ederek her şeyin devletleştirilmesi düşüncesini hâkim kılmak.
11. İdarecileri yetersizlikle suçlamak ve itibarsızlaştırmak.
12. Partilere sızarak parti içi düzeni bozmak.

Faruk Güventürk, komünizm karşıtı kaleme aldığı *Komünizm ve Faaliyetleri* adlı diğer kitabında da komünizm ile ilgili benzer görüşlerini dile getirmektedir. Komünizmin niteliği, cazip yönleri ve yayılma metotları eleştirel bir şekilde incelenen kitapta ayrıca komünizm ile Kemalizm arasındaki farklara da dikkat çekilmiştir.⁴

Komünizm ve Tenkidi adlı diğer bir kitapta da komünizmin ilk parolasının “parçala” sonra “yut” olduğu ve bir ülkedeki yerli komünistlerin bu parolaya göre millet arasında ayrılıklar bölünmeler ve birbirlerine düşmanlıklar yaratmaya çalıştıkları bunun için de bu ülkelerde siyasi, ekonomik ve manevi çöküntüler hazırladıkları değerlendirilmesi yapılmıştır (İlgar, 1966). Kitapta komünizmin hukuki, psikolojik, tarihi ve sosyolojik yönlerden tenkidi de yapılmıştır.⁵

Ahmet Çiftçi tarafından kaleme alınmış olan *Komünizm'in Maskesi Sosyalizm'dir* adlı kitapta da Sosyalizmin komünizmden farklı bir rejim olmadığı ve komünizmle çıkış noktası aynı olan Sosyalizmin gerçekte bir “istismar nazariyesi” olduğu ifade edilmiştir. Kitapta Sosyalizmin komünizmden farkı sosyalizmin ihtilalci metot ile çalışmaması olarak gösterilmiş ve eğer bir sosyalist ihtilal istiyorsa bölücülük yapıyorsa onun mutlak surette sosyalizm maskesi altında çalışan bir komünist olduğu vurgulanmıştır.⁶ Söz

⁴ Kemalizm ile komünizm arasındaki farklar kitapta şu şekilde anlatılmıştır: “.....Atatürkçülük , Kemalizm prensiplerine bağlılık komünizmi ezmek ve onu yok etmek demektir. Çünkü Kemalizm, milliyetçidir, komünizm ise bunu reddeder. Kemalizm hiçbir sınıf ve zümre tahakkümünü kabul etmez. Komünistler ise proleterya sınıfına dayanır. Kemalizm, özel sermayeyi, özel serveti ve çalışmayı kabul ve teşvik eder. Komünistler ise böyle bir şeyi tanımazlar. Kemalizm, devletçiliği ve özel sermayeyi serbest bırakmıştır. Onun gücünün yetmediği yerlerde devlet eliyle anonim şekilde yürütmeyi prensip edinmiştir.”, bkz: Güventürk, F. (1967). Komünizm ve faaliyetleri. Diyarbakır, s. 32.

⁵ Kitapta komünizmin hukuki açıdan tenkidi: “Daha toplumların işçi ve patron olarak sınıflandırılmadığı, sınıflandırılmasına imkan olmadığı devirlerde bile Hukuk Tarihi, mülkiyeti ve mirası kabul etmiştir. İnsanları maldan mülkten mahrum etmeye ve evlatlarına bırakacak hiçbir şey olmaması düşüncesi içinde yaşatmaya imkân yoktur. Yani insanoğlunu bir eşya imişçesine idare etmek mümkün değildir. Bu şekilde bir anlayış Allah'ın insanlara verdiği hislere temayüllere ve bilhassa diri akidelere aykırıdır” sözleriyle anlatılmıştır. Bkz. İlgar, a.g.e., s. 40.

⁶ Kitapta Sosyalizm ve komünizm ile ilgili şu değerlendirme yapılmıştır: “Sosyalizmin bir durak noktası bir derecesi yoktur. Sosyalist gaye ile bu tatbikata girildiği zaman kuvvetle muhtemeldir ki, idari tatbikat farkına varmadan komünizmde duraklar. Çünkü hiçbir sosyalist ‘bizim tatbikatımız şuraya kadardır, biz şu kadar amme müessesesini devletleştireceğiz’ diye garanti veremez. Nasıl verebilir ki? Kuvvet devletin (diktatörlerin) elindedir” bkz: Çiftçi, A. (1965). Komünizm'in maskesi sosyalizm'dir. İstanbul, s. 41.

konusu kitapta İslamiyet ve sosyalizm konusuna da değinilerek İslamiyet’in sosyalizmi kesin bir şekilde reddettiği, İslamiyet’in kimsenin malına mülküne kazancına ve hak ve hukukuna tecavüz edemeyeceği ve buna da müsaade edemeyeceği, fakir ve ihtiyaç sahiplerinin haklarının zekat müessesesi ile korunduğu vurgulanarak şu değerlendirme yapılmıştır: “*Sosyalizm de komünizm gibi sapık ve uydurma bir rejimdir. Hiçbir zaman hiçbir Müslüman sosyalist olamaz ve sosyalizmi benimseyemez. Bu itibarla da Türkiye’de sosyalizm tatbik edilemez*” (Çiftçi, 1965, s. 42-43).

Soğuk Savaş yıllarının komünizm karşıtı kalemlerinden biri de İsmet Giritli’dir. Komünizm karşıtı yazdığı kitapların yanı sıra değişik gazeteler ve dergilerde çok sayıda makale kaleme almıştır. Bu yönüyle de anti-komünist söylemin oluşmasında önemli rol oynamıştır. *Çağımız ve Komünizm* adıyla kaleme aldığı kitabında komünizm ile ilgili sıkı eleştiriler getirmiştir. Komünist felsefenin ayrıntılı olarak incelendiği kitapta komünizmin savaş taktikleri ile ilgili olarak ilginç tespitler yapılmıştır. Buna göre II. Dünya Savaşı’ndan sonra dünyada yeni bir savaş başladı. Max Eastman’ın (Protracted Conflict-Uzamış Uyuşmazlık) eserinde III. Dünya Savaşı olarak tarif ettiği bu savaşta silahlar top, tank, bomba, uçak gibi klasik silahlar değil, eğitim, dil, ticaret, diplomasi, din ve kültürel mübadeledir. Komünistlere göre ister silahla ister politika ile hangisi olursa olsun bu bir savaştır ve komünizm mücadeleyi “savaş” olarak görmektedir (Giritli, 1966, s. 42). Burada komünizmin uluslararası mücadeleyi savaş kavramı üzerinden gördüğüne dikkat çekilmektedir. Kitapta, uluslararası komünizm teşkilatlarının gençleri ve bazı entelektüelleri kendi safına çekebilmek için her türlü imkanı kullandığına da dikkat çekilerek bu amaçla önce gençlerin zihinlerini çeldirmek için kapitalizme karşı bir güvensizlik aşıladıkları ve bunu yaparken de her türlü sanat araçlarını kullandıkları vurgulanmıştır (Giritli, 1966, s. 48). Giritli, kitabında, ayrıca materyalist felsefenin bir ülkede bir komünist yaratmak için en önemli unsur olduğunun da altını çizmiş ve şu ilginç tespiti yapmıştır (Giritli, 1966, s. 48):

Komünizm, tarihi kardeş katliamlarını ve topyekün imha edilen milletleri, esaret ve ıstırapları tescil eden bir vesika mahiyetinde olmasına ve aydın komünistlerin bütün bu vahşeti bilmelerine rağmen komünizme fanatizm derecesinde sadakat göstermelerinin esas sebebi, bütün bu ıstırapları parlak komünist geleceğinin talep ettiği geçici ve zaruri bir fedakarlık telakki ve kapitalist dokusunun temizlenmesi değil kapitalist virüsünün temizlenmesini gerektiren bir Sosyal bilim olarak kabul etmeleri vakasına dayanmaktadır

Giritli (1966, s. 57) ayrıca, Sosyalizm ve komünizmi “yeni emperyalizm” olarak tanımlamakta komünist devletlerin “yeni emperyalizm”i Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki gençleri “bedava yüksek öğrenim” sloganı ile kandırarak onları genç yaşta komünizme hazırladıklarına da dikkat çekmiştir.

Tekin Erer’in kaleme aldığı *Kızıl Tehlike* adlı kitap ta anti-komünist söylemin önemli yazıtlarından biridir. Yazarın değişik gazetelerde yazdığı anti-komünist yazıların bir araya getirmesinden oluşan bu kitapta anti-komünist söylemin önemli yaklaşımları yer almaktadır. Komünizmin Rusların sırtına en uygun elbise olduğunu ileri süren Erer (1966, s. 12), komünist yayılmayı karıncalara benzetmiş ve komünistlerin bir karınca sürüsü gibi ideolojilerini Türkistan illerine ve sadece Orta Asya’ya değil Doğu Avrupa’ya karınca gibi yaydıklarını bu şekilde Türkiye’de de yaymaya çalıştıklarını söylemiştir. Kitabında Dünyada ve Türkiye’de Amerikan düşmanlığının arkasında komünistlerin olduğunu savunan Erer, “Türkiye Amerika’nın işgali altındadır” söylem ve propagandasının arkasında Türkiye İşçi Partisi ve onun mensubu komünist aydınlar olduğunu savunmuş ve amaçlarının, komünist saldırılara karşı kurulmuş olan NATO gibi uluslararası kuruluşlardan Türkiye’nin ayrılmasını sağlamak olduğuna dikkat çekmiştir (Erer, 1966, s. 44-46). Erer (1966, s. 50), kitabında Rusların az gelişmiş ülkeleri kandırmak için yapmış olduğu “şeker” kabilinden yardımlarını “Ne Moskova’nın Şekeri, Ne Komünistin Yüzü!” cümleleriyle anlatmıştır. Erer, kitabında komünistlerin Atatürk’ü kullanan “*Sahte Atatürkçüler*” olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir (Erer, 1966, s. 61):

Nazım Hikmet Nerede? Kızıl cehennemde yatıyor. Sabahattin Ali nerede? Türk-Bulgar hududunda gömülü. Çetin Altan nerede? Millet Meclisinde üye. Bu her üçü de bütün hayatları boyunca Atatürkçü olmuşlardır. Hatta Atatürkçülük inhisarını kendilerine almışlar, kimseye bu hakkı vermemişlerdir. Atatürk’ü en çok mustarip eden, belki de kabrinde onu rahatsız bırakan bu gibilerin kendisine sahip çıkmalarıdır.

Cezmi Türk tarafından kaleme alınmış olan *Milliyetçilik Anlayışımız ve Komünistlik* adlı kitapta da en büyük tehlike olarak komünistlik gösterilmiştir (Türk, 1959, s. 6). Kitapta, “Bolşevik Emperyalizması” olarak nitelendirilen Sovyet Rusya’nın, Asya’da Rusya’sında çoğunluk teşkil eden Türklerin genç ve aydınları sosyalist ütopya ile kandırdığı ve bu suretle Orta Asya’da büyük bir facia yaptığına da dikkat çekilmiştir (Türk, 1959, s. 16-17).

Komünizm karşıtı söylemin önemli kalemlerinden biri olan Peyami Safa da M. Fazlı Akkaya ile birlikte kaleme aldıkları ve Elazığ Komünizmle Mücadele Derneği tarafından *Komünizm Tehlikesine Dikkat* adlı kitapta da komünizm ile ilgili oldukça ilginç değerlendirmeler yapılmıştır. Peyami Safa’nın kaleme aldığı bu değerlendirmeler komünistlerin büyük tepkisine neden olmuştur. Safa, kitapta komünistin genel özelliklerini şu şekilde saymıştır: (Safa, 1964, s. 13-18).

1. Komünist Allahsız’dır. Materyalist olduğu için manevi değerlere inanmaz.
2. Komünist, din, milliyet ve manevi değerleri reddeder.
3. Komünist, geçmişin düşmanıdır. Tarihin ve geleneğin düşmanıdır.
4. Komünist, demokratik rejimleri gerici burjuva rejimleri olarak görür.
5. Komünist dilde uydurmacıdır. Edebiyatta, milli gerçeklere uymayan sahte bir köycülük ve halkçılık tutturmuştur.
6. Komünist bir kısım ağanın değil bütün ağların düşmanıdır.
7. Komünist yalancıdır.

Safa’nın bu türden komünist nitelendirmeleri Türkiye’de anti-komünist söylem ve temel kavramların geniş çevreler tarafından kabulünde ve yerleşik bir görüş haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Kitapta Rus, Moskof ile ilgili olarak,

Moskofun sulhu muğfil, sükutu akur

Mudarası hain, yardımı mühendir

şeklindeki cümleler Moskof ile ilgili Türk düşüncesindeki bakışı göstermesi bakımından oldukça önemlidir (Safa, 1964, s. 20).

Komünizm ile mücadele kapsamında komünizm karşıtı yayın faaliyetleri 1970’li yılların sonuna kadar yoğun bir şekilde devam etmiştir. 1970 yılında yayınlanmış olan *Komünizm Can Çekişiyor* adlı kitap ta komünizmin ölmüş bir anlayış olduğunu derin tahliller ile ortaya koymaktadır. 1917 Devrimi’nden beri Sovyet Rusya’nın uyguladığı politika ve uygulamalarını ciddi bir eleştiriden geçiren kitapta Komünizmin II. Dünya Savaşı’ndan sonra bittiğini iddia edilerek şu değerlendirmede bulunulmuştur (Bozcalı, 1970, s. 9-10):

Komünizm, 1949 nihayetinden beri, bir daha dirilmemek üzere ölmüş, ancak cenazesi kaldırılmamıştır, yani öldüğü keyfiyeti meydana vurulmamış, gizli tutulmuştur. Bu hakikatler meydana çıktığı takdirde Marxizmin, komünizmi,

her ne pahasına olursa olsun ebediyen yaşatmak için ihdas ettiği, habis bir sloganı olan: ‘Gerileme bir zaaf değil ilerlemeye zemin teşkil eden bir merhaledir’ şeklindeki hayat düsturunun, yok olması demektir ki, bu Marx’ın felsefesinin yıkımı manasına geldiği cihetle haddi zatında Komünizm’in de yıkımı demektir

Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından I. Ordu ve Sıkı Yönetim Komutanlığı notlarından yararlanılarak broşür şeklinde hazırlanan bu kitapta da Türkiye’de komünizmin gelişimi, komünist örgütler hakkında geniş bilgiler verilmiş ve Türkiye’deki silahlı komünist faaliyetler ve komünistlerce düzenlenen toplantı ve gösterilere ait fotoğraflar eleştirel açıklamalarıyla verilmiştir (Türkiye’de Demokrasi Saldırı Karşısında, 1972, s. 8-24). Kitapta, Türkiye’deki gençlerin Marksist, Leninist, Maoist, ve Gastroist olarak değişik komünist kliklere bölünmüş olduğuna da çekilmiştir (Türkiye’de Demokrasi Saldırı Karşısında, 1972, s. 26).

1970’lerin komünizm karşıtı kitaplarından biri de Hüseyin Küçükcalay tarafından kaleme alınan *İslam ve Kızıl Rüzgar*’dır. Kitapta ağırlıklı olarak Ortadoğu’da komünistlerin faaliyetleri ve İslam düşmanlığına dayalı vahşice girişimleri anlatılmaktadır. Kitapta İslam dünyasının önemli düşünürlerinin komünizm ile ilgili düşünce ve tespitlerine de geniş yer verilmiştir.⁷

Mithat Tüfekçi de *Komünizmle Mücadele Esasları* adlı kitabında, komünizmin etraflı bir anlatısını yapmıştır. Komünizmle mücadelenin en temel esasının din olduğunu ileri süren Tüfekçi İslam’ın komünizm ile mücadelede önemini detaylı olarak anlatmıştır (Tüfekçi, 1978, s. 230-241).

Sonuç

II. Dünya Savaşından sonra ABD ile Sovyet Rusya arasında ideolojik temelde gerçekleşecek olan ve Soğuk Savaş adı verilen yeni mücadele döneminde uluslararası alanda en önemli tehlike ve tehdit Sovyet Komünizmiydi. ABD öncülüğünde Sovyet Komünist sistemine yönelik başlatılan amansız mücadele kısa sürede başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada ve bu arada Sovyet Rusya’nın yakın komşusu Türkiye’de de belirgin

⁷ Kitapta Ezher Üniversitesi Rektörü Abdurrahman Tac’ın İslam ve komünizm ile ilgili değerlendirmesi şöyledir: “İslam’ın komünizme karşı tutumunun izah ve beyana asla ihtiyacı yoktur. Hep dinler ve modern demokrasiler İslam’ı komünizme karşı olan bu tutumunda teyit etmişlerdir. Bütün demokrasilerin komünizm hakkındaki fikirleri müspet değildir. İslam da aynı kanaati benimser. Çünkü komünizmin esasları hürriyet ve insani yardımlaşma prensiplerine tamamen aykırıdır. İslam ise herşeyden önce kendi anlayışı içinde bir fikir hürriyeti ve insanın sahibi olduğu şeylerde fert hürriyetine saygı esası üzerine kurulmuş bulunmaktadır”. Bkz. Küçükcalay, H. (1975). İslam ve kızıl rüzgar. Konya: Eser Matbaası, s. 99.

bir şekilde kendini göstermiştir. Savaş sonrasında yeni politik düzleminde demokrasiler tarafında tercihini kullanmış olan Türkiye, büyük ihtimalle bu tercihin de kaçınılmaz bir sonucu olarak komünizmle mücadeleyi ülkenin iç politikasında en önemli gündem haline getirmiştir. 1947’den itibaren, tarihsel arka planı oldukça güçlü olan Rus ve komünizm karşıtlığı, kısa sürede komünizm ile mücadele adı altında yürütülecek sistematik bir devlet politikasına dönüşmüştür. Özellikle Demokrat Parti Hükümetleri dönemi ve sonraki dönemlerde komünizmle mücadele hükümetlerin en önemli ödevi olmuştur. Soğuk Savaş yılları olarak bilinen bu dönemde Komünizm ile Mücadele ağırlıklı olarak hükümetlerin yasal yollardan yürüttükleri bir mücadele olduğu kadar yine büyük oranda hükümetlerin örtülü desteği ve telkinleri ile sivil kuruluşlar tarafından da yürütülmüş olan bir mücadele olacaktır. Bu çerçevede yürütülen komünizm ile mücadele kısa sürede ülkede anti-komünist söylem ve komünizm ile ilgili olumsuz kavramların oluşmasında önemli rol oynayacaktır. Bu dönemde yürütülen mücadelenin birbirini destekleyici mahiyette değişik unsurları olmuştur. Bir yandan Komünizm ile Mücadele Dernekleri ve onların organize ettiği toplantı, miting ve gösteriler ile çıkardıkları gazete ve benzeri yayınlarla ülkede güçlü bir anti-komünist söylemin oluşması sağlanmıştır. Bu bağlamda anti-komünist söylemin oluşmasında Soğuk Savaş yıllarında yayınlanmış ve hemen tamamı milliyetçi ve muhafazakâr Türk aydınları tarafından kaleme alınmış olan komünizm karşıtı kitaplarda başta Sovyet Rusya olmak üzere komünizm oldukça sert bir dil ile ele alınmış karşıt bir söylem oluşturulmuştur. 1970’li yılların sonuna kadar komünizm karşıtı olarak kaleme alınmış bu kitaplarda komünizmin, sonraları Türk düşünce hayatının komünizme bakış açısını oluşturan temel kavramlarının oluşmasında önemli rol oynamıştır, Komünizmin ve komünistin din düşmanı, ajan, yalancı, provakatör, kızıl tehlike olarak ele alınması daha sonraları yaygın bir kullanım olarak Türk toplumunun düşünce hayatında yer edinmesinde bu kitaplar önemli olmuştur. Bu dönemde oluşturulan anti-komünist söylem geçmişin Moskof’unun yeni dönemde kızıl tehlikeye dönüştüğünü göstermektedir. Kitaplarda milliyetçi ve muhafazakâr görüşün hemen hemen benzer kelimeler ve değerlendirmeler ile komünizmi ele aldıkları oldukça dikkat çekmektedir. Kısacası Soğuk Savaş yıllarında Türkiye’de yayınlanmış olan komünizm karşıtı kitaplar anti-komünist söylemin en etkin araçları olmuş ve komünizm karşıtı kavramların oluşmasında önemli rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

- Bora, T. Ve Ünüvar, K. (2015). *Ellili yıllarda Türkiye’de siyasi düşünce hayatı, Türkiye’nin 1950’li yılları*. (Mete Kaan Kaynar, Haz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozcalı, R. (1970). *Komünizm can çekişiyor*. İstanbul: Y.Y.
- Çiftçi, A. (1965). *Komünizm’in maskesi sosyalizm’dir*. İstanbul: Y.Y.
- Çivicioğlu, H. T. (T.Y.). *Niçin komünist oluyorlar*. Zonguldak: Zonguldak Komünizmle Mücadele Derneği Yayınları.
- Diper, A. (1947). *Komünizme karşı Türk milliyetçiliği*. İstanbul: Y.Y.
- Dr. Tevetoğlu (1963). *Faşist yok komünist var*. Ankara: Y. Y.
- Dr. Tevetoğlu (1964). *Yirminci yüzyılın yüzkarası utanç duvarı*. Ankara: Y.Y.
- Dr. Tevetoğlu (1965). *Açıklıyorum*. Ankara: Y. Y.
- Erer, T. (1966). *Kızıl tehlike*. İstanbul: Baha Matbaası.
- Evlıyaoğlu, G. (1962). *Su uyur komünist uyumaz*. İstanbul: Y. Y.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1953). *Komünizm ve Türk gençliğinin fikir terbiyesi*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Gaddis, J. L., (2015). *Soğuk Savaş, pazarlıklar, casuslar, yalanlar, gerçek*. (Dilek Cençiler, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Giritli, İ. (1966). *Çağımız ve komünizm*. İstanbul: Y. Y.
- Güventürk, F. (1965). *Komünizm ve maskeler*. İstanbul: Y. Y.
- Güventürk, F. (1967). *Komünizm ve faaliyetleri*. Diyarbakır: Y. Y.
- İlgar, H. (1966). *Komünizm ve tenkidi*. İzmir: Y. Y.
- İkiz, M. L. (1963). *Komünist düşmanları birleşiniz! Komünist hücrelerinin faaliyeti*. Ankara: Y. Y.
- Judt, T. (2009). *Savaş sonrası 1945 sonrası Avrupa tarihi*. (Dilek Şendil, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (1962a). *Her cephesile komünizma*. İstanbul: Doğan Güneş Matbaası.
- Kısakürek, N. F. (1962b). *Türkiye’de komünizma ve Köy Enstitüleri*. İstanbul: Doğan Güneş Matbaası.
- Köymen, N. (1961). *Komünizm karşısında sosyal davranışlı hür teşebbüs*. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Küçükcalay, H. (1975). *İslam ve kızıl rüzgar*. Konya: Eser Matbaası.
- Nye J. S. Jr Ve Welch, D. A. (2013). *Küresel çatışmayı ve işbirliğini anlamak*. (Renan Akman, Çev). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örnek, C. (2015) *Türkiye’nin Soğuk Savaş düşünce hayatı antikomünizm ve Amerikan etkisi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Roberts, J. M. (2003). *Yirminci Yüzyıl tarihi*. (Sinem Gül, Çev.). Ankara: Dost Yayınları.

- Safa, P. ve Akkaya, M. F. (1964). *Komünizm tehlikesine dikkat*. Elazığ: Y. Y.
- Sancar, N. (1959). *Türk Moskof komünist*, Ankara.
- Sayılgan A. (1972). *Türkiye’de sol hareketler (1871-1972)*. İstanbul: Hareket Yayınları.
- Tekin, E. (1966). *Kızıl tehlike*. İstanbul: Y. Y.
- Tüfekçi, M. (1978). *Komünizmle mücadele esasları*. Ankara: Y. Y.
- Türk, C. (1959). *Milliyetçilik anlayışımız ve komünistlik*. İstanbul: Y. Y.
- Türkiye’de demokrasi saldırı karşısında (1972). Ankara: Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü.

LİSANSLI SPOR YAPAN GENÇLER İLE LİSANSSIZ SPOR YAPAN GENÇLERİN FAİR PLAY ANLAYIŞLARI*

Yalçın KAHYA**

Özet

Spor, gençlerin fiziki ve psikolojik açıdan güçlenmesinde ve aynı zamanda sosyalleşmesinde etkili olmaktadır. Spor alanında yaşanan ekonomik, kültürel, teknolojik ve sosyal değişimler fair play hakkında yapılan çalışmalarını da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, lisanslı spor yapan gençlerle lisanssız spor yapan gençlerin sporda fair play davranışlarını nasıl algıladıklarını toplumsal bir düzlemde ele almaktır. Araştırma, sporun gündelik ilişkilerdeki destekleyici rolüne ve gençlerin sosyal uyumunu kolaylaştırıcı yönlerine işaret ediyor olması bakımından önemlidir. Araştırmanın evrenini Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesinde lisanslı spor yapan gençlerle lisanssız spor yapan toplam 208 genç oluşturmaktadır. Veri toplama aracı anket olup elde edilen veriler SPSS programında frekans, yüzde dağılımları, Independent Samples T testi ve non parametrik testlerden Mann-Whitney U testi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre lisanslı sporcu olan gençler ile lisanssız spor yapan gençler arasında sosyal normlara uyum ve sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutlarında, cinsiyet değişkenine göre kurallara ve yönetime saygı alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Diğer taraftan sporda öfke kontrolü ve fair play konularında eğitim alan gençler ile eğitim almayanlar arasında sosyal normlara uyum ve sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Gençlerin kimlik kazanma süreçleri içerisindeki sosyal çatışmaların spor ile desteklenmesi halinde sosyal uyum açısından daha sorunsuz aşıldığı sonucuna varılabilir.

Anahtar kelimeler: Gençlik, Spor, Fair Play, Sosyal sistem, Kültür

* Bu çalışma Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından (BAP 19- 1009-042) desteklenmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, ykahya@bandirma.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-4499-7204

FAIR PLAY UNDERSTANDING OF YOUNG PEOPLE WHO DO UNLICENSED SPORTS WITH LICENSED ATHLETES

Abstract

Sports are effective in the physical and psychological strengthening of the youth and also in their socialization. Economic, cultural, technological and social changes in the field of sports reflect themselves on the studies about fair play. The aim of this study is to discuss and compare how young athletes who are engaged in irregular sports with licensed athletes perceive and interpret fair play behaviors in a social platform. The research is important in terms of pointing out the supporting and facilitating social cohesion of sports in daily relationships. The universe of the research is composed of young people who are licensed sports at Bandırma Onyedi Eylül University and 208 young people who are engaged in irregular sports. The data collection tool of the study is a questionnaire, and the data obtained were analyzed in SPSS program using frequency, percentage distributions, Independent Samples T test and Mann-Whitney U test, which are nonparametric tests. According to the research results; A statistically significant difference was found in the sub-dimensions of adherence to social norms and commitment in sports sub-dimensions between the licensed athletes and the youth engaged in irregular sports, respecting the rules and management by gender variable. On the other hand, a statistically significant difference was found between young people who were trained in anger control and fair play in sports and those who were not trained in the sub-dimensions of compliance with social norms and commitment in sports. Based on the results of the research, it can be concluded that social conflicts in the process of identity achievement of young people are overcome more smoothly in terms of social cohesion if supported by sports.

Keywords: Youth, Sports, Fair Play, Social system, Culture

Giriş

Sosyal gelişmelerle karşılıklı bir ilişki içerisinde olan spor toplumun kendi değerlerini, gelenek ve kültürünü karakterize etmektedir. Sosyalleşme sürecinin unsurlarından biri olarak kabul edilen spor yapma eylemi sosyolojik açıdan toplumsal değerler sisteminin ve normlarının sporla ilişkisini analiz etmek ve sporun toplum için önemini araştırmak açısından önemli bir konudur (Voigt, 1998, s. 75). Zira spor, oyunsal bir tema olarak “insanlık tarihi sosyalleşme pratiklerinin ve toplumsal değişim dinamiklerinin odağında kültür ile birlikte oluşumsal bir hüviyete sahiptir” (Gülsoy, 2019, s. 318). Bu açıdan sosyoloji toplumu genellikle bireylerin eylemleriyle ve sosyal ilişkileriyle dokunmuş bir yapı olarak görmektedir (Weiss, 1999’dan aktaran Gross, 2000).

Bu yapı içerisinde spor birey-toplum ilişkisinde çok yönlü ve önemli etkileri olan sosyal bir kurum haline gelmiştir. Spor, günümüzde bireylerin hayatında olumlu gelişmelere katkı sağlarken diğer taraftan toplumda yer alan farklı sosyal kurumlarla da ilişki içerisinde olup toplumun bütünlüğüne ve gelişmesine katkı sunmaktadır (Yetim, 2000, s. 64).

Dolayısıyla Layder'in Parsons yorumundan anlaşıldığına göre toplumun değişik ve farklı organizasyon düzeylerinde yer alan sosyal sistem, bireylerin toplumsal davranışlarını etkilemektedir. Parsons toplumu karşılıklı ilişkili bir dizi katman veya sistem düzeyleri olarak düşünmektedir. Bireysel kişilikler ve sosyal sistemler arasındaki bağlantıyı ortaya çıkarmada ise toplumsal rol kavramına vurgu yapmaktadır. Bu anlamda Parsons için rol, birey ile toplum arasındaki köprüdür (Layder, 2010, s. 17, 20). Dolayısıyla sosyoloji, sporcuların birbirlerine olan davranışlarını, bir sporcunun takımında oynadığı rolü ve bunun dışarıda olanlara etkisini araştırmak açısından önemlidir (Voigt, 1998, s. 81). Başka bir deyişle sosyolojik bağlamda spor, faillik-yapı ayrımıyla değerlendirildiğinde, Layder'in (2010, s. 6) anlattığı üzere hem insanların edimleriyle topluma şekil veren hem de kurumsallaştıktan sonra insanları biçimlendiren bir olgudur.

Bu bağlamda gençlerin spor yaparken ortaya koymuş oldukları davranış biçimleri sosyoloji, psikoloji, hukuk, ekonomi, pedagoji disiplinleri tarafından incelenirken, son yıllarda spor alanlarında ve sporcular arasında fair play karşıtı görülen davranışlar dikkat çekmektedir. Bu davranışlar sadece sporcular arasında değil aynı zamanda spor ile ilgili kesimlerde de görülmektedir (Huber, 2007). Bu kapsamda bu çalışmanın amacı oynadıklarının bir oyun olduğunu unutmayan, rol karşısındaki mesafelerini korumayı bilenlerin oyun oynama tarzı olan fair play olgusunun (Bourdieu, 2016, s. 210) lisanslı olarak spor yapan gençler ile lisanssız olarak spor yapan gençlerin arasında farklılıklar olup olmadığını sosyal düzlemde belirlemektir. Başka bir deyişle lisanslı olarak spor yapanların lisanssız olarak spor yapan gençlere göre sportmenlik davranışlarında oyunun kurallarına uyan, disiplinli, sosyal normlar içerisinde rakiplerine karşı saygılı ve sorumluluklarına bağlı olduğu düşünülmektedir.

1. Fair Play Kavramı

Sosyolog Detlef Grieswelle'ye göre "Spor, ağırlıklı olarak bedensel hareketleri kapsayan tüm etkinlikler olarak anlaşılmaktadır." Ernst Krafft' a göre ise "Spor, beden bir işidir. Beden üzerinde zihinsel bir etkinliktir." Spor insanın iç yaşamını yansıttığı gibi onu biçimlendirmekte, içinden çıktığı ve tekrar etkilediği toplumun da aynasıdır (Grieswelle, 1978, s. 29; Ernst Krafft, 1925, s. 4'den aktaran Voigt, 1998, s. 117,126). Spor bilimi sözlüğünde fair play, kurallara uymanın ötesine geçen bir davranıştır. Bu nedenle, belirli kimi koşulların üstesinden gelmeyi temsil etmektedir. Her şeyden önce fair play, şunları gerektirmektedir: Rakiple ortaklık yapmak, eşit fırsatlara ve koşullara dikkat etmek, yarışmanın kritik durumlarında kendi rolünden uzaklaşmak, oyunun kurallarına uymak, zafer ya da yenilgiye karşı bir tutum sürdürmektir (Ojvan, 2017, s. 35). Müller' e göre *fair play* terimi çoğunlukla spor eylemleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Adil oyun olarak adalet fikri, sporun yüksek ahlaki değeri olarak kabul edilmektedir. Jost'a göre ise *fair play*, ister toplumda ister sporda olsun, "yazılı ve yazılı olmayan yasalara uygunluk" anlamına gelmektedir. Kircher de fair play'in "değerlerin bir özeti" olduğu görüşündedir (Müller, 2002; Jost, 1970, s. 6; Kircher, 1927, s. 23-25'den aktaran Tänzer, 2016).

Fair play, sporda centilmenlik, dürüst oyun, dürüst davranış anlamına gelmektedir. Etik üstü bir davranış olmasının yanı sıra sevgi, dostluk ve kardeşlik anlamına da gelen fair play aslında eskilerin "*nefs-i emmare*" dedikleri, insanın içindeki şeytanı yenmesidir. Başka bir deyişle fair play, "kişinin ve toplumun içine işlemiş karakterinin bir parçasını oluşturmuş, *insan-ı kâmil* olarak adlandırılan olgun insanın duygu ve davranışlarıdır." (Arıpınar, 2008'den aktaran Arıpınar & Donuk, 2011, s. 29-30). Fair play kavramı son yıllarda ekonomik, sosyal ve kültürel faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Bu anlamda fair play odaklı sporcuya, antrenöre, yöneticiye, spor yazarlarına, medya ve taraftara, ailelere, öğretmenlere ve sponsorlara toplum içerisinde ihtiyaç duyulmaktadır (Arıpınar & Donuk, 2011, s. 98). Yapılan tanımlar göstermektedir ki fair play sadece sportif ilişkileri düzenleyen bir kavram değil bir kültürel bakıştır. Trafikte ışıklara uymak, sıra beklemek, başkalarının hakkına saygı göstermek de fair play'dir. Bu açıdan fair play öncelikle aile ortamında, ilköğretimde bir yaşam disiplini olarak ele alınmalıdır (Gökçe, 1991'den aktaran Arıpınar ve Donuk, 2011, s. 32).

Türkçede sportif erdem olarak kullanılan fair play'in iki yönü dikkat çekmektedir. Bunlar; kurallara ilişkin sportif erdem ve yaşama ilkesi olarak sportif erdem. Kurallara ilişkin sportif erdem, oyunun kurallarına uymayı ve herhangi bir nedenle bu kuralların dışına çıkmamayı gerektirmektedir (Orhun,1993'den aktaran Erdemli, 2008, s. 399). Bu noktada kurallara ilişkin sportif erdem denildiğinde bir oyun olarak sporda eşitlik ilkesine uymak, oyunda sportif yeterliliğini en yüksek düzeyde göstermek, rakibe saygılı olmak, kendine hâkim olmak ve sporu spor için yapmak gelmektedir (Erdemli, 2008, s. 432). Sportif erdem olarak sporcuların sporu düzenleyen kurallara karşılıklı hoşgörüyü göstermesi, sakin olabilmesi kısacası sporun gerektirdiği her şeyi yerine getirmesi önemlidir. Oyun içerisinde sınırlanan kişi normal düşünememekte, gerilim ve stres halinde haksız bir davranışla karşılaştığında hırsları onu zorlayabilmektedir (Erdemli, 2008, s. 402). Yaşama ilkesi olarak sportif erdem ise bireyin kendisi için bir görev olup başkaları için ise hak anlamına gelmektedir. Toplumsal düzen içerisinde yaşayan her insan toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara uymak zorundadır (Orhun, 1993'den aktaran Erdemli, 2008, s. 399).

Özet olarak bir spor oyunu, adalet veya adil oyun oynamak için kurallara ve resmi gereksinimlere uymanın yanı sıra, rakiplerin, takım arkadaşlarının veya hakemlerin anlaşılması ve bunlara saygı duyulması anlamına gelmektedir. Dahası fair play sadece sporun normlarına uymayı değil, aynı zamanda kişinin kendi performansına karşı dürüstlüğü, rakibi veya rakibin hatalarını, yenilgilerini ve yeteneklerini kabul etmeyi içermektedir (Linke, 2015, s. 8-9).

2. Araştırmanın Yöntemi

Fair play konusunda farklı amaçlarla farklı araştırmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çalışmada belirlenen örneklem grubuna anketler uygulanarak tarama yapılmıştır. Araştırmada kullanılan anketlerin etik uygunluğu, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Etik Kurulu'nun 20.02.2020 tarihli 2020-1 sayılı kararı nezdinde onanmıştır.

a) Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın amacı; lisanslı spor yapan gençler ile lisanssız spor yapan gençlerin sportif faaliyetler içerisinde fair play anlayışlarında farklılık olup olmadığını tespit

etmektedir. Aynı zamanda sporcuların müsabakalar sırasında şiddet görüp görmedikleri gibi alt problemlere de yanıt aranmıştır.

b) Araştırmanın Evreni ve Örneklem Seçimi

Araştırma evrenini Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesinde eğitim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 215 öğrenci ile anket yapılmıştır. Örneklem grubunu lisanslı olarak spor yapan gençler ile lisanssız olarak spor yapan gençler oluşturmaktadır. Ankete katılanların %48,1 (100 kişi) lisanslı olarak spor yapmaktadır. %51,9'u da (108 kişi) lisanssız olarak spor yapmaktadır. Bu çalışmada örneklem tesadüfi olarak seçilmiştir. Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi öğrencilerine lisanslı sporcu olup olmadıkları ve olmayanlara ise düzenli spor yapıp yapmadıkları sorularak örneklem oluşturulmuştur. Veri toplama süreci tamamlandıktan sonra veri girişleri sırasında formlar incelendiğinde, bazı gençlerin formu yarıda bıraktıkları görülmüş ve bu veriler araştırmaya dâhil edilmemiştir. Bu işlemlerin sonucunda, 208 katılımcının verisi SPSS paket programında analiz edilmiştir. Araştırmanın amaçları doğrultusunda veri toplamak maksadı ile anket uygulanmıştır. Araştırmanın veri toplamı aracı 27 soruluk bir ankettir. Çalışmada veri toplamı aracı olarak kişisel bilgi formu ve çok boyutlu sportmenlik yönelimleri ölçeği kullanılmaktadır.

Yapılan anketler 25.02.2020-30.03.2020 zaman aralığıyla sınırlı olup, araştırma sonuçları verilerin toplandığı örneklem ve verilerin toplandığı dönemle sınırlıdır. Vallerand ve arkadaşlarının geliştirdiği Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimi Ölçeği 25 maddeden ve 5 alt boyuttan oluşmakta olup 5'li likert tipi bir ölçektir. Alt boyutları kısmında; sosyal normlara uyum, kurallara ve yönetime saygı, sporda sorumluluklara bağlılık, rakibe saygı oluşturmaktadır. “Çok Boyutlu Sportmenlik Yönelimi Ölçeği” nin Türkçe geçerliliği ve güvenilirliği Gülfen Sezen Balçıkanlı tarafından gerçekleştirilmiştir (Balçıkanlı, 2010, s. 8-9). Aynı zamanda Hasan Şahan'ın (2007) “Üniversite Öğrencilerinin Sosyalleşme Sürecinde Spor Aktivitelerinin Rolü” başlıklı çalışmasındaki anket sorularından faydalanılmıştır.

Çalışmada elde edilen verilerin normal dağılım özelliklerine sahip olup olmadığı SPSS programında faydalanılarak tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar aşağıda Tablo 1'de görülmektedir. Field' in çalışmasında, “küçük örneklerde verilerin normalliğine

karar vermek için basıklık ve çarpıklık değerlerinin $\pm 1,96$ aralığında olması gerektiği belirtilmiştir” (Field, 2013, s.184’den aktaran Özcan, 2018, s. 85).

Tablo 1. Normal Dağılım Testi Sonuçları

	N	Mean	Std. Deviation	Skewness		Kurtosis	
	Statistic	Statistic	Statistic	Statistic	Std. Error	Statistic	Std. Error
Sosyal Normlara Uyum	185	4,0068	1,03825	-,984	,179	,155	,355
Kurallar ve Yönetime Saygı	184	4,0424	,79312	-1,062	,179	1,499	,356
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	184	4,3221	,77630	-1,593	,179	3,132	,356
Rakibe Saygı	185	3,7283	1,03632	-,729	,179	-,115	,355
Valid N (listwise)	180						

Normallik test sonuçlarının gösterildiği yukarıdaki Tablo 1’de çarpıklık ve basıklık değerlerinin sosyal normlara uyum, kurallar ve yönetime saygı ve rakibe saygı alt boyutlarında $\pm 1,96$ aralığında olduğu görülmektedir. Ancak sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutu $\pm 1,96$ aralığının üzerinde kalmaktadır. Bu açıdan verilerin değerlendirilmesinde frekans, yüzde dağılımları ile normal dağılım gösteren veriler için (sosyal normlara uyum, kurallar ve yönetime saygı ve rakibe saygı alt boyutları) İndependet Samples Test, normal dağılım göstermeyen veriler için (sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutunda) non parametrik testlerden Mann-Whitney U testi kullanılmıştır. Her iki test birbirinden farklı iki örnek grup ortalamalarının karşılaştırılarak aralarında anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmeye yöneliktir. Aralarındaki fark elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediği ile ilgilidir. Bu araştırmanın Cronbach’s Alpha değerleri; Sosyal normlara uyum: ,917 - Kurallara ve yönetime saygı: ,828 - Sporda sorumluluklara bağlılık: ,848 - Rakibe saygı: ,848 olarak tespit edilmiştir.

3. Araştırma Bulguları

Araştırmada cinsiyet, yaş, ailenin eğitim durumu, ailenin ekonomik geliri, müsabakalarda şiddet görme gibi birçok değişken ile çalışılmıştır. Bu bölümde araştırma sonuçlarından elde edilen bulgulara yer verilmektedir. Araştırmaya katılanların %62’si (129) erkek, %38’i (79) kadındır. Katılımcıların %48,1’i (100 kişi) lisanslı olarak spor yapmaktadır, %51,9’u ise (108 kişi) lisanssız spor yapmaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Belirli Bir Spor Branşı ile İlgilenme Nedenleri

	N	%
Kişisel gelişim	46	22,1
Sağlıklı yaşam	31	14,9
Mesleki kariyer	16	7,7
Sosyo kültürel aktivitelere katılma	38	18,3
Kişisel beceri ve yetenek	49	23,6
Cevapsız	28	13,5
Toplam	208	100

Tablo 2’de görüldüğü üzere katılımcılar ilgi duydukları spor branşını seçme konusunda ilk olarak %23,6 ile kişisel beceri ve yeteneklerinin etkili olduğunu ifade etmektedirler. Öne çıkan diğer spor yapma nedenleri ise sırasıyla kişisel gelişim ve sosyo kültürel aktivitelere katılımdır.

Tablo 3. Lisanslı Spor Yapan Gençler ile Lisanssız Spor Yapan Gençlerin Sportmenlik Yönelimi Değişimleri

Independent Samples T- Test						
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Sosyal Normlara Uyum	Equal variances assumed	1,511	,221	,032	,32755	,15198
	Equal variances not assumed			,031	,32755	,15062
Kurallar ve Yönetime Saygı	Equal variances assumed	3,826	,052	,784	,03242	,11793
	Equal variances not assumed			,790	,03242	,12125
Rakibe Saygı	Equal variances assumed	,194	,660	,173	,20948	,15301
	Equal variances not assumed			,170	,20948	,15211

Tablo 3.1. Mann-Whitney U testi

		N	Mean	Z	P
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	Evet	81	110,74	-4,195	,000
	Hayır	103	78,16		
	Hayır	103	88,00		

Tablo 4. Lisanslı Olma Durumuna Göre Sportmenlik Yönelimi Ortalama Değerleri

Lisanslı olarak spor yapıyor musunuz?		Sosyal Normlara Uyum	Sporda Sorumluluklara Bağlılık
Evet	Mean	4,1873	4,4907
	N	83	81
Hayır	Mean	3,8598	4,1895
	N	102	103
Total	Mean	4,0068	4,3221
	N	185	184

Tablo 3'e bakıldığında lisanslı sporcu gençler ile lisanssız spor yapan gençler arasında sosyal normlara uyum (,032) alt boyutunda, Tablo 3.1.'de sporda sorumluluklara bağlılık (,000) alt boyutunda %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Tablo 4'de lisanslı sporcu gençlerin lisanssız spor yapan gençlere göre her iki alt boyuttaki davranışlarının ortalama puanlarının daha fazla olduğu görülmektedir.

Altun ve Güvendi'nin (2019) "Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersi Sportmenlik Davranışlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi" adlı çalışmasında spor yapan öğrencilerin beden eğitiminde pozitif davranışları sergileme puanları, spor yapmayan öğrencilerin puanlarından anlamlı düzeyde yüksek çıktığı görülmektedir. Çalışmaya katılan spor yapan öğrencilerin, sporun bünyesinde barındırdığı ve sporcuya kazandırdığı sportif erdem ve ahlaki değerleri benimsediği ve bu tutumu okul beden eğitimi dersinde de sergilediği söylenebilir (Altun ve Güvendi, 2019, s. 2224, 2233). Gümüş'ün (2019) yapmış olduğu araştırmada ise X kuşağının çok boyutlu sportmenlik yönelimi puan ortalamaları incelendiğinde, düzenli egzersiz yapan bireylerin tüm alt boyutlarda düzenli egzersiz yapmayan bireylere oranla daha yüksek puan ortalamalarına sahip oldukları görülmektedir (Gümüş, 2019, s. 747).

Başaran, Erdoğan, Körmükçü ve Adalı'nın yapmış oldukları çalışmanın sonuçlarında ise öğrencilerin rakibe ve hakemin yanlış kararlarına karşı daha az fair play davranışı sergilerken, sosyal normlara uyumlu, kurallara ve yönetime saygılı ve spordaki sorumluluklara bağlı oldukları tespit edilmiştir (Başaran, Erdoğan, Körmükçü, & Adalı, 2017, s. 42). Özet itibariyle bu çalışmada lisanslı olarak spor yapmanın başka bir deyişle

düzenli spor yapmanın fair play anlayışı üzerinde kısmen etkili olduğu sonucu diğer çalışmaların bulguları ile paralellik göstermektedir.

Tablo 5. Sporda Öfke Kontrolü ve Fair-Play Konularında Eğitim Alanlar

	N	%
Evet	56	26,9
Hayır	124	59,6
Cevapsız	28	13,5
Toplam	208	100

Genel olarak katılımcıların %26,9'u sporda öfke kontrolü ve fair-play konularında eğitim aldıkları yönünde görüş bildirmişlerdir.

Tablo 6. Lisanslı Olma Durumuna Göre Sporda Öfke Kontrolü ve Fair-Play Eğitimi Alanlar

		Sporda öfke kontrolü, fair-play, şiddet vb. konularda herhangi bir eğitim verildi mi?		Toplam
		Evet	Hayır	
Lisanslı olarak spor yapıyor musunuz?	Evet	41	48	89
	Hayır	15	76	91
Toplam		56	124	180

Tablo 6' ya bakıldığında lisanslı spor yapan gençlerin %46,06'sı sporda öfke kontrolü ve fair play eğitimi aldığı görülmektedir. Düzenli olarak spor yapmayan gençlerin ise yaklaşık %16,48'nin eğitim aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Sporda Öfke Kontrolü ve Fair-Play Konularında Eğitim Alanların Sportmenlik Yönelimi Değişimleri

Independent Samples T-Test						
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Sosyal Normlara Uyum	Equal variances assumed	,293	,589	,028	,37513	,16961
	Equal variances not assumed			,026	,37513	,16631
Kurallar ve Yönetime Saygı	Equal variances assumed	1,050	,307	,267	,14692	,13182
	Equal variances not assumed			,280	,14692	,13525
Rakibe Saygı	Equal variances assumed	1,169	,281	,321	,17178	,17246
	Equal variances not assumed			,291	,17178	,16195

Tablo 7.1. Mann-Whitney U testi

	Eğitim alanlar	N	Mean	Z	P
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	Evet	54	97,81	-2,378	,017
	Hayır	115	78,98		
	Hayır	116	83,73		

Tablo 8. Sporda Öfke Kontrolü, Fair-Play, Şiddet vb. Konularda Herhangi Bir Eğitim Alanların Sportmenlik Yönelimi Ortalama Değerleri

Sporda öfke kontrolü, fair-play, şiddet vb. konularda herhangi bir eğitim verildi mi?		Sosyal Normlara Uyum	Sporda Sorumluluklara Bağlılık
Evet	Mean	4,2537	4,5407
	N	54	54
Hayır	Mean	3,8786	4,2470
	N	119	115
Total	Mean	3,9957	4,3408
	N	173	169

Tablo 7'ye bakıldığında sporda öfke kontrolü ve fairplay konularında eğitim alanlar ile almayanlar arasında sosyal normlara uyum (,028) alt boyutunda, Tablo 7.1.'de sporda sorumluluklara bağlılık (,017) alt boyutunda %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Tablo 8'de sporda öfke kontrolü ve fairplay konularında eğitim alanların almayanlara göre her iki alt boyuttaki davranışların ortalama puanlarını daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Cinsiyet Değişkenine Göre Sportmenlik Yönelimi Değişimleri

Independent Samples T-Test						
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
		F	Sig.	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Sosyal Normlara Uyum	Equal variances assumed	1,390	,240	,743	,05351	,16277
	Equal variances not assumed			,735	,05351	,15778
Kurallar ve Yönetime Saygı	Equal variances assumed	3,115	,079	,004	,35349	,12176
	Equal variances not assumed			,003	,35349	,11498
Rakibe Saygı	Equal variances assumed	,840	,361	,259	,18175	,16066
	Equal variances not assumed			,248	,18175	,15660

Tablo 9.1. Mann-Whitney U testi

		N	Mean	Z	P
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	Kadın	62	87,77	-,874	,382
	Erkek	122	94,90		
	Erkek	122	90,11		

Tablo 10. Cinsiyet Değişkenine Göre Kurallara ve Yönetime Saygı Ortalama Değerler

Kurallara ve Yönetime Saygı			
Cinsiyet	Mean	N	Std. Deviation
Kadın	4,2787	61	,68923
Erkek	3,9252	123	,81742
Toplam	4,0424	184	,79312

Tablo 9'a bakıldığında cinsiyet değişkenine göre sportmenlik yönelimi değişimlerine bakıldığında kurallara ve yönetime saygı (,004) alt boyutunda %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Tablo 10'da kadınların erkeklere göre kurallara ve yönetime saygı alt boyutundaki davranışlarının ortalama puanlarının daha fazla olduğu görülmektedir. Bu sonuç Yalçın, Tek ve Çetin'in (2020, s. 32) yapmış olduğu araştırma ile Başaran, Erdoğan, Körmükçü ve Adalı'nın (2017, s. 42) yapmış olduğu çalışma sonuçları ile örtüşmektedir. Her iki çalışmada kurallara ve yönetime saygı alt boyutunda kadınlar lehine istatistiki açıdan anlamlı fark tespit edilmiştir.

Tablo 11. Müsabakalarda Şiddete Uğrama Durumu

	N	%
Evet	43	20,7
Hayır	158	76,0
Cevapsız	7	3,4
Toplam	208	100

Katılımcıların %20,7'si müsabakalarda şiddet gördüklerini, %76'sı ise şiddet görmediklerini beyan etmişlerdir. Müsabakalarda şiddet gören ve görmeyenlerin sportmenlik yönelimi değişimlerinde herhangi anlamlı fark bulunmamaktadır.

Sonuç

İnsanlar küçük yaşlardan itibaren spor yapmakta ve birçok spor dalına ilgi duymaktadır. Sosyoloji spora sadece bir yarışma ve fiziksel üstünlük olarak değil, önemli ve sürekli bir sosyal olgu olarak yaklaşmaktadır (Macionis, 2012: s. 9-20). Fair play teriminin farklı tanımlarının olduğu bu araştırmada lisanslı spor yapan gençler ile lisanssız spor yapan gençlerin fair play anlayışlarının yönelimi tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ana hipotezinde lisanslı olarak spor yapanların lisanssız olarak spor yapan gençlere göre sportmenlik yönelimi davranışlarındaki değerlerin daha yüksek çıkacağı düşünülmektedir. Ancak araştırma sonuçları bu görüşü kısmen doğrulamıştır. Araştırma sonuçlarında “sosyal normlara uyum” ve “sporda sorumluluklara bağlılık” alt boyutlarında anlamlı fark bulunmuştur. Bu farklılık hem lisanslı olma durumuna göre hem de fair play konularında eğitim alma durumuna göre farklılıklar göstermektedir. Ayrıca cinsiyet değişkenine göre ise “kurallara ve yönetime saygı” alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Bu bağlamda profesyonel olarak spor yapmanın belli bir takım hiyerarşiyi ve normları beraberinde getirmesi lisanslı olarak spor yapan gençlerin fair play anlayışlarında farklılık yarattığı söylenebilir. Lisanslı olarak spor yapmak gençleri disipline ederek yönlendirmektedir. Ancak bu beklentiler her alt boyutta aynı karşılığı bulamayabilmektedir. Bourdieu'nun alan kavramından hareketle her spor dalı bir alan olarak düşünüldüğünde alan müsabakaların yapıldığı yerdir. Sporcular kendi spor dalları içerisindeki kurallara göre hareket etmektedirler. Sporcu olmak isteyen birisi bu alandaki beceri ve yeteneklere edinerek kurallara bağlı kalmak zorundadır. Bu yatkinlıklar bütününe sahip olmayı habitus olarak ifade eden Bourdieu alan ile habitus arasında bir ilişkinin varlığından bahsetmektedir. Başka bir deyişle sporcuların sahip oldukları geçmiş deneyimleri ile şimdinin etkinlikleri olan habitus alan tarafından şekillendirilirken aynı zamanda şekillenen habituslar da spor alanlarını etkilemektedir (Bourdieu & Wacquant, 2011, s. 82, 83, 118). Diğer taraftan çalışmanın sonuçlarında “kurallara ve yönetime saygı” ile “rakibe saygı” alt boyutlarında lisanslı olma durumuna ve fair play eğitimleri almış olma durumuna göre herhangi bir farklılık göstermediği dikkat çekmektedir. Halbuki oyun alanı içerisindeki kurallar ve oyunu oynayan kişiler arasındaki davranışlar müsabakanın özünü oluşturmaktadır. Bu noktada bireylerdeki rekabet duygusu, başarılı olma isteği, oyunu kazanma hırsları ve egoların ön planda olabileceği düşünülmektedir. Fair

play konusunda verilecek eğitimlerin ve farkındalık çalışmalarının sporun bir oyun olarak görülmesine ve sportif bilincin gelişmesine katkı sunacağı düşünülmektedir. Spor her ne olursa olsun kazanılması gereken bir oyun olarak değil üç olası sonuçlu bir oyun olarak görülmelidir. Bununla birlikte sporcular sporu mutluluk verici fiziksel bir aktivite ve sosyalleşme aracı olarak gördüklerinde kazanmak ve kaybetmek arasındaki stresten bir nebze de olsa uzaklaşabilirler. Sonuç olarak lisanslı spor yapmanın, sporda öfke kontrolü ve fair play konularında eğitim almanın gençlerin sportmenlik yönelimlerinde kısmen de olsa pozitif katkı sunduğu görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Altun, M, Güvendi, B. (2019). Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersi sportmenlik davranışlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11 (18), 2224-2240.
- Arıpınar, E., & Donuk, B. (2011). *Fair play spor yönetim ve organizasyonlarında etik yaklaşımlar* (7. b.). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Balçıkınlı, G. S. (2010). Çok boyutlu sportmenlik yönelimi ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, XV (1), 1-10.
- Başaran, Z., Erdoğan, R. B., Körmükçü, Y., & Adalı, H. (2017). Beden eğitimi ve spor yüksekokulu öğrencilerinin fair-play anlayışlarının incelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 35-42.
- Bourdieu, P. (2016). *Sosyoloji meseleleri*. (1.b.). (F. Öztürk, B. Uçar, M. Gültekin ve A. Sümer, Çev.). İstanbul: Heretik Yayıncılık
- Bourdieu, P., ve Wacquant, L. (2011). *Düşünümsel bir antropoloji için cevaplar*. (5.b.). (N. Ökten, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdemli, A. (2008). *Spor yapan insan*. (1.b.). İstanbul: E Yayınları.
- Groß, M. (2000). *Soziale aspekte im sport*. <https://www.grin.com/document/101261>
- Gülsoy, S. (2019). Oyun, kültür ve zaman. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (62), 317-337.
- Gümüş, H. (2019). X kuşağında sportmenlik yönelimi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10 (17), 738-755.
- Huber, J. (2007). *Sport und gewalt. sozialwissenschaftliche ansätze zur erklärung eines prekären phänomens*. Grin Verlag, <https://www.grin.com/document/89354>
- Linke, W. (2015). *Einfluss von fairplay-sportarten im sportunterricht an schulen auf das verhalten der schülerinnen und schüler im alltag*. Bachelorarbeit. Deutsche Sporthochschule Köln.
- Layder, D. (2010). *Sosyal teoriye girişi*. (5.b.). (Ü. Tatlıcan, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

- Macionis, J. J. (2013). Sosyoloji (13. b.). (V. Akan, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ojvan, A. (2017). Medialisierung und fair play i*m fußball. Bachelorarbeit. Hochschule Mittweida, University of Applied Sciences, Fakultät Medien. Erişim tarihi: 11.01.2020
- Özcan, N. (2018). Okul öncesi eğitim kurumu seçiminde ağızdan ağıza pazarlamanın rolünü belirlemeye yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim tarihi: 14.05.2020
- Şahan, H. (2008). Üniversite öğrencilerinin sosyalleşme sürecinde spor aktivitelerinin rolü. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (2), 248-266.
- Tänzer, N. (2016). Die Entstehung und Entwicklung von Fair Play im Sport. München, Grin Verlag.
- Tel, M., Yaman, Ç. & Altan, M. (2017). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin sportmenlik davranışları hakkındaki görüşleri. Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3 (Special Issue 2), 16-26.
- Voigt, D. (1998). Spor sosyolojisi. (A. Atalay, Çev.) İstanbul: Alkım Yayınları.
- Yalçın, Y. G., Tek, T., & Çetin, M. Ç. (2020). Amatör olarak spor yapan üniversite öğrencilerinin sportmenlik yönelimlerinin incelenmesi. Türk Spor Bilimleri Dergisi, 3(1), 29-34.
- Yetim, A. A. (2000). Sporun sosyal görünümü. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 1, 63-72.

TAKVİM-İ TİCARET GAZETESİNE GÖRE OSMANLILARIN TİCARET ANLAYIŞI VE OSMANLI DIŞ TİCARETİ, 1866-1867*

Hasan ATİK**

Özet

19. yüzyılda ülkelerin geçirdiği sosyal ve ekonomik değişikliklerin yönünü ve durumunu, uluslararası ticaret tayin etmiştir. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda geçirdiği iktisadi ve sosyal değişimlerine tesir eden en önemli faktör, artan uluslararası ticaret hacmi ve yabancı yatırımların boyutu olmuştur. Osmanlı'nın reform çabalarını hem iç hem de dış dinamikler açısından değerlendirmek için dönemin gazeteleri önemli bir kaynak niteliğindedir. Osmanlı'nın ticari faaliyetlerini değerlendirmek, halka aktarmak, halk arasında yayılmasını sağlamak amacıyla yayım hayatına başlayan Takvim-i Ticaret gazetesinin nüshalarında demiryolları, telgraf, ulaşım ve altyapı çalışmaları, ticari mal borsası, yabancı yatırım ve finansal faaliyetleri ile uluslararası ticaret hakkındaki konular ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın ticaretini, sanayisini, ziraatını ve reformlarını ele alan Takvim-i Ticaret gazetesinin ihtiva ettiği ticari konuları değerlendirmektir. Bu bağlamda gazete nüshaları incelendiğinde Takvim-i Ticaret gazetesinin konularının ana amacı, Osmanlı ticaretinin gelişmesi ve uluslararası ticarete Osmanlı'nın ticari faaliyetlerinin artması olmuştur. Takvim-i Ticaret gazetesinin önemi, yayımlanana kadar Osmanlı'da ekonomik gündem ve düşünceleri, iktisadi kalkınma ve teklifleri yayımlayan bir basın organının bulunmamasıdır. Takvim-i Ticaret gazetesinin yayım politikası, sadece Osmanlı ticareti ve ekonomisi üzerine kurulmuştur. Gazetede demiryolu, vapur kumpanyası, telgraf, ulaşım ve altyapı üzerine kurulmuş yabancı şirketlerin Osmanlı'daki iktisadi ve siyasi faaliyetlerin yoğunluğu ve Osmanlı'da finansal sektörün gelişimi dikkat çekmiştir.

Anahtar Kelimeler: Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı Devleti, Uluslararası ticaret, Finans, Ulaşım, Altyapı

* Bu makale “Osmanlı'da Ticari Hayat: Takvim-i Ticaret Gazetesi (1866-67)” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, hasanatik20@gmail.com, Orcid ID: 0000-0003-1136-7177.

THE TRADE PERCEPTION OF THE OTTOMANS AND THEIR FOREIGN TRADE ACCORDING TO TAKVİM-İ TİCARET TRADE NEWSPAPER 1866- 1867

Abstract

In the 19th century, international trade has determined the direction and status of the social and economic changes that countries have undergone. The most important factors affecting the economic and social changes of the Ottoman State in the 19th century were international trade and foreign investments. The newspapers of this period are important resources for evaluating the reform attempts of the Ottomans in terms of both internal and external dynamics. Takvim-i Ticaret newspaper started its publishing life with the intention of reviewing commercial activities of the Ottomans and increasing those activities among the public. Over time, the newspaper adressed railways, telegraph, transportation, infrastructure works, commodity exchange, foreign investment and financial activities, and international trade. This study evaluates the commercial issues of Takvim-i Ticaret newspaper, which discusses the trade, industry, agriculture and reforms of the Ottoman Empire in these condhalf of the 19th century. In this context, when the newspaper issues are examined, the main purpose of the Takvim-i Ticaret newspaper was the development of Ottoman trade and the increase of the commercial activities of the Ottomans in international trade. The publication of Takvim-i Ticaret newspaper is based only on Ottoman trade and its economy. Until the publication of the Takvim-i Ticaret newspaper, there was no media in the Ottoman Empire that published economic agenda and thoughts, economic development and proposals. The newspaper drew attention to the increase in the economic and political activities of foreign companies operating in fields such as railway, ferry companies, telegraph, transportation and infrastructure in the Ottomans, the development of the financial sector in the Ottoman Empire.

Keywords: Takvim-i Ticaret newspaper, Osmanlı State, International trade, Finance, Transportation, Infastructure

Giriş

19. yüzyıl, Kırım Savaşı ve Fransa-Prusya Savaşı istisna tutulursa, “Yüzyıllık Barış”ın yaşandığı bir dönemdir. Karl Polanyi, 19. yüzyılı “Yüzyıllık Barış” olarak nitelendirir ve şöyle temellendirir;

“1815-1914 arasındaki yüzyıllık barış. Az çok bir sömürge olayı olan Kırım Savaşı dışında, İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya ve Rusya birbirleriyle yalnızca topu topu on sekiz ay süren savaflara giriştiler. Daha önceki iki yüzyıl için aynı türden bir hesaplama yapıldığında, önemli savafların yüzyıllık ortalaması altmış yetmiş yılı buluyor. Buna karşılık 19. yüzyıl alevlenmelerinin en şiddetlisi olan 1870-1871 Fransa-Prusya savaşı bile, yenilen ulusun, ilgili ulusal para birimlerinde önemli bir dengesizlik

olmadan, duyulmamış bir savaş tazminatı ödeyebilmesiyle bir yıl sürmeden sona erdi.” (Polanyi, 2017, s. 38)

K. Polanyi’ye göre, 19. yüzyılda savaşları azaltan unsur, yeni ticaret biçimlerinin elde ettiği çıkarlardır. Altın standardına bağlı olarak yeni uluslararası para ve kredi yapısı yani finansal sektörün sağladığı kesin çıkarlar ile devletler yönünü finansa çevirmişlerdir. Büyük finans kuruluşları ve çevreleri, sadece savaş-barış faaliyetlerinin finansmanı ile ilgili olarak değil, sanayi, altyapı ve yabancı sermaye yatırımları anlamında hükümetlerle birlikte çeşitli faaliyetler yürütmüşlerdir. Uluslararası finansı örgütleyen bu kuruluşlar, demiryolu, telgraf, kumpanyalarla pazarlara girip, çıkarları doğrultusunda hükümetin mali ve siyasi düzenine müdahale ederek hükümetleri “barış” a zorlamışlardır (Polanyi, 2017, s. 43-45). Bu yüzyıllık barışın hemen öncesinde yani 1792-1815 arasında Avrupa’da kesintisiz bir savaş hali vardır. Yaklaşık 20 yıllık bu savaşların temelinde ekonomik bir nedenler yatmaktadır. Bu dönemde, Avrupalı ulusların dünya ticaretine egemen olma, sömürge edinme ve denizaşırı pazarların denetimini ele geçirme ile uluslararası ticarete rakipsiz kalma istekleri, savaşların baş unsuru olmuştur (Hobsbawm, 2003a, s. 73-77). Anlaşıldığı üzere, 19. yüzyılda devletlerin yaptığı savaş ve barışların nedeni, ticari ya da iktisadi olmuştur. Ticaretin ülkelerarası ilişkilerdeki kayda değer rolü, sadece 19. yüzyıla ait bir özellik değildir. Ancak, daha çok 19. yüzyıla ait olan husus, uluslararası ticaretin ülkelerin geçirdiği sosyal ve ekonomik değişimin yönü ve durumunu belirlemiş olmasıdır. Bununla birlikte 19. yüzyıldaki teknik gelişmeler, nüfusun artması, ulaşımdaki gelişmeler, ticaret ve göç hacmindeki artışlar da ekonomik sistemleri ve sosyal değişimleri hızlandırmıştır. 19. yüzyılın başlarında, çatışma ve savaşların ardından Avrupa’da başlayan sosyal ve ekonomik değişimler Avrupa dışında kalan diğer ülkelerdeki değişimin de başlangıcını oluşturmuştur (Hobsbawm, 2003a, s. 152-153; Armaoğlu, 2016, s. 17).

Osmanlı Devleti’nin de 19. yüzyıldaki iktisadi ve sosyal değişimlerine tesir eden en önemli faktör uluslararası ticaret ve yabancı yatırımlar olmuştur (Quataert, 2006, s. 894). 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisini ve dış ticaret yapısını etkileyen ve aynı zamanda Takvim-i Ticaret gazetesinin de muhtevasını belirleyen iki önemli olay gerçekleşmiştir. Bunlar, 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması’yla birlikte serbest ticaret yanlısı politikaların ağırlık kazanması ve 1854 Kırım Savaşı’nın ardından savaşın maliyetini karşılamak üzere başvurulmuş dış borçlanma ve giderek sürdürülemez hale gelen dış

borçlanma süreci olarak zikredilebilir. 1838 Ticaret Antlaşması'nın Osmanlı ekonomisinde belirleyici bir etki yaratıp yaratmadığı tartışmaya açık bir konu olsa da, Osmanlılar daha sonraki dönemlerde liberal anlayışa uygun bir ticaret rejimini uygulamaya çalışmışlardır (İnalçık, 2016, s. 241; Kütükoğlu, 2013, s. 269). Osmanlı'nın dış ticaretinde yeni bir devre başlatan bu antlaşma, Osmanlı'nın dış ticaret politikalarını şekillendirmiş ve dünya ekonomisine katılımını kolaylaştırmıştır. 1838 Ticaret Antlaşması ile yed-i vâhid usulünü kaldıran Osmanlı Devleti, olağanüstü vergi koymak ile sınırlamalar getirme hakkından da vazgeçmiştir. Bahsi geçen bu olağanüstü vergi ve sınırlamalar, Osmanlı Devleti'nin mali bunalım dönemlerinde başvurduğu ek bir gelir kaynağı olması bakımından önem arz etmektedir. Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile birlikte Osmanlılar, bu gelir kaynağından vazgeçerek dış ticarete bağımlı bir hale gelmiş ve dış borca sürüklenmiştir (Pamuk, 2017, s. 30-31). Osmanlı'nın ek gelir kaynağında yaşadığı bu kayıp, 1854 Kırım Savaşı'nda kendini göstererek ilk dış borcun gerçekleşmesine neden olmuştur. Kırım Savaşı'nı finanse etmek için alınan bu borç, Osmanlı'nın dünya ekonomisine uyum sağlama sürecini hızlandırmış ve Osmanlı'da yabancı yatırımlarla birlikte finansal faaliyetlerin artmasına neden olmuştur (Kıray, 1993, s. 197).

Osmanlı'nın dış borçlanma süreci ile birlikte yabancı sermaye, doğrudan yatırımlarla Osmanlı'daki iktisadi ve siyasi nüfuzunu artırmıştır. Bu dönemde devletin reform çabaları ile birlikte yabancı sermayenin yatırımları da görülmektedir. Yol, köprü, liman, sahil, rıhtım, demiryolu, telgraf, tramvay, tünel gibi ulaşım yatırımlarını artırdığı gibi elektrik, su, gaz gibi altyapı yatırımları ile yabancı yatırım Osmanlı yönetiminde nüfuz alanı oluşturmuştur. Ayrıca yabancı yatırımcılar Osmanlı'daki faaliyetlerini bankacılık, sigortacılık alanlarında ve sandıklar ve şirketler şeklinde de sürdürmüştür (Çakır, 2001, s. 32).

1770-1840 arasında yaşanan savaşlar, antlaşmalar ve girişilen reformlar, Osmanlı maliyesine ağır yük bırakmıştır. Osmanlı maliyesinde görülen bütçe açıklarını kapatmak için devlet, vergi kaynaklarını ve vergi denetimini artırmayı amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda iç borçlanmaya ağırlık verilmiştir (Akyıldız, 2014, s. 36). İç borçlanma araçları olarak, *eshâm-ı mümtâze*, *tahvilât-ı mümtâze*, hazine tahvili, on senelik sergi, *esham-ı cedîde* gibi farklı vade ve faiz oranlarına sahip *eshamlar* (hisseler) kullanılmıştır. 1854'te Kırım Savaşı'nın finansmanını sağlamak için çıkarılan iç borçlanma tahvilleri ile

Osmanlı'da menkul kıymetler sektörü daha da gelişmiştir. Telgraf, demiryolu gibi ulaşım ve iletişim yatırımlarının artmasıyla da finansal faaliyetler artmıştır. Bu dönemde Osmanlı basınında Galata, borsa ve finansal faaliyet haberlerinin yoğunluğu da finans sektörünün geliştiğini göstermektedir (Al & Akar, 2013, s. 40-42).

Osmanlı Devleti'nin uluslararası alanda iktisadi, ticari ve finansal ilişkilerini anlamak için önemli olan bu iki tarihe değinilmiştir. Bu tarihlerle Osmanlı Devleti, dünya ticaretinin genişleyen hacmi içerisinde Avrupa'nın bol, ucuz ve temel gıda maddeleri ve hammadde ihtiyacını sağlamıştır (Pamuk, 2018, s. 3). 1800'lerin başında dünya ticareti, ihracat ve ithalat toplamı olarak 320 milyon lira iken, 1860'lara gelindiğinde toplam ticaret hacmi 1.450 milyon liraya yükselmiştir. 19. yüzyılda dünya ticaretinde görülen bu gelişme Osmanlı ticaretini de etkilemiştir. Bu durum, Osmanlı'nın hem iç dinamiklerini (reform çabaları) hem de dış dinamiklerini (ticaret ve yabancı yatırımları) yönlendirmiştir. Osmanlı Devleti'ndeki yabancı yatırımlar 1850'lere kadar çok yoğun değilken, bu tarihten itibaren yabancı sermayeden alınan kredilerle demiryolu, altyapı, maden ve diğer girişimler artmıştır (Issawi, 2016, s. 182-185).

19. yüzyılda, dünyada yaşanan ticaret genişlemesinin yanında Osmanlı Devleti'nin reform çabalarını da kısaca zikretmek gerekir. Osmanlı'nın 19. yüzyıldaki reform çabaları merkezileşme ve devletleştirme yönünde seyretmiştir. Askeri, eğitim, sağlık, sanayi, ulaşım, haberleşme, altyapı gibi faaliyetlerin devlet tarafından yapılmaya ve devlet ekonomisinin güçlendirilmeye çalışıldığı bir dönemdir (Tabakoğlu, 2016, s. 672). Çünkü Osmanlı dış ticaretinin dünya ticaretine uyum sağlama isteği, merkezi bürokrasinin güçlenmesini ve devletin malî disiplinini gerekli kılmıştır. Bu açıdan merkezi bürokrasi, sanayiden eğitime, eğitimden hukuka kadar hayatın her alanını yeniden düzenleme gayreti taşımıştır. Bu anlamda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki değişimlerini, dış ticaretle ve yabancı devletlerle girdiği ilişkilerin yanında eğitimden hukuka uzanan kurumsal yapısında yani iç dinamiklerinde de aramak gerekecektir (Abou-El-Haj, 2018, s. 145-146). Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki reform çabalarını hem iç hem de dış dinamikler açısından değerlendirmek için arşiv kaynaklarının yanı sıra dönemin gazeteleri de önemli bir kaynak niteliğindedir. Bürokrasi, reformlarını, halka ve dış dünyaya gazetelerle aktarmış, gazetelere halkı eğitici ve aydınlatıcı bir rol yüklemiştir (Ortaylı, 2017, s. 47). Osmanlı'nın kalkınma ve reform hareketlerini devlet ve halk açısından değerlendiren, yabancı devletlerle ilişkilerini, ticaret ve borsa haberlerini

yayınlayan, Osmanlı ticaret, sanayi ve ziraatını ele alan gazetelerden biri de Takvim-i Ticaret gazetesidir.

1. Takvim-i Ticaret Gazetesi ve İşlediği Konular¹

Takvim-i Ticaret gazetesi, Berlin Sefiri Jean Aristarchi, Constantin Calliady, Georg Guarracino ve Alexandre Caratheodory tarafından 20 Eylül 1865'te Hariciye Nezaretine sunulan dilekçenin 20 Ekim 1865'te kabul edilmesiyle, ilk nüshasını 3 Şubat 1866'da yayımlamıştır. Osmanlı'nın ticaret, sanayi, ziraat ve yabancı devletlerle iktisadi ilişkilerine dair haberleri, bilgileri ve anekdotları yayımlama amacı güden gazete, 15 Ekim 1879'da siyasi yayın yapma izni almıştır. Ancak bu izin, gazetenin yaptığı bazı siyasi haberler yüzünden kapatılmasına neden olmuştur (Yazıcı, 1989, s. 60-64). Takvim-i Ticaret gazetesinin varlığı ilk defa Ebüzziyâ Tevfik Bey'den öğrenilmiştir. Nesimi Yazıcı'nın Selim Nüzhet Gerçek'ten aktardığına göre, gazete Ebüzziyâ Tevfik Bey tarafından ilk olarak British Museum'da görülmüştür (Yazıcı, 1989, s. 60). Takvim-i Ticaret gazetesinin tam bir koleksiyonuna sahip olunamadığından kaç sayı çıktığı bilinmemektedir. Milli Kütüphane'de toplam 57 nüshası bulunmaktadır ve eldeki son nüshası ise 1873 yılına aittir (Takvim-i Ticaret, Milli Kütüphane, Süreli Yayınlar, 1962 ŞÇ.89.). Eldeki gazete nüshalarında haber ve risale yazarlarının imzaları bulunmamaktadır. Gazetenin yazı ve idari işlerinin Hasan Fehmi Paşa tarafından yürütüldüğü konusunda tarihçiler mutabıktırlar (Yazıcı, 1989, s. 60; Ertuğ, 1970, s. 209-210). Ayrıca gazetenin yazı işlerini Ahmet Mithat Efendi'nin Namık Kemal ile birlikte yürüttüğünü ifade eden kaynaklar da bulunmaktadır (Tanpınar, 2016, s. 439; Pakalın, 2008, s. 72). Ancak Takvim-i Ticaret gazetesinin yayımladığı haberlerin ve yazıların

¹ Takvim-i Ticaret gazetesinin varlığını, ilk defa Ebüzziya Tevfik Bey'den öğreniyoruz. Selim Nüzhet Gerçek'in aktardığı ve Hasan Refik Ertuğ'un basın tarihi çalışmalarındaki birkaç cümle dışında Takvim-i Ticaret gazetesi ile ilgili 1989 yılına kadar herhangi bir bilgi bulunmamış ve yayın yapılmamıştır. 1989 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından düzenlenen Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu'nda Nesimi Yazıcı'nın sunduğu "Tanzimat Dönemi'nde Ekonomi Basını: Takvim-i Ticaret" adlı makale, gazeteyle ilgili çalışmalar arasında ilk ve en önemli kaynak niteliğindedir. Nesimi Yazıcı'nın makalesinden sonra Takvim-i Ticaret gazetesi ile ilgili yapılan çalışmalar tarihi sırayla şu şekildedir; Fatih Mehmet Nefes, Takvim-i Ticaret Gazetesine Göre Osmanlı Devleti'nde Ticaretin Gelişmesi ve Korunması için Alınması Gereken Tedbirler, Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, ss. 33-43.; Hasan Atik, Osmanlı'da Ticari Hayat: Takvim-i Ticaret Gazetesi (1866-67), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.; Fatih Mehmet Nefes, Türk Basın Tarihinde Takvim-i Ticaret Gazetesi (1866-1867), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram-ı Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2019.; Aziz Tekdemir, Takvim-i Ticaret Gazetesi, Takvim-i Ticaret Newspaper (Le Moniteur du Commerce), V. Uluslararası Kültür Sempozyumları: Uluslararası Türk Dünyası Basın Sempozyumu - Sempozyum Bildirileri Tam Metin Kitabı - , Editörler: Dr. Öğr. Üyesi Nazan Kahraman - Timur Yılmaz, KIBATEK, 2019.

konuları incelendiğinde Hasan Fehmi Paşa'nın bürokratik faaliyetleri ile paralellik gösterdiği dikkat çekmektedir.

Osmanlı ticaretini kalkındırmak ve ticari faaliyetleri halka aktarmak ve halk arasında yayılmasını sağlamak amacıyla yayın hayatına başlayan Takvim-i Ticaret gazetesi, sandık, cemiyet ve şirket haberlerini de içermektedir. 19. yüzyıl reform çabaları içerisinde Osmanlı'nın sanayi, ticaret, ziraat ve gemi seferlerine mahsus olmak üzere çıkarılan Takvim-i Ticaret gazetesinin yayımlanma amacı, ticareti yaymak ve ticaretin gelişmesine yardım etmek şeklinde gazetenin ilk nüshasında ifade edilmektedir. (Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Şubat 1866, Nu: 1)² Takvim-i Ticaret gazetesinde sıkça bahsedilen konular arasında finansla ilgili esham-ı umumiye, muamelat-ı ticariye ve emtia-ı borsa haberlerinin yanında demiryolu, telgraf, kaldırım ve yol çalışmaları, vapur kumpanyaları haberleri de bulunmaktadır.

Takvim-i Ticaret gazetesinin nüshalarında yer verdiği konular incelendiğinde ticarete verilen önem görülecektir. Gazetede yer alan ifadelerle göre yol, sahil, liman, demiryolu çalışmalarının yayımlanma sebebi, bu düzenlemelerin ticareti geliştirecek olmasıdır. Ziraat, zahire, pamuk ve madenlerle ilgili haberlerin yoğunluğu sebebiyle tarım sektörünün Osmanlı'nın ticarete üstünlük kuracağı sektör olarak düşünüldüğünden öne çıkarılmış ve zirai teşvikler bu açıdan değerlendirilmiştir. Yine gazeteye göre, ilim ve sanayinin gelişmesi, yayılması ticaret becerisi ile gerçekleşecektir. Takvim-i Ticaret gazetesini, dönemine göre diğer gazetelerden farklı kılan unsur ise, ticarete terakkinin en önemli koşulunu şirketleşmede görmesidir. Gazete bu açıdan cemiyetlere, sandık ve şirketlere ayrıca önem vermektedir. Finansal faaliyetleri, ticaret ve emtia borsasını, Osmanlı ticareti açısından ele alan gazete, Avrupa'daki şirketlere ve şirketleşme faaliyetlerine de yer vermektedir. Bu açıdan, gazetenin 1 numaralı nüshasında, Osmanlı'nın iktisadi kalkınmasının ancak ticaretle mümkün olduğu, ticaretin ve ticaret eğitiminin Osmanlı için önemli bir unsur olduğu, ticarete ileri oldukça servetin artacağı beyan olunmaktadır. Ticarete ve ticaret ilminde ileri gittikçe ticaret hacminin artacağı düşünülmekte ve bu sebepten dolayı Takvim-i Ticaret gazetesinin tab'ı ve neşrine karar verildiği ifade edilmektedir (TT, 3 Ş 1866, Nu: 1).

² Takvim-i Ticaret gazetesinden yapılacak olan alıntılar, metin içinde kısaltılarak verilecektir. Örneğin; Takvim-i Ticaret gazetesi, 3 Şubat 1866 tarihli 1 Numaralı nüsha için alıntı: (TT, 3 Ş 1866, Nu: 1) şeklindedir.

Takvim-i Ticaret gazetesi, Tanzimat dönemindeki ekonomik ve malî gelişmelerin, devletin ekonomik reformlarının takipçisi olmuştur. Bu gelişmelerde gazetenin izlediği politika, serbest ticaret ya da korumacılık taraftarı iktisat okullarının önerileriyle açıklanamamaktadır. Gazetede dikkat çeken husus, devletin reform programına paralel yeni tekliflerde bulunmak ve yaşanan aksaklıklara yönelik eleştirilerde bulunmak olmuştur. Gazete, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda izlediği serbest ticaret politikasına yönelik bir eleştiride bulunmamış ancak esnafı ve yerli tüccarı korumaya yönelik korumacı tekliflerde bulunmuştur (TT, 6 Ekim 1866, Nu: 36).

2. Takvim-i Ticaret Gazetesinde Uluslararası Ticaret Yazıları

Osmanlı Devleti'nin dış ticaret istatistikleri ilk defa 1878 yılında yayınlanmaya başlamıştır. 1878 öncesinde Osmanlı dış ticaretine dair ithalat ve ihracat oranlarını gösteren bir veri seti bulunmamaktadır (Pamuk, 1995, s. 23). Bu durum, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu ticari ve malî anlayıştan dolayıdır. Osmanlı Devleti'nin ticari gelirlerini fiskalist bakış açısından dolayı ticari kayıt (ithalat-ihracat) tutmak yerine, ticaretin yarattığı geliri malî gelir, hazine geliri olarak kaydetmesi, bir zorluk olarak karşımıza çıkmaktadır (Genç, 2015, s. 46-48; Albayrak, 2017, s. 30). Ancak gazete haberlerinden hareketle dış ticarete dair bir izlenim oluşabilmektedir.

Gazetenin ticarete yönelik yazıları, Osmanlı ticaretinin kalkınmasına yönelik eleştiri ve tekliflerde bulunmaktadır. Gazetenin neredeyse her nüshasında ticaretle ilgili haber ve risaleler bulunmakla birlikte bunların çoğu Osmanlı ticaretinin geliştirilmesi ve milli servetin artırılması üzerine yazılardır. Örneğin, sahil, liman, yol, kaldırım düzenlemeleri alışveriş ve ticaret yollarının açılması ve ticaretin kolaylaştırılması açısından ele alınmıştır. Kalkınma yazılarının dışında vapur kumpanyalarına, gümrük ve eşya ambarlarında kalan eşyaların müzayedesine, Avrupa ülkelerinin ithalat ve ihracat oranlarına, Osmanlı topraklarına giren gemi sayılarına dair bilgiler de yer almaktadır. Uluslararası siyasi ve ticari haberlerin yoğunluğu da dikkat çekmektedir. İngiltere'de artan şirket iflasları, Fransa ve İngiltere'de bankaların yaşadığı krizler, Fransa-Prusya sürtüşmesi, Avusturya, Prusya, İtalya arasındaki savaş ve barış görüşmeleri, Girit Ayaklanması, Balkan coğrafyasındaki krizler ticareti ve borsa faaliyetlerini etkilediği için yayımlanmış, finans ve ticaret açısından değerlendirilmiştir.

Uluslararası ticareti ve finansal sektörünü etkileyen unsurlardan biri de telgraf hattının kurulmasıdır. Londra’da ve Paris’te tüccar, sarraf ve bankaların iflaslarının telgrafla bildirilmesi üzerine Osmanlı finansal sektöründe de bazı değişimler meydana gelmiştir. Bu yüzden gazetenin, uluslararası siyasi ve iktisadi konulara dair yoğun takibi dikkat çekmektedir. Agra&Masterman Bankası’nın yanlış hesaplanan muhasebe işlemleri (TT, 16 H 1866, Nu: 20; TT, 23 H 1866, Nu: 21), Avusturya ve İtalya arasında Venedik Körfezi’nde bir deniz savaşı meydana geleceği ve ayrıca Prusya’nın Avusturya’yla Viyana’ya yakın bir yerde savaşa gireceği (TT, 28 T 1866, Nu: 26) haberlerinin doğruluğu ya da yanlışlığı Osmanlı esham-ı umumiyyenin üzerinde bir etki yaratacağı için gazete, bu tür haberleri de kendi finansal görüşü çerçevesinde değerlendirmektedir. Takvim-i Ticaret gazetesi, borsada “terakki” (yukarıcı) taraftarıdır. Takvim-i Ticaret gazetesi, esham fiyatlarının düşmesini isteyen “tedenni” yanlısı gazetelerin yalan, yanlış ve spekülasyon haberlerini düzeltme ve doğrusunu yayımlama amacını taşımaktadır.³ Takvim-i Ticaret gazetesinin her nüshasında yayımlanan “esham-ı umumiyye fiyat cetveli”nin konusu olan esham-ı umumiye, borsada işlem gören ana kağıtlardandır. Esham-ı umumiyye, yani %5 faizli konsolid’dir. Bu borçlanmanın bir adı da “Birinci Tertip Umumi Borçlar”dır. Bu borç sözleşmesi, Londra’da faaliyet gösteren General Credit and Finance ile Osmanlı hükümeti arasında imzalanmıştır. Esham-ı umumiyye ile diğer tahvil borçları birleştirilmiş ve piyasada kalan kağıtlar toplanmıştır (Akyıldız, 2001, s. 308). Çıkarılan bu konsolidler, borsanın lokomotifini olmuş ve uluslararası piyasalardaki hareketliliklere göre borsa oyunlarına konu olmuştur. Yurtdışından telgrafla gelen haberler, günlük fiyat değişimlerine neden olmuştur (Al & Akar, 2013, s. 65; Kazgan, Ateş, & Koraltürk, 1999, s. 292). Ayrıca borsada işlemlerin büyük çoğunluğu, yabancı banka ve sermayedarlardan alınan krediler ile ve yabancı şirketlerin hisselerine ortak olunarak gerçekleşmektedir. Ticaret ve sanayi sektörleri, borsayla içiçe olduğundan borsadaki fiyat değişimleri ticaret ve sanayi sektörlerinin

³ Takvim-i Ticaret gazetesinde muamelat-ı ticari ve esham-ı umumiye gibi borsa haberlerinde konsolidçiler, tedenni taraftarları ve terakki taraftarları şeklinde ayrılmaktadır. Tedenni (aşağıcılar), kambiyo kurunu aşağı seviyede tutmak isteyenler anlamına gelmektedir. Terakki (yukarıcılar), kuru yüksek seviyede tutmak isteyenler anlamındadır. Tedenni taraftarları, konsolid’in birkaç kuruş terakki edeceğini anlayıp havale muamelelerini yaparak kuru kendilerine göre ayarlamaya çalışmaktadır. Bu yüzden bazen yalan ve yanlış haberlerle kambiyo kurunu kendilerine göre manipüle etmeye çalışmaktadırlar. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Haydar Kazgan, Toktamış Ateş, Murat Koraltürk, Tanzimat Sonrası Siyasal Gelişmeler, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Finans Tarihi 1. Cilt, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999, s. 292.; Takvim-i Ticaret gazetesi, “terakki” taraftarıdır ve finansal işlemlerde “tedenni” taraftarı konsolidçilerin yalan ve yanlış haberlerin doğrusunu yayımlama amacı gütmektedir.

sermayedarlarını etkilemektedir (Karaman, 2005, s. 90-91). Bu açıdan Takvim-i Ticaret gazetesi, haftalık finansal işlemlerini “hülasa-i muamelat-ı borsa” başlığı altında yorumlamaktadır.

Demiryolu, vapur kumpanyası, şirketler ve doğrudan yatırımlar şeklinde Osmanlı’ya giren Avrupa finans ve sermayesi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı ticaretini ve reformlarını yönlendirecek siyasi ve iktisadi nüfuzla ulaşmıştır. Osmanlı’da ulaşım, ticaret ve kentsel altyapı çalışmalarında gelişme sağlanmış olsa da bu yatırımların arkasında yabancı sermaye bulunmaktadır. Bu durum, Osmanlı ekonomisinin gelişimini sağlamaktan ziyade Osmanlı ekonomisinin üzerinde denetim kurulmasına neden olmuştur. Devlete verilen dış borçlar, özel sektöre yapılan yabancı yatırımlar sebebiyle yabancılar, birtakım siyasi ve iktisadi nüfuz alanları kazanmışlardır (Quataert, 2004, s. 119). Gazete, Osmanlı Devleti’nin bu dönemdeki reform çabaları ve verdiği siyasi-iktisadi imtiyazlar sebebiyle yurtdışında yaşanan iktisadi faaliyetlere ağırlık vermektedir. Bu açıdan gazete, Osmanlı ticaretini ve Galata borsasını etkilemesi sebebiyle Avrupa’da birkaç ülkeyi takip etmiş ve bu ülkelerin iktisadi, demografik, ticari ve iktisadi durumlarını yayımlamıştır. Takvim-i Ticaret gazetesinde de İngiltere ve Fransa’nın 1864-66 yılları arasındaki ithalat-ihracat verileri yayımlanmıştır (TT, 3 O 1867, Nu: 40; TT, 10 O 1867, Nu: 41). Ayrıca gazetede, Fransa ve İtalya arasındaki antlaşmanın Lombardiya eyaletindeki nüfusa etkisi, Avusturya Devleti’nin 1857 yılındaki nüfus bilgisi, maliye ve ordularına dair bilgiler yer almaktadır. (TT, 7 T 1867, Nu: 23) Fransa-Prusya arasında gerçekleşen savaşın tazminat akçesi ile ilgili antlaşma (TT, 6 T 1872), 1865’te Avusturya Devleti ile diğer Nemçe devletleri arasında gerçekleştirilen ticaret antlaşması ve 1865’te Avusturya ile İngiltere arasında gerçekleştirilen ticaret antlaşmasına dair bilgiler paylaşılmaktadır. (TT, 10 Ş 1866, Nu: 2)

Osmanlı Devleti’nin dış ticaret ilişkilerinin yoğun olduğu İngiltere, Fransa, Avusturya gibi devletlerin dışında İtalya Devleti’nin 1860 ve 1867 yıllarına ait gelir-gider hesapları da gazetede yayımlanmıştır (TT, 23 Ş 1867, Nu: 56). Takvim-i Ticaret gazetesinde yabancı devletlerin gelir-gider, ithalat-ihracat oranlarının yayımlanmasının yanı sıra, yabancı devletlerin Osmanlı topraklarındaki iktisadi faaliyetlerini düzenleyen raporları da yayımlanmıştır. Gazetede Osmanlı Devleti’nin ticaret işlemlerini inceleyen ve dış ticaret hacmiyle ilgili bilgiler içeren rapor, 15 Eylül 1867 tarihinde yayımlanmıştır. İngiltere Konsoloslarının hazırladığı bu rapor, Osmanlı Devleti limanlarındaki on senelik

ticaret işlemlerini içermektedir. 1841 ile 1865 yılları arasında onar senelik dilimler halinde İstanbul, İzmir, Selanik, Cezayir limanlarına gelen gemi sayılarının, ithalat ve ihracat oranlarının, Anadolu, Girit ve Rodos adalarına taşınan malların tutar ve miktarlarının dökümü yapılmıştır (TT, 15 Eylül 1867, Nu: 33). Rapora göre, 1855 yılından itibaren Osmanlı'nın ticaret kazancı artmaya başlamıştır. 1854'e kadar ticaret hacminde ara ara görülen artışlar, 1854 yılından itibaren sürekli bir hal almıştır. 1854 yılında ithalat ve ihracat toplamı 2.839.100 İngiliz lirası iken, 1863 senesindeki ithalat-ihracat toplamı 8.563.502 İngiliz lirasına ulaşmıştır. Rapor, Osmanlı'nın dış ticaretinde önemli bir paya sahip olan yabancı devletleri sıralamaktadır. Osmanlı deniz ticaretinde İngiltere'nin birinci sırada görüldüğü ancak bunun doğru olmadığı belirtilmektedir. 1843 yılındaki deniz ticaretinde İngiltere, Yunan ve Avusturya gemileri karşılaştırıldığında, İngiltere'nin üçüncü sırada olduğu zikredilmektedir. Raporun 1863 ve 1864 yıllarındaki dış ticaret cetvellerine göre, İngiltere deniz ticareti, Osmanlı sahilinde bulunan tüccarlar istisna tutulursa önceki yıllara göre ilerleme göstermiştir. İzmir limanında ise, Osmanlı Devleti'nin ihracatının ithalatından fazla olduğu ve dikkat edilmesi gereken bir liman olduğu belirtilmiştir. Zikredilen bu ihracat fazlasının ise yabancı devletlerin ithalatına karşılık değil, yalnızca iç sahilde meydana gelen ihracat fazlası olduğu ifade edilmektedir. Selanik limanından Fransa'yla yapılan ticaretin 777.352 İngiliz lirasını bulduğu ve Selanik limanından İngiltere'yle yapılan ticaretin Fransa'dan daha az olduğu belirtilmektedir. Selanik limanında Fransa ile İngiltere arasındaki bu ticaret farkının sebebi olarak vapur kumpanyaları gösterilmiştir. Vapur kumpanyalarının taşıdığı eşya miktarı ve bu dönemdeki faaliyetleri, Selanik limanı özelinde İngiltere ve Fransa arasındaki ticaret farkını oluşturmaktadır. Anadolu'ya taşınan malların ticaret güzergahı üzerinde bulunan Cezayir limanından birçok vapurun geçtiği ve bu limana diğer limanlar gibi bakılamayacağı da vurgulanmaktadır (TT, 15 Eylül 1867, Nu: 33).

Raporda Rodos, Girit ve Kıbrıs adalarının ticaretiyle ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Rodos Adası'nın ticareti diğer adaların ticaretlerinden ayrılmaktadır. Çünkü Rodos Adası'na giren çıkan gemi miktarı az olmasına rağmen, gemi eşya yüklerinin fazla olduğu belirtilmektedir. 1851 yılında 33.165 tonluk 269 gemi ve 54.610 tonluk 431 gemi, yüküyle girip çıkmıştır. 1861 yılında ise 484 gemi girip çıkmıştır fakat yükü 140.935 tondur. Bunun 115.330 tonunu ise büyük vapur kumpanyaları taşımıştır. 1865 yılında ise vapurların yükü 155.067 tona ulaşmıştır. Rodos Adası'nın 1847 yılındaki

ithalatı 2.455.000 frank ve ihracatı 724.000 franktır. 1851 yılında ise ithalatı 3.021.000 frank ve ihracatı 3.337.000 franktır. 1865 yılına gelindiğinde ithalatı 162.457 İngiliz lirası ve ihracatı 75.115 İngiliz lirasını geçmemiştir.⁴ Girit Adası'nın ithalat ve ihracat miktarının ise Rodos Adası'nın altında gerçekleştiği, ancak giderek ticaretinin arttığı ifade edilmektedir. Kıbrıs Adası'nın ise diğer adalara göre ticaret hacminin yükselmekte olduğu, 1851 yılında dış ticaret toplamının 160.000 İngiliz lirası iken 1864'te 524.319 İngiliz lirasına ulaştığı belirtilmektedir. Kıbrıs Adası'nın ticari işlemlerinde en büyük paya sahip olan ülkenin İngiltere olduğu tespit edilmiştir. 1841 yılında adanın ticari işlemlerinde Fransa ilk sırada iken daha sonra İngiltere'ye geçmiştir. Rapor bunun sebebini, dünya pamuk ziraatının yükselmesine ve adanın pamuk üretiminde önceki üretimini gerçekleştirememesine bağlamaktadır (TT, 15 Eylül 1867, Nu: 33).

3. Vapur Kumpanyalarına ve Gümrük Ambarında Kalan Eşyalara Dair Yazılar

19. yüzyılda ekonomik gelişmeyi sağlayan ve dünya ticaret hacmini genişleten unsurlar, buhar gücü ile birlikte buharlı makine, kömür ve demirle bağlantılı ürünlerdir. Bu açıdan 19. yüzyıl demir ve buhar çağıdır (Hobsbawm, 2003b, s. 54). 19. yüzyılda yelkenli gemilerin yerini buharlı gemilerin almasıyla birlikte taşımacılıkta ve ticarete bir genişleme yaşanmıştır. Deniz taşımacılığında görülen büyüme, Osmanlı sahillerini ve denizlerini kat eden yabancı şirketlere ait gemilerle de kendini göstermiştir. Eşya ve yolcu taşıyan bu yabancı şirketler, haberleşme ve finans işlemlerinin artmasıyla kârlarını artırmak için posta taşımacılığı da yapmıştır. Bu posta hizmeti aynı zamanda Osmanlı sahillerindeki vapur yoğunluğunu artırmış ve birçok kumpanya vapurunu Osmanlı limanlarına çekmiştir (Kılıçaslan, 2015, s. 483; Demir, 2006; Uygun, 2013, s. 11-12). Bu dönem, yabancı kumpanya vapurlarının Osmanlı sahillerinde yoğun bir şekilde görüldüğü dönemdir. Takvim-i Ticaret gazetesinde yer alan gümrük ambarlarında kalan eşyalara dair müzayede ilanlarından hareketle, Osmanlı'daki yabancı kumpanya vapurları ile ilgili bilgiler de verilmektedir.

⁴ 1844 yılında "tashihi ayar" denilen para ayarlarının düzeltilmesinden sonraki para değerleri şu şekildedir; bir İngiliz lirası=110,69 Osmanlı kuruşu, bir frank=4,39 Osmanlı kuruşu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s. 155.

Takvim-i Ticaret gazetesindeki gümrük ambarlarında kalan eşya listesi, sahibi tarafından alınmamış gümrük eşyalarının müzayede ilanı için yayımlanmaktadır. 1864-1865 yıllarında vapur kumpanyaları tarafından gelen eşyaların gümrük ambarında kalanları, gümrük idaresi tarafından müzayedeye çıkarılmaktadır. Gümrükte kalan bu eşyalar, gümrüğe geldiği tarihten itibaren bir sene ve bir günü geçmesi durumunda satışa çıkarılmaktadır. Dersaadet ve Galata Emtia Gümrüğü Ambarında tutulan bu eşyaları yayımlayan ilanlar, ilan tarihinden itibaren bir ay içinde sahipleri tarafından alınmayan eşyaların müzayedesinin yapılacağını duyurmaktadır. Bu ilanlarda emtianın adı, miktarı, geldiği yer ve eşyayı getiren vapur kumpanyasının adı verilmektedir.

Mart-Ağustos 1864 tarihleri arasında gelip gümrük ambarında kalan eşyanın markası, cinsi, miktarı, geldiği ülke ve getiren kumpanya adları cetvel olarak paylaşılmıştır (TT, 24 Ş 1866, Nu: 4). Bu cetvele göre, sigara kağıtları Marsilya'dan Bertan Freres (?) Kumpanyası vapurlarıyla gelmiştir. Londra'dan ise inşaat malzemesi, hırdavat geldiği görülmektedir. Gabriş (?) Kumpanyası ile demir kürek, Astanya (?) Kumpanyası ile kurşun tahtası geldiği bildirilmektedir (TT, 24 Ş 1866, Nu: 4). Takvim-i Ticaret gazetesinin 24 Şubat 1866 tarihli nüshasındaki bu ilanla birlikte Mart-Ağustos 1864 tarihleri arasında gelip gümrük ambarında kalan eşyalarla ilgili bir cetvel daha bulunmaktadır. Aynı tarihli gazete nüshasının bu ilanında, kalan eşya cinsi belirtilmemiş, eşya miktarı, markası, numarası, gümrüğe dahil olduğu tarih, getiren kumpanya adı ve vapur kaptanının adı belirtilmiştir. Belirtilen vapur kumpanyaları; Danyal Papa Kumpanyası, Bertan Freres (?) Kumpanyası, Avusturya Kumpanyası, Lakontin (?) Kumpanyası, Rusya Kumpanyası şeklindedir (TT, 24 Ş 1866, Nu: 4). Vapur kumpanyalarının geldikleri yerler dikkate alındığında en fazla sefer Londra'dan yapılmıştır. Sonra sırasıyla Tevarday (?), Trieste ve Marsilya gelmektedir.

Mart 1864 ile Ocak 1865 tarihleri arasında gelip, Galata Gümrük Ambarı'nda kalan eşyalar şu şekildedir; zeytin, ceviz, peynir, İran üzümü, ranka balığı, İngiliz sabunu, fasulye, erik, kabahasır, kırmızı havyar. Zeytin Şire, Beyrut, İzmir ve Selanik'ten gelmiş; ceviz Trabzon'dan, peynir Selanik ve Varna'dan, İran üzümü, İngiliz sabunu, ranka balığı Trabzon'dan, havyar Varna'dan, fasulye Trabzon ve Varna'dan gelmiştir. Zeytinleri getiren Yunan Kumpanyası vapurları, cevizi getiren Rusya Kumpanyası vapurları, fasulyeleri İtalya, Bulgar ve Fransa Kumpanya vapurları, İngiliz sabunu ve ranka balığını ise Hazine Kumpanyası vapurlarıdır (TT, 24 Ş 1866, Nu: 4).

Mart-Ağustos 1864 tarihleri arasında gelip Galata Meyve Gümrüğü ambarında kalan eşyalar da ilan edilmiştir. Eşyanın cinsi, adedi ve geldiği tarih belirtilmiş fakat eşyayı getiren kumpanya adları ifade edilmemiştir. Kalan eşyalar, fasulye, anason, sardalya, limon, sade yağ, sabun, zift, toprak künktür. Mart-Ağustos 1864 tarihleri arasında gelmiş, Dersaadet ve Galata Gümrük Ambarlarında kalan eşya ilanında, eşya getiren vapurların menşelerine bakıldığı takdirde en fazla vapur İngiltere'ye aittir. Sonra sırasıyla Avusturya, Yunanistan, Rusya, Fransa gelmektedir. Taşınan eşyalar arasında eterya, esrar, enfiye, yağ, resim, çadır, yabancı kitap ve katranlı halat bulunmaktadır (TT, 23 Mart 1867, Nu: 60).

Takvim-i Ticaret gazetesinin 14 Nisan 1866 tarihli nüshasında “Müzayedesi Yapılacak Gümrük Ambarında Kalan Eşya” ilanında gümrüğe dahil edildiği tarih ve kumpanya adları belirtilmemiş, eşyanın cinsi ve adedi belirtilmiştir. Bu eşyalar şu şekildedir; 1 sandıkta 4 adet demir çerçeveli cam, 2 sandıkta 3 şişe ispirto, 1 sandıkta 10 kavanoz yabancı mürekkep, 1 sandık yabancı kitap, 1 sandıkta 2 adet toprak saksı, 1 sandıkta 20 adet cam, 1 adet kapı kilidi, 1 fiçı taş, 2 pakette 4 adet defter, 4 adet tuğla, 1 torbada 5 adet keçe, 1 torbada 21 kıyye yün, 91 kıyye kurşun tahtası, 3 deste demir kürek, 4 denn (küp) sigara kağıdı, 25 paket mustar (şarap) (TT, 14 N 1866, Nu: 11).

1 Mart 1866 tarihinde yayımlanan Dersaadet ve Galata Gümrüğü'nde kalan eşya listesinde sicim, tüfek, Filibe abası, esrar gibi eşya türleri bulunmaktadır. Bu listeye göre en fazla vapur İngiltere'den gelmiştir. Sonra Avusturya, Fransa, Yunanistan, Rusya, İspanya vapurları olarak görülmektedir (TT, 30 Mart 1867, Nu: 61).

Gümrük ambarlarında kalan eşyaların getirildiği yer ve kumpanya vapurları incelendiğinde, Osmanlı'ya en fazla sefer yapan kumpanyalar İngiltere'dendir. İngiltere'den sonra sırasıyla Avusturya, Yunanistan, Rusya, Fransa, İspanya, İtalya ve Bulgaristan gelmektedir. Ayrıca bu dönemle ilgili yapılan çalışmalar da bunu doğrular niteliktedir; 1861-1872 tarihleri arasında Tuna boğazında 1364 vapurla en fazla İngiltere yer almaktadır. Avusturya 667 vapurla ikinci sırada yer almaktadır. Tuna boğazının %60,8'i İngiliz vapurlarından, %29,7'si Avusturya, %5,1'i Fransa, %1,7'si Rusya, %0,6'sı Osmanlı, %1,8'i İspanya, Belçika, Hollanda, İtalya vapurlarından oluşmaktadır (Ekinci, 1998, s. 219-220).

Osmanlı Devleti'nin ithal ettiği ürünler kalay, demir, çelik, askeri malzeme ve donanım, şeker, çay, kahve, yünlü, ipekli dokumalar ve Avrupa'nın mamul mallarından oluşmaktadır. Ayrıca Osmanlı'nın ticaretine konu olan mallar tasnif edildiğinde, yapı malzemesi-yakacak maddesi, inşaat malzemeleri, tarımsal araç ve gereçler, baharat ve ecza ürünleri, kimyevi madde ve maden ürünleri de dikkat çekmektedir (Kıray, 1993, s. 66; Kocakaplan, 2017, s. 189). Gümrük ambarlarında kalan eşyaların büyük bir çoğunluğu gıda ürünleri ve inşaat, yapı malzemesi-yakacak maddesinden oluşmaktadır.

19. yüzyıla kadar denizlerdeki gemiler, askeri savunma ve savaş amaçlarıyla kullanılırken, 19. yüzyıldan sonra askeri amaçlarla alınmış gemilerin eşya, yolcu ticareti ve posta hizmeti verdiği görülmektedir (Ekinci, 2006, s. 46). Deniz taşımacılığındaki bu değişim, dünya ticaret hacmini artırmış, hem uluslararası ticaretin hem de uluslararası yatırımların artmasına neden olmuştur. Dünya ticaretindeki artış 1800 ile 1840 arasında iki kat bile değilken, 1850 ile 1870 arasında %260 artmıştır (Hobsbawm, 2003b, s. 48).

4. Demiryolu ve Telgraf Hatlarına Dair Yazılar

19. yüzyılda dünya ticaret hacmini artıran bir çok etmen vardır. Buhar gücü ve deniz taşımacılığı, dünya dolaşımında geniş bir alana sahip, fakat ticaretin ilerleme seyri açısından zayıf etmenlerden biridir. Dünya ticaretini geliştiren etmenlerden diğerleri ise demiryolları ve telgraf hatlarıdır. Demiryolları, uluslararası deniz taşımacılığını tamamlayan, ülkelerin üretim bölgeleriyle ticaret bölgelerini birbirine bağlayan bir işlev görmektedir. Ticaretin gelişmesi ve üretimin artması ile ulaşım sorunu artmış ve bunun sonucu olarak dünyada demiryolu yapımları hız kazanmıştır. Dünya ticaretinin hızlanması ve gelişiminde önemli etkileri olan demiryolları ve deniz taşımacılığının dışında dünyada ticaretin ve finansal sektörün seyrini değiştiren en önemli araç ise elektrikli telgraf hatları olmuştur (Hobsbawm, 2003b, s. 71-73; Armaoğlu, 2016, s. 146).

Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı ticaretinin gelişmesi açısından önem verdiği demiryolları ve telgraf hatları üzerine değerlendirmelerde bulunmuş ve risaleler yayımlamıştır. Gazete uluslararası ticaret, Galata borsası ve esham-ı umumiyye (%5 faizli konsolid) -finans piyasası- üzerine etkisinden dolayı, dünyadaki yeni telgraf hatlarıyla da ilgilenmiştir. Gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla Galata'daki telgraf hattı ile Osmanlı, Avrupa finansal sistemini yakından takip etmiştir. Gazetede, Avrupa ve Çin arasında savaş haberlerinin doğması ile birlikte Rusya tarafından Pekin şehri elçiliğinde

telgraf memuru değişikliğinin yapıldığı haberi⁵, dünya finansal işlemlerinin takibini göstermektedir. Gazete ayrıca dünyadaki telgraf hatlarını yayımlayarak Osmanlı kamuoyunu bu konuda bilgilendirmektedir.

Nitekim bir haberde, Avrupa, Asya, Afrika ve Avustralya kıtalarından 52 adet telgraf hattı geçtiği, bunlardan birinin uzunluğunun 3.777 arşın olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Amerika'nın tamamından İngiltere'ye 95 adet deniz telgrafi hattı bulunduğu, zikredilen bu hatların dünyayı çepeçevre sarmış olduğu, Amerika'nın doğu deniz kıyılarından Asya sonlarına kadar birbirine bağladığı ifade edilmektedir. Kamçatka ve Sibirya eyaletlerinden Rusya'ya ve Rusya'dan Avrupa'nın bir çok ülkesinden geçirilerek İngiltere'ye bağlandığı da aynı haberde anlatılmaktadır. Son olarak sadece denizin altından geçen telgraf hattı uzunluğunun 50 milyon arşın olduğu bilgisi de verilmektedir (TT, 10 Ş 1866, Nu: 2).

Telgraf hatları ile ilgili Takvim-i Ticaret gazetesinin New York'tan aldığı habere göre, Avrupa ile Amerika arasında üç şekilde telgraf hattının uzatılacağı, bu hatlardan birinin Amerika'da "Montreve" (?) adlı kaleye, diğer hattın İngiltere'de "San Şarel" (?) dışından "Bermuda" ve "Akveres" (?) yollarıyla "Lizbon"a uzatılacağı bildirilmektedir (TT, 10 O 1867, Nu: 41). Ayrıca gazetenin İngiltere gazetelerinden aktardığı habere göre, 1866 yılının Haziran ayı içinde İngiltere'den Amerika'ya üçüncü kez denizaltı telgraf hattı uzatılacağı, bahsi geçen bu hattın dayanıklı bir şekilde yapılacağından önceki hatlar gibi kırılma ve bozulma ihtimalinin bulunmayacağı ifade edilmiştir (TT, 12 Mayıs 1866, Nu: 15).

Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı'daki telgraf hatları ile ilgili olarak, telgraf hat miktarının son zamanlarda üç katına çıktığını bildirmektedir. Osmanlı'nın doğrudan doğruya karadan Avusturya Devleti, İtalya, Memleketeyn, Sırbistan, Yunanistan, Mısır, İran ve Hindistan'a uzanan, denizaltından ise Boğaziçi ve Çanakkale'yle Tuna nehrine uzanan telgraf hatları olduğundan bahsetmektedir (TT, 7 T 1866, Nu: 23). Gazete, telgraf

⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 5 Ocak 1867 Cumartesi, 49 Numaralı nüsha.; Herhangi bir uluslararası siyasi, ticari ve iktisadi haberin yayımlanması, finans piyasasını etkilemektedir. Borsa faaliyetlerindeki tedenni ve terakki taraftarlarının uluslararası haberleri manipüle ederek esham fiyatlarını etkilemesi sebebiyle Takvim-i Ticaret gazetesi bu tür haberler yayımlayarak borsa faaliyetlerine müdahale etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Finans Tarihi 1. Cilt, Yazarlar: Prof. Dr. Haydar Kazgan, Prof. Dr. Toktamış Ateş, Doç. Dr. Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Dr. Alkan Soyak, Dr. Nadir Eroğlu, Zeynep Kaban, Katkıda Bulunanlar: Prof. Dr. Güngör Uras, Prof. Dr. Kenan Mortan, Osman S. Arolat, Alpay Kabacalı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999.

hatlarının ülkeye yararının fazla olduğunu ve artık bu konuda ifade edilenleri tekrar etmemek gerektiğini belirtmiş ve telgraf hatlarını dünya ticareti açısından insan vücudundaki damarlara benzetmiştir (TT, 28 N 1866, Nu: 13).

Ulaşımın ve iletişimin arttığı, denizin altından dünyayı çevreleyen telgraf kablolarının geçtiği bu çağın diğer ulaşım ve ticaret aracı ise demiryollarıdır. 1848'e kadar Avrupa'da demiryolları varken ve yapımı sürüyorken , Osmanlı'da 1850'ye kadar tek bir ray bile döşenmemiştir. Osmanlı'da ilk demiryolu hattı 1856'da İskenderiye-Kahire arasına yapılmıştır. İkinci demiryolu hattı ise İzmir-Aydın arasında İngiliz imtiyazlı olarak 1866'da işletmeye açılmıştır (Mansel, 2011, s. 225; Lewis, 1988, s. 182; Hobsbawm, 2003a, s. 153; Quataert, 2006, s. 925). Osmanlı'da yapılan demiryolu hatlarının büyük çoğunluğu yabancı yatırımcılar tarafından yapılmıştır. Dış borçlar haricindeki yabancı sermaye yatırımlarının üçte ikisi demiryolu şirketlerine ayrılmış ve devlet yabancı yatırımcıya imtiyazlar vererek demiryollarının yapımında ısrarcı olmuştur. Devlet, daha çok askeri, siyasi ve mali bir takım problemlerinin çözümünde demiryollarının işlevlerinin faydalı olacağını düşünmüştür. İç güvenliğin sağlanmasında, merkezi devletin gücünün demiryolları ile yayılmasında, savaş dönemlerinde cepheye asker ve malzeme sevk edilmesinde ve vergilerin daha etkin biçimde toplanmasında demiryollarının faydaları dikkate alınmıştır. Bu sebeplerle de demiryolu yapımında ısrar edilmiş, yabancı yatırımcılara siyasi ve iktisadi imtiyazlar verilmiştir (Pamuk, 2017b, s. 236-237).

Demiryolları, devletin servet kaynaklarını artıracak önemli girişimlerdenidir. Fakat demiryollarının yapımı ve işletmesini üstlenen yabancı sermayedarlar, Osmanlı Devleti'nin kilometre garantisi uygulamasını kendilerine kâr sağlayan bir yatırım şeklinde değerlendirmişlerdir (Pamuk, 2017b, s. 237). Ayrıca demiryollarının yabancı sermaye tarafından yapılmasının Osmanlı Devleti açısından olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Demiryolu hatları ülke içi ticaret ağlarını ve ülke içi ekonomisini geliştirmekten ziyade, üretim bölgeleriyle liman şehirlerini bağlayarak Osmanlı'nın dış ticaret kapasitesini arttırmıştır. Bu açıdan demiryolları, yabancı ülke ve sermayedarlar lehine işlemiştir. Ucuz hammadde ve temel gıda ürünleri, üretildikleri tarımsal alanlardan demiryolu aracılığıyla limanlara, limanlardan da Avrupa'ya taşınmıştır (Kurmuş, 1974, s. 59). Bu durum Takvim-i Ticaret gazetesinin 17 numaralı nüshasında da zikredilmektedir. Sahile ve limana yakın yerlere demiryolunun yapılması ile sanayi ve

tarım ürünlerinin deniz yoluyla naklettilmesinden kaynaklı devlet gelirlerinin azalacağı ifade edilmektedir (TT, 26 Mayıs 1866, Nu: 17). Aynı risalede, demiryollarının ülkeye yararlarının çok fazla olduğu, saymakla bitirilemeyeceği ve demiryollarından maksadın ülkede hareketliliğin kolaylaştırılması, süratin artırılması olduğu vurgulanmaktadır. Demiryolunun geçeceği yol güzergahının zemininin nasıl olması gerektiği de bu risalede tartışılmıştır (TT, 26 Mayıs 1866, Nu: 17).

Telgraf hattı ve demiryolu yapımı gibi ulaşım ve iletişim alanındaki bu gelişmelerin Osmanlı ekonomisini dünya ekonomisine daha da entegre ettiği ve ayrıca dışa bağımlı hale getirdiği anlaşılmaktadır. Liman, rıhtım, sahil düzenlemesi, yol inşası, tramvay, telgraf, demiryolu gibi altyapı çalışmalarının Osmanlı Devleti'nin iç ticaretinden daha çok Avrupa ticaretine katkısı olmuştur (Pamuk, 2018, s. 70-71). Takvim-i Ticaret gazetesinde bahsi geçen ve Osmanlı finans piyasasını da etkileyen Prens Couza'nın idaresi zamanında verilen demiryolu imtiyazı ile ilgili haber⁶, Avrupa'nın Osmanlı ticaret ve finans piyasası üzerindeki etkisini gösteren önemli bir örnektir. Ayrıca demiryolları inşası, rıhtım, gaz, tramvay, elektrik şirketleri şeklinde Osmanlı sınırları içinde iktisadi faaliyetlerde bulunan yabancı sermaye, bir takım yabancı banka şubelerini de Osmanlı'ya taşımıştır. Crédits Mobiliers, Crédit Lyonne, Deutsche Orient Bank, British Oriental Bank, İ'tibâr-ı Sınâ'î Bankası gibi bankalar açılmıştır. Bunlar arasında Crédits Mobiliers en çok rağbet edilen, yatırım bankacılığı fonksiyonu da gören bir bankadır (Ferid, 2008). Takvim-i Ticaret gazetesinin 14 Temmuz 1866 tarihli 24 numaralı nüshasında, "Hülasa-i Muamelat-ı Borsa ve Mesalih-i Banka" başlığı altında da Crédits Mobiliers'in borsayla ilişkisi ifade edilmiştir. Bu tür kuruluşların, sanayi ve taşıma şirketlerinin hisseleriyle ilişkisi bu dönemde yoğun olarak görülmektedir. Bu yoğunluk şu şekilde ifade edilmelidir; 1856'da Paris borsasında 38 madencilik şirketi, 33 demiryolu ve kanal şirketi, 22 metalürji şirketi, 11 tersane, gemicilik, liman şirketi, 11 gaz şirketi, 7 karayolu ulaşım şirketi ve 42 adet çeşitli sınıai girişimlerden oluşan şirket faaliyet göstermektedir (Hobsbawm, 2003b, s. 235). Bu durum, yatırım ve sanayi şirketlerinin borsa ile ilişkisini yansıtmaya açısından önemlidir. Ulaşım, taşıma ve sanayi kuruluşlarının hisselerinin daha çok alınıp satıldığı 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı'da da ticaret ve borsa işlemleri

⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 27 Nisan 1867 Cumartesi, 65 Numaralı nüsha.; Babıali'nin Prens Couza'nın tahttan indirilmesiyle ilgili beyanında Galata borsasında konsolid fiyatları düşmüştür. Bkz. Hüseyin Al, Şevket Kamil Akar, Osmanlı'dan Günümüze Borsa Galata Borsası (1830-1873), Borsa İstanbul A.Ş., 2013.

artmıştır. Bu şirketlerin finansal işlemleri, Osmanlı'nın dış ticaretini etkilediği gibi iç ticaretini de etkilemiştir.

5. Ticari İşlemlerin Özetlerine Dair Yazılar

Takvim-i Ticaret gazetesinde “Esham-ı Umumiye Fiyat Cetveli” ve “Hülasa-i Muamelat-ı Borsa” başlıkları, Osmanlı'daki menkul kıymet borsasını ele almaktadır. Gazetenin bu başlıklar altındaki yorumları, Osmanlı'nın finansal sistemine dair bilgiler içermektedir. Bu açıdan, Osmanlı finans piyasasını ele alan esham-ı umumiye ve borsa işlemlerini özetleyen gazete haberleri, bir başka çalışmanın konusudur. Bu çalışmada, finans piyasasında yaşanan olaylar incelenmeyecektir. Ancak “ticari mal borsası” diyebileceğimiz ve Osmanlı'nın ticari ürünlerini ve fiyat değişimlerini yansıtan, gazetenin “Hülasa-i Muameat-ı Borsa” başlığı altında ele alınan konular incelenecektir.

Osmanlı finans piyasasında Galata Borsası'nın konusunu “esham-ı umumiye” olarak adlandırılan borçlanma kâğıdı oluşturmaktadır. Takvim-i Ticaret gazetesinin neredeyse her nüshasında bu kâğıdın fiyat cetveli yayımlanmış ve “Hülasa-i Muamelat-ı Borsa” başlığı altında haftalık borsa faaliyeti yorumlanmıştır. Ayrıca gazetede “Hülasa-i Muamelat-ı Ticariye” başlığı altında “ticari mal borsası” diyebileceğimiz haftalık ticari işlemlerin yorumlandığı yazılar da bulunmaktadır. Ticari mal borsasının konusunu ise, bazı belli başlı ürünler oluşturmaktadır. Kahve, şeker, pirinç, tuz, yağ, ipek, hububat, alkollü içkiler ve zahire gibi ürünler başta olmak üzere vapur kömürü, manifatura, ispirto, mum, demir, çelik, kurşun, çay ve kırmızı gibi Osmanlı'nın iç ve dış ticaretine konu olabilecek ürünlerin fiyat değişimleri ele alınmıştır. Ticari malların haftalık fiyat değişimlerini analiz eden bu yazılar, fiyat değişimlerine neden olan haftalık hava koşullarını, coğrafi unsurları, sosyal ve iktisadi değişiklikleri değerlendirmektedir.⁷ 1866 yılının haziran, temmuz, eylül ve ekim aylarına ait yedi haftalık yorumlarına ulaştığımız bu ticari işlemler, Osmanlı'nın iç ve dış ticareti hakkında bilgi vermektedir. Avrupa'da yaşanan siyasi olayların Osmanlı ticari mallarının fiyatını etkilemesi, yabancı tüccarların Osmanlı'daki pamuk fiyatının düşüklüğünü fırsat bilerek pamuğu satın alıp Avrupa'ya taşıması, hububat ve zahirenin Balkanlardan İstanbul'a getirilirken zarar görmesi ile yabancı devletlere ithal edilmesi, Avrupa'nın politik düzensizliğinden dolayı ticari

⁷ Gazetede yer alan ve bahsi geçen ticari işlemlerin haftalık özetleri bu çalışmanın EK kısmında yer almaktadır.

işlemlerin durağanlaştığı gibi uluslararası ticareti etkileyen örneklerdendir. Uluslararası ticareti etkileyen sebeplerin yanı sıra iç ticareti etkileyen örnekler de bulunmaktadır. Askerî tayinler sebebiyle hayli erzak satın alınması ve zahire fiyatının bu yüzden yükselmesi, Osmanlı'nın çeşitli bölgelerindeki olumsuz hava koşullarının ipek mahsulünü ve verimliliğini etkilemesi gibi örnekler, gazetede haftalık olarak ifade edilmiştir. Ayrıca, haftalık yazılarda bahsi geçen ürünlerin menşelerine bakılarak ticaretin hangi ülkelerle yapıldığı tespit edilebilir. Osmanlı ticareti hakkında ipuçları sunan bu ürünler sırasıyla; Hong Kong çayı, Pekin Çayı, Japonya pamuk tohumu, Cenova pirinci, Hint pirinci, Belçika mumu, Anvers mumu, Fransa mumu, İngiliz, Amerika, Boston, Varak Romları (içkileri), Fransız, Amerikan, Trieste ispiertosu, Yunanistan yağı, Hamburg yağı, Havace ve Estonya ufağı, Moskova demiri, İngiliz geni, İngiliz manifaturası, İran ve Gürcistan şekeri, Cardiff ve Newcastle vapur kömürü şeklinde sıralanabilir.

6. Tarımın Ticarileşmesi ve Pamuk Ziraatına Dair

19. yüzyılda Osmanlı'nın dış ticaretteki rolü, tarım ve ziraat üzerindedir. Dünyaya hammadde ve ucuz gıda maddeleri ihraç eden Osmanlı'nın uluslararası ticareti tarımsal koşullarla şekillenmiştir. Osmanlı tarımında, 19. yüzyıla kadar geçimlik ekonomi tarzı hâkim iken, Osmanlı'nın geniş topraklarında zirai ürünlere yönelen dış talep, Osmanlı tarımının ticarileşmesine neden olmuştur (Pamuk, 2017a, s. 64; Güran, 1992, s. 230-232). Liman kentlerinin özellikle bu dönemdeki serveti, tarımda hasatın başarısı ve verimliliği ile artmıştır (Keyder, Özveren, & Quataert, 1994, s. 136). Bu durum, tarımın ticarileşmesini gösterdiği gibi Takvim-i Ticaret gazetesinde de bu konuda haberler bulunmaktadır. Özellikle iklim, coğrafi durum, sosyal ve siyasi olaylar, tarımdaki ve ticaretteki üretim ve fiyatları etkilemektedir. Kalküta'daki kolera salgınının limandaki gemi faaliyetlerini azalttığı ve Avrupa'ya gönderilecek pamuk fiyatının 2.400.000 lira olduğu yayımlanmıştır (TT, 12 Mayıs 1866, Nu: 15). Uluslararası bir olayın tarımda meydana getirdiği etki, bu dönemdeki zirai üretim ve piyasa ilişkilerinin güçlendiğini de göstermektedir (Güran, 1992, s. 232).

19. yüzyılda tarımla ilgili önemli olaylardan biri, Amerikan İç Savaşı'dır. Dünyanın önemli pamuk üreticisi olan Amerika'nın yaşadığı iç savaş, sanayileşmiş kuzey bölgesi ile tarımsal güney bölgesi arasındaki üstünlük mücadelesidir (Hobsbawm, 2003b, s. 93). Amerikan İç Savaşı dünya pamuk piyasasını olumsuz etkilemiş, pamuk ticaretini

kesintiye uğratmıştır. İç Savaş, Avrupa dokuma sanayisinin ham pamuk ihtiyacının Amerika'dan sağlanmasını güçleştirmiştir. Amerikan İç Savaşı'nın 1861'de başlamasıyla dünyada pamuk kıtlığının artması beklenilmiş ve pamuk fiyatı yükselmiştir. Bununla birlikte İngiltere başta olmak üzere pamuk talebinde bulunan ülkeler, pamuk ziraatı üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Özellikle Lancashire'li pamuk fabrikası sahiplerinin pamuk endüstrisinde yaşanacak kıtlıktan dolayı Manchester Pamuk Alım Birliği tarafından, Mısır, Hindistan ve Osmanlı'da pamuk yetiştirilmesi için teşvik ve kampanyalar düzenlenmiştir. Örneğin Mısır ekonomisi, Lancashire imalathaneleri için yüksek kalitede yoğun pamuk ekimine adapte edilmiştir (Kurmuş, 1974, s. 77-78; Hourani, 2016, s. 125). 1863-66 yılları arasında üreticilere pamuk tohumu dağıtılmış ve bu dağıtım dört sene boyunca sürmüştür. Önce Mısır'dan daha sonra İngiltere-Liverpool yoluyla Amerika'dan pamuk tohumu getirilmiştir. 1863-64 yıllarında Mısır pamuk tohumu, 1865-66 yıllarında ise Amerika pamuk tohumu dağıtılmıştır. Pamuk tohumları bazen parasız, bazen uygun fiyata üreticilere dağıtılmıştır. (Damlıbağ, 2011, s. 442). Ayrıca Amerikan İç Savaşı ile birlikte dünya pamuk talebini karşılamak üzere Osmanlı'nın Batı Ege bölgesinde üreticilerin pazara bağlı olarak pamuk, üzüm ve zeytin ağaçlarını dönüşümlü olarak ektiği de görülmektedir (Keyder, Özveren, & Quataert, 1994, s. 134). Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı'da pamuk üretimini teşvik etmek, pamuk üretimini ve üretimde verimliliği artırmak için toprak yapısını, tohum ekme ve ıslah usulünü "Pamuk Ziraatına Dair Risale" başlığı altında yayımlamış, üreticiyi ve halkı bu konuda eğitme amacı gütmüştür.⁸ Bu risalelerde, toprağın kil yapısı ve verimliliği, coğrafyanın iklim yapısı, arazi ıslah yöntemleri, Amerika, Mısır ve yerli pamuk tohumu arasındaki farklar, tohumların iyi ve kötüsünün seçilebilmesi, pamuğun toplanma ve çıkarılma usulleri, gübreleme, serpmeye, çapalama yöntemleri anlatılmaktadır. Pamuk üretiminin ve üretimde verimliliğin artırılması amacıyla en çok ve en iyi pamuk üretene ödüller verildiği de dikkat çekmektedir. Takvim-i Ticaret gazetesinde, "Pamuk Ziraatına Dair Risale" başlıklı kısımda, bahsi geçen bu kampanyada, en çok ve en iyi pamuk üretene altın ve gümüş madalya verileceği ilan edilmiş ve bu yolla üreticinin gayreti artırılmak istenmiştir (TT, 7 N 1866, Nu: 10).

8 Takvim-i Ticaret gazetesinde "Pamuk Ziraatına Dair Risale" yazılarının yer aldığı nüshalar; 10 Şubat 1866 tarihli 2 Numaralı nüsha, 17 Şubat 1866 tarihli 3 Numaralı nüsha, 3 Mart 1866 tarihli 5 Numaralı nüsha, 17 Mart 1866 tarihli 7 Numaralı nüsha, 24 Mart 1866 tarihli 8 Numaralı nüsha, 7 Nisan 1866 tarihli 10 Numaralı nüsha.

Ziraatta yaşanan gelişmeler ve tarımın ticarileşmesi ile birlikte uluslararası ticaretteki büyüme, ülkelerin siyasi ve iktisadi faaliyetleri, tarımsal üretimi de etkilemiştir. Takvim-i Ticaret gazetesinde yayımlanan haberlerden de bu durum takip edilebilmektedir. Almanya'nın siyasi meselelerinden dolayı meydana gelen karışıklıkta dokuma ve üretim fabrikalarının tatil edildiği ve tatilden dolayı pamuğun piyasa fiyatının %20 düştüğü ifade edilmektedir (TT, 12 Mayıs 1866, Nu: 15).

Tarımsal üretimin artırılması ve dolayısıyla ticaretin geliştirilmesi için zirai teşvik ve ödüller verildiği gibi, ürünlerden alınan verginin muafiyeti de söz konusudur. Bu açıdan ülkeye giren yabancı teknoloji ve makinelerin ülkeye girmesi ve ülkede kullanımının yaygınlaşması için sergiler düzenlenmiş ve vergi muafiyeti sağlanmıştır. Sergilerde esnaf ve üreticilerin bir araya gelerek ticaret ve iletişimlerini sağlamak, ayrıca yabancı makine ve üretim tekniklerini tanıtmak amacı güdülmüştür. Pamuk ziraatı ile ilgili makine, alet ve edevatın Gümrük Resminden muaf tutularak Osmanlı'ya ithaline müsaade verildiği de görülmektedir (TT, 7 N 1866, Nu: 10).

7. Ticarete Terakkiye (Kalkınma/İlerleme) Dair Yazılar

Gümrük resmiyle ilgili düzenleme, sergilerin açılması gibi önlemler Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun aldığı tedbirlerdendir. Bu komisyon, sanayinin ıslahı maksadıyla dört önemli tedbir almıştır. Gümrük resminin genişletilmesi, sergilerin açılması, sanayi mektebinin oluşturulması ve şirketlerin kurulması alınan tedbirlerdir (Sarc, 1999, s. 430). Takvim-i Ticaret gazetesinin işlediği konuların büyük çoğunluğu, bu dört tedbir çerçevesinde incelenebilmektedir. Şirketleşmenin önemi, Avrupa'dan bazı şirket örnekleri, sergilerin faydası, ticaret ve sanayi mektebinin lüzumu ve Avrupa'daki mektep örnekleri ile ilgili haberler gazetenin oldukça sık bahsedilen haberlerindendir.

Takvim-i Ticaret gazetesi, ticaretin terakkisi için Osmanlı'da ilmin ve eğitimin yayılması, esnaf ve halkın ticari bilgisinin artırılması ve halkın ticarete yönelik geleneksel bakışının değiştirilmesi amacıyla birçok risale yayımlamıştır (TT, 16 Ş 1867, Nu: 55). Gazete ticaretin terakkisi için ticaret yollarının düzenlenmesi, liman, sahil, rıhtım ve sahile yakın ticaret merkezlerinin ihdas edilmesi, sergilerin açılması, vergilerin düzenlenmesi, ticaret mektebinin kurulması, ticaret ilminin yaygınlaştırılması tekliflerinde bulunmuştur, ancak en çok da ticaret ilminin ve eğitiminin yaygınlaştırılması gerektiği hususu üzerinde durmuştur. Halkın ticarete karşı geleneksel-katı-sert tavrı

eleştirilmiş, halkta tüccarlık ilim ve zihniyetinin oluşması için eğitici risaleler yayımlamıştır (TT, 26 O 1867, Nu: 52; TT, 5 O 1867, Nu: 49; TT, 16 Ş 1867, Nu: 55; TT, 23 Mart 1867, Nu: 60). Ayrıca ticaret mektebinin kurulması gerektiği ve eğitimde kullanılacak usullerin neler olduğu gazetede tartışılmıştır. Belçika, Almanya ve İsviçre’de faaliyet gösteren eğitim merkezinin usulünü araştırmak üzere Fransa Maarif Nezareti’nden görevlendirilen eğitim memurunun hazırladığı rapor, Osmanlı bürokrasisi tarafından uygun görülerek gazetede yayımlanmıştır. Memurun kimliği ile ilgili bir bilgi verilmemiştir. Raporda ticaret mektebinin eğitim müfredatı, okutulacak dersler, eğitim süresi, öğrencilerin yaş durumu, sınav becerisi, eğitim süresinde kalacakları yerler, eğitim sonrasında çalışma hayatına geçişleri ve Avrupa’daki ticaret mektebi öğrencilerinin iş hayatına dair bilgiler verilmektedir (TT, 28 T 1866, Nu: 26). 1860’lı yıllarda, Osmanlı’da ticaret mektebinin kurulması gerektiği dile getirilmiş ancak bu teşebbüs 1881’de gerçekleşmiştir (Fındıkoğlu, 1946, s. 36).

Ticarette terakki için limanların düzenlenmesine ve imarının gerekliliğine değinilmişti. Takvim-i Ticaret gazetesinin 17 Kasım 1866 tarihli nüshasındaki risalede, limanların ve sahillerin düzenlenmesi ile ticarete terakki sağlanacağı ifade edilmektedir. Ticarete terakki, liman garlarının kazancını çoğaltmak, irtibatını artırmakla mümkündür. Kazancını artırmak ve irtibatını sağlamak da ticaret yollarının oluşturulması, ulaşım faaliyetlerinin düzenlenmesi, altyapı ve imara önem verilmesiyle oluşacaktır. Bu risalede, Avrupa’nın sahil ve kıyı şehirlerindeki ticaret mallarının yükleme, boşaltma, taşıma işlemlerinin kolaylığından bahsedilmektedir. Bu işlemlerin kolaylığını sağlayan unsur, sahil ve liman düzenlemeleri ve imar faaliyetleridir (TT, 17 K 1866, Nu: 42).

Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı ticaretinin gelişimini özellikle iki unsur üzerinden değerlendirmiştir. Biri ilim ve ilmin yayılması, diğeri ise altyapı ve imar faaliyetleridir. Gazeteye göre, Osmanlı’da serveti artırmanın yolu ticaretin gelişmesiyle mümkündür. Ticareti geliştirmek ise halkın eğitilmesi, ticaret zihniyetinin değiştirilmesi ve ticaretin yaygınlaştırılması ile mümkündür.

Sonuç

19. yüzyılda devletlerin ve sistemlerin geçirdiği sosyal, siyasi ve iktisadi dönüşümlerin yönünü uluslararası ticaret tayin etmiştir. 1850’lerden sonra Osmanlı’nın dış ticaret hacmi büyümüş, yabancı devlet ve sermayedarlarla iktisadi ve ticari ilişkileri

yoğunlaşmıştır. Dış borçla birlikte doğrudan yatırımlar şeklinde Osmanlı'ya giren yabancı sermayenin baskı ve nüfuzlarıyla Osmanlı'nın ticaret ve borsa hayatında genişleme yaşanmıştır. Osmanlı Devleti, yabancı sermayenin önerileri ile serbest ticaret politikasını benimsemiş, Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi kolaylaşmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında uluslararası ticaret, Osmanlı için önemli bir konuma yerleşmiş ve ticareti artırmanın ve iktisadi kalkınmanın yolları aranmıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki ekonomik durumunu değerlendirmek için önemli bir kaynak olan Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı'nın ticaret, sanayi, finans ve altyapı faaliyetleri hakkında bilgiler içermektedir.

Takvim-i Ticaret gazetesi, İstanbul'da yirmi üç gazetenin bulunduğunu ancak Osmanlı'nın ticaret, sanayi, finans, ziraat ve gemi seferlerine mahsus olmak üzere yayın yapan gazetesinin bulunmadığını ifade etmektedir. Takvim-i Ticaret gazetesinin önemi de bu amacın içinde yatmaktadır. Takvim-i Ticaret gazetesi yayımlanana kadar Osmanlı'da, ekonomik gündem ve düşünceleri, iktisadi kalkınma ve teklifleri yayımlayan bir basın organı olmamıştır. Takvim-i Ticaret gazetesi, bahsi geçen yirmi üç gazetenin siyasi, dini, edebi ve sosyal konulara değindiğini, ekonomiye ve ticarete çok az yer ayırdığını belirtmekte ve yayım politikasını sadece ticari konulara ayırmaktadır. Bu durum, Osmanlı'nın ticaret ile ilgili konumunu yansıtması açısından da önem arz etmektedir. Zira bir ekonomi gazetesinin yokluğu, 19. yüzyıldaki Osmanlı iktisadi reform çabalarının ve iktisadi-mali meselelerinin iktisadi anlamda tartışılmadığını göstermektedir.

Takvim-i Ticaret gazetesi, Osmanlı'da ticaretin öneminin duyulduğu bir zamanda, yani 19. yüzyılın ikinci yarısında yayım yapmaya başlamıştır. Bu anlamda gazete, Osmanlı'daki yabancı yatırımları, yabancı şirketlerin faaliyetlerini, vapur kumpanya şirketlerini ve seferlerini, menkul kıymetler ve emtia borsasının haftalık seyrini takip etmiştir. Bu gelişmeler ile birlikte Takvim-i Ticaret gazetesinin yayım politikası, Osmanlı ticaretinin geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına odaklanmıştır. Bu çalışmada incelenen Takvim-i Ticaret gazetesi konularının ana amacı ise uluslararası ticarete Osmanlı'nın bulunduğu konumun ne olduğuyla ilgilidir. Uluslararası ticarete Osmanlı, dünya piyasasının temel gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamak üzere bir konum kazanmıştır. Yabancı yatırımcıların siyasi ve iktisadi nüfuzuyla dışa bağımlılığı artmıştır. Demiryolu, vapur kumpanyası, telgraf, tramvay, ulaşım ve altyapı üzerine kurulmuş yabancı

şirketlerin Osmanlı'daki iktisadi ve siyasi faaliyetlerini artırması ile Osmanlı'da finansal sektörün gelişimi de dikkat çekmektedir. Takvim-i Ticaret gazetesinin yoğun olarak işlediği konular dikkate alındığında Osmanlı'da ticaretin gelişmesi için ticaret yollarının düzenlenmesi, ulaşım ve altyapı sorunlarının çözülmesi, ticaret ilminin ve eğitiminin yaygınlaştırılması, halkın eğitilmesi gerektiği ile ilgili risale ve yazıları görülecektir. Bu anlamda Takvim-i Ticaret gazetesine göre Osmanlı'da serveti artırmanın yolu ticarete terakkinin gerçekleşmesiyle mümkündür. Ticarete terakkinin gerçekleşmesi için, ticareti etkileyen iktisadi faaliyet ve dinamiklerin (tarım, demiryolu, telgraf, sahil, liman ve ticaret yolları, ulaşım ve altyapı gibi) düzenlenmesi ve ıslah edilmesi gerektiği sıkça ifade edilmiştir. Bu reform ve ıslah tekliflerinde gazetenin izlediği politika, (serbest ticaret ya da korumacılık taraftarı) bir iktisat okulunun önerilerinden ziyade devletin reform programını yayımlamak, uygulamalara ve yaşanan aksaklıklara yönelik yeni tekliflerde bulunmak olmuştur. Gazete, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda izlediği serbest ticaret politikasına yönelik bir eleştiride bulunmamış ancak esnafı ve yerli tüccarı korumaya yönelik korumacı tekliflerde bulunmuştur.

EK: Ticari İşlemlerin Haftalık Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler⁹

9 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

İstanbul'da tüccarda bulunan manifatura, şeker ve kahve gibi emtianın miktarı, gündün güne kıtlık bulmuştur. Emtiayı satın alma zamanında müşterinin ve talebin arttığı açık ise de bir müddetten beri alışverişte ve özellikle nakitte darlık vardır. Emtia bedelinin ödenmesinde büyük tüccar tarafından verilen yer ve kolaylıklar şimdilik gösterilmediğinden haziranın ilk haftasında meydana gelen alışveriş, sınırlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Kahve, şeker ve pirincin fiyatı artmış, İngiltere manifurası ise hayli değer görmüştür. İhraç olunmak üzere satışa sunulan pamuğun fiyatı ise cinsine göre kıyyesi 9,5 ve 10,5 kuruşa kadar düşmüştür. Pamuğun piyasada bulunan miktarı ancak iki bin balyadır. Bursa ve civarındaki yerlerden ipek mahsulatı hakkında alınan haberler iyidir. Yağmurdan dolayı ipek böceklerinin hasta olmadığı ancak Rumeli sahillerinde

⁹ Bu yazı, "Osmanlı'da Ticari Hayat: Takvim-i Ticaret Gazetesi (1866-67)" adlı tezin 116.-128. sayfa aralığından aynen alınmıştır.

bulunan bazı yerlerde özellikle Bosna'da ipeğin hastalığı korkutmuştur. Ancak diğerlerinden fazla hububat yükü meydana gelmiştir. Şimdiki halde İstanbul'da ambarı bulunan zahirenin miktarı 180 bin kiloya ulaşmıştır. Buğday Osmanlı'dan ve vapur değirmenlerinden hayli satın alındığından fiyatı biraz ilerleme bulmuştur.¹⁰

17 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

İstanbul ve taşralarda emtianın değer bulacağı bilinir iken ticaret politikası düzelmediğinden ve politik düzensizliğin kazancı etkilemesinden dolayı, ticaret işlemi durgun geçmiştir. Haziranın ikinci haftasında satılacak şeyin yalnızca pirinç olduğu görülmektedir. Haziranın ilk haftası fiyatı bayağı düşmüş olan İngiliz manifaturası da Avrupa'da emtia fiyatının ölçü olan yerlerden gelmiştir. Avrupa'daki bazı olayları takip eden Osmanlı'da da fiyat hayli ilerlemiştir. Pamuk ve İngiliz manifaturasının, Liverpool ve Manchester tarafından gelen bazı uygunsuz haberler sebebiyle fiyatları düşmüş ve eski düzeyini bulmuştur. 10-17 Haziran arasında 1.500 çuval kadar kahve satılıp; bunun çoğu taşraya ve kalanı yerli idarelere ayrılmış olduğu halde, yine de emtianın fiyatına göre tahvil meydana gelmemiştir. Kahvenin âlâ cinsinin çuvalı 1.040 kuruştan 1.080 kuruşa, cins üstü 860'dan 920 kuruşa kadar satılmıştır. 10-17 Haziran arasında satılan şekerin miktarı 8.000 kantara ulaşmış olup, bunun âlâ cinsinin fiçısı 245 kuruştan 250 kuruşa, Fransız şekeri 240'dan 245'e kadar, büyük kale şekeri 270'e kadar ve ufak kale şekeri 280'e kadar satılmıştır. İtalya çuvalı 50 franka ve İngiliz çuvalı 220 kuruşa kadar olmak üzere 2.500 çuval pirinç satılmıştır. Osmanlı tarafından alınmış olan pirincin miktar bedeli, taksit ile ödeneceğinden 100 kg. içeren çuvalı 55 franktan hesap olunmuştur. Mısır pirincinin kıyyesi 4 kuruşa kadar, kalay çubuğu sandığı 680 kuruşa kadar, Sibir yağının 12,5 kuruşa, Ton yağının 7 kuruş 30 paraya ve havyar cinsine göre 25'ten 32'ye kadar ve zeytinyağının fiyatı ise geçen güne nispetle ilerlemiştir. İvalinin 7,5 kuruşa kadar Vader Amid (Diyarbakır?) ve Midilli'nin dahi 7 kuruş 10 paraya, siyah biberin kıyyesi 6 kuruşa, kırmızıbiberin 4,5 kuruşa, kuru karanfilin kıyyesi 5 kuruş 10 paraya, tarçın 17,5 kuruşa, ala kırmızın kıyyesi 70 ve cinslerinin 55'ten 60'a kadar satılmaktadır. Çividin âlâsı 45 kuruşa, adisi 88 kuruşa kadar, karfiçe çivisinin fiçısı 1.000 kuruşa, parça olarak kurşun

¹⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 9 Haziran 1866 Cumartesi, 19 Numaralı nüsha.

fişısı 170 kuruşa, tenekenin iki sandığı 220 kuruşa satılmaktadır. Çayın cinsine göre fiyatı 25 kuruş,55 kuruş ve 70 kuruşa kadar çıkmıştır.¹¹

Amerika Romunun (içki) 500 dirhemlik şişesi 8 kuruş 30 paraya, İngiliz geni 9,5 kuruşa, Moskova demiri kantarı 115 kuruşa, İngiliz geni 66, viyekarın kıyyesi 17 kuruşa satılmaktadır. Vapur kömürünün tonu âlâ cinsi 38 ve cins üstü 36 şiline kadar satılmaktadır. Pamukların fiyatı düşerek Gürcistan ve İran'ın kıyyesi 9 kuruş 10 paraya satılmaktadır. Kivi ve adisinin 12 kuruşa kadar, Ankara tiftiği 48 kuruşa, sarı bal 66 ve afyonun kıyyesi dahi 220 kuruşa kadar satılmakta bulunmuştur. İpek hakkında alınan son habere göre; Bursa'dan istenilen ipek sağlanmış ise de soğuk ve rutubetli havadan dolayı Edirne'nin ipek böcekleri hasta olmuş ve dolayısıyla havalar o taraflarda nemli ve yavaş gitmiş, bu yüzden ipekte azalma olacağı düşünülmüştür.¹²

10-17 Haziran içinde dahi Karadeniz'den İstanbul'a hayli zahire ve hububat gelmiş ise de bunların kötü olanların akletmekten kaynaklanmıştır. Bu yüzden zahire ve hububatın burada kalmayıp, Harbiye'den tedarik edilmesi ve(kötü olanların da)zahire ihtiyacı bulunan İtalya Devleti iskelelerine nakil olunması kararlaştırılmıştır. Mahsulatın Bosna, Rumeli, Anadolu ve Besarabya taraflarında bereketli olacağı düşünülmektedir. Zikredilen sebeplerden dolayı zahire fiyatı düşmeyip ilerlemiş olduğu ve yerli idareler için bu hafta (9-16 Haziran 1866) satılmış olan buğdayın miktarı 40.000 kiloya ulaşmış olduğu görülmektedir. Buğdayın fiyatı cinsine göre 9,5'ten 11,5'e kadar çıkmıştır. İstanbul'da ambarda bulunan buğdayın miktarı 60.000, mısırın 20.000 ve arpanın 25.000 kilodan ibaret bulunduğu alınan haberlerden öğrenilmiştir.¹³

22 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

17-22 Haziran arasındaki ticari işlemlerdeki durgunluğun sebebi, geçmişindeki kalıcı sorunlarından dolayıdır. Emtianın fiyatı aslen tağyir olmuş, tahvili meydana gelmemiş ve bazı derecelerde fiyatının ilerlemesi sağlanarak satılmıştır. Yaklaşık 1.500 kantar şeker ile bir miktar pirinçten başka kayıtlı hiçbir şey alınıp satılamamıştır. Birkaç günden beri hububat, kahve ve şeker gibi ürünler ile sanayi eşyası gibi şeylerin

¹¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.

¹² Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.

¹³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 16 Haziran 1866 Cumartesi, 20 Numaralı nüsha.; Ambarda bulunan miktarlar, aynı zamanda "EK 4: Zahire Fiyatı Cetveli" altında gösterilmektedir.

Osmanlı'da yokluğu söz konusudur. Nakdin ve alışverişin büyük tüccar tarafından gerçekleştirilmesi, bu konuda kolaylıkların görülmesi ve genel emniyetin hareketli olması sebebiyle emtia fiyatı yükselmiştir. 17-22 Haziran içinde külçe olarak Osmanlı tarafından hayli miktar kurşun satın alınmış, bedeli ise eski ve işe yaramaz pirinç toplarıyla birleştirilmiş ve ödenmiştir. İhracat durgun halde bulunsa da yapağı aranılmış ve biraz satılmıştır. İpeğin gelecek mahsulatı hakkında Tevarday'dan gelen haberler aksi ve muhalif bulunmaktadır. Bursa'da sağlam ipeklerin arzu olunacak halde bulunduğu birçok mektup ile tasdik olunmuştur. Diğer taraftan bazı bölgelerde ipek mahsulatı yumuşamış ve mahsulatın kötüsünün meydana geldiği haber verilmişse de ziraatı olunmuştur. Japonya pamuk tohumunun övüldüğü kadar iyi ürünleri görülememiş, yerli tohumun daha çok mahsulat vereceği anlaşılmıştır.¹⁴

Takvim-i Ticaret gazetesinin 20 numaralı nüshasında devam eden haberde; Afyon hakkında gelen haber uygunsuz olduğu ifade edilmiştir. 1866'dan evvelki senelerde alınan mahsulata göre, 1866 senesi ancak salt mahsul alınacağı anlaşılmış ve bu durum fazla beğenilmemiştir. Afyonun fiyatı yavaşça yükselme bulmuştur. Bu hafta (17-22 Haziran), Karadeniz'den İstanbul'a hayli hububat gelmiş ise de bunlardan cüz'i miktarı yerli sarfiyat için ayrılıp, kalanı İtalya'ya gönderilecektir. İstanbul ufak değirmenleriyle bazı civarlardan 50 bin kilo kadar buğday satın alınmış olduğu halde İstanbul'da ambarı bulunan buğdayın 130.000, Mısır buğdayının 30.000 ve arpanın da 20.000 kilodan çok bulunmadığı bilinmektedir. Yavaşça esen Lodos rüzgârıyla İstanbul Haliç'e dünya gemileri ulaşmış ise de toplam geminin ve özellikle belirsiz devletler sancağı altında bulunanların gemilerin kirasının düşmemiş olduğu elde edilen bilgilerden bulunmuştur.¹⁵

27 Haziran 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Taşra tüccarı, alışverişte durgunluğun devam edeceğini düşünmüş ve bu sebeple malları satın almaya başlamıştır. Bu durum, alışverişin revacına sebep olmuştur. Asker tayin vesilesi için Osmanlı'dan hayli erzak ve ufak şeylerin satın alınması, zahire fiyatının da yükselişine neden olmuştur.¹⁶

¹⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

¹⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 23 Haziran 1866 Cumartesi, 21 Numaralı nüsha.

¹⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Tablo 1. a 20-27 Haziran 1866 Tarihinde Şeker ve Pirinç Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	20 Haziran 1866	27 Haziran 1866
Flemenk Şekeri (kuruş)	250	255
Cins üstü Flemenk Şekeri (kuruş)	246	248
Fransız Ufak Kale Şekeri (kuruş)	280	285
Büyük Kale Şekeri (kuruş)	260	265
İtalya Pirinci (78 kıyyelik) (frank)	48	50
Cins Üstü İtalya Pirinci (78 kıyyelik) (frank)	44	46
Mısır Pirinci (kıyyesi) (kuruş, para)	3,30	3,35
İngiliz Pirinci (çuval) (kuruş)	215	220

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

İran ve Gürcistan'a gönderilmek üzere bir miktar toz şekerinin satın alınmasından dolayı şekerin fiyatı cüz'ice artmış ise de bunu takiben 4.000 kantar daha şeker geldiğinden, önceki fiyatına indirmiştir. Âlâ cinsinden Flemenk şekerinin kantarı 250'den 255 kuruşa, cins üstü 246'dan 248 kuruşa, Fransız ufak kale şekerinin kantarı 280'den 285 kuruşa ve yine büyük kale şekerinin kantarı 260'dan 265 kuruşa kadar satılmaktadır. 22-28 Haziran tarihi içinde kahve müşterisi az olduğundan, riva kahvesinden âlâ cinsinden 100 kıyye olmak üzere çuvalı 1.020'den 1.050 kuruşa ve aşağı cinsinden 880'den 960 kuruşa olarak 700 çuval kadar ancak satılmıştır. Fela-yı çubuğunun kantarı 680'den 700 kuruşa ve pirinç alışverişi devam üzere olduğundan, İtalya pirincinin iyi cinsinden 78 kıyye olmak üzere çuvalı 48'den 50 Frank'a ve cins üstü 44'ten 46 Frank'a, İngiliz pirincinin çuvalı 215'ten 220 kuruşa, Mısır pirincinin kıyyesi 3 kuruş 30 paradan 3 kuruş 35 paraya kadar satılmaktadır.¹⁷

¹⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Tablo 1.b 20-27 Haziran 1866 Tarihinde Yağ, Baharat, Çiğid, Kahve, Kırmızı, Rom, İspirto, Çay, Çelik, Kurşun, Bakır, Demir, Teneke, Hırdavat, Vapur Kömürü Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	20 Haziran 1866	27 Haziran 1866
Sibir yağı (kıyye) (kuruş, para)	11,10	11,30
Meskutun Yağı (kıyyesi) (kuruş, para)	6,5	7
Siyah Biber (kıyye) (kuruş, para)	5,5	6
Kırmızı Biber (kıyye) (kuruş, para)	5,30	6
Kuru Karanfil (kuruş)	-	6
İyi Çiğid (kuruş)	110	130
Adi Çiğid (kuruş)	50	65
Riva Kahvesi âlâ cinsi (100 Kıyyeden Çuvalı) (kuruş)	1.020	1.050
Kırmızı cinsi (kıyyesi) (kuruş)	60	65
Siyah Kırmızı (kıyyesi) (kuruş)	50	55
Karışık Kırmızı (kıyyesi)	40	45
Amerika Romu (500 dirhemlik şişesi) (kuruş, para)	8	8,5
İngiliz Romu	9	9,5
Amerika İspirtosu (kıyyesi) (kuruş, para)	5,10	5,5
Trieste İspirtosu (kıyyesi) (kuruş, para)	4,5	4,30
Hong Kong Çayı (kuruş)	23	27
Pekin Çiçek Çayı (kuruş)	50	60
Trieste Çeliği (sandık) (kuruş)	170	185
Newcastle Vapur Kömürü (Ton) (şilin)	37	37,5
Cardiff Vapur Kömürü (Ton) (şilin)	35	36
İspanya Kurşunu (kantar) (kuruş)	150	160
Demir ve Hırdavat (kantar) (kuruş)	165	170
Teneke (iki sandık) (kuruş)	340	350
Bakır (kıyyesi) (kuruş, para)	16,5	17,5
Meskun Demir (kantar) (kuruş)	110	113
İngiliz Demiri (kantar) (kuruş)	66	68

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Sibir yağının kıyyesi 11 kuruş 10 paradan 11 kuruş 30 paraya ve meskutun yağının kıyyesi 6,5'tan 7 kuruşa kadar satılıyor. Baharat alışverişi cüz'i olduğundan siyah biberin kıyyesi 5,5'tan 6 kuruşa, kırmızıbiberin kıyyesi 5 kuruş 30 paradan 6 kuruşa kadar, kuru karanfilin kıyyesi 6 kuruşa kadar satılıyor. Bu yabancıların alışverişi olmadığından

baharat gibi düşüşte ise de fiyatı olduğu gibi gelecekte açıklanacaktır. Şöyle ki; iyi çividin kıyyesi 110'dan 130 kuruşa, adisi 50'den 65 kuruşa kadar, kırmızı cins ailesinden kıyyesi 60'tan 65 kuruşa, siyah kırmızın kıyyesi 50'den 55 kuruşa, karışık kırmızı 40'tan 45 kuruşa kadar satılmaktadır. Amerika Romu 500 dirhemlik şişesi 8'den 8,5 kuruşa, İngiliz Romu 9'dan 9,5 kuruşa, Amerika ispiertosunun kıyyesi 5 kuruş 10 paradan 5,5 kuruşa ve Trieste ispiertosunun kıyyesi 4,5 kuruştan 4 kuruş 30 paraya kadar verilmektedir. Çay alışverişi durgundur. Hong Kong çayının kıyyesi 23'ten 27 kuruşa, Pekin çiçek çayının kıyyesi 50'den 60 kuruşa ve Trieste çeliğinin çeşitli sandığı 170'den 185 kuruşa satılmaktadır.¹⁸

Yerli bölge ve sahilleri için hayli vapur kömürü satılmış olup; Newcastle vapur kömürünün tonu 37'den 37,5 şiline, Cardiff vapur kömürünün tonu 35'ten 36 şiline ve İspanya kurşununun kantarı 150'den 160 kuruşa, demir ve hırdavatın 1. numaradan 12. numarasına kadar kantarı 165'ten 170 kuruşa, tenekenin iki sandığı 340'tan 350 kuruşa, tahta olarak bakırın kıyyesi 16,5'ten 17,5 kuruşa, meskun demirinin kantarı 110'dan 113 kuruşa ve İngiliz demiri çeşidinin kantarı 66'dan 68 kuruşa, çemberlisinin kantarı 68'den 70 kuruşa ve genel üretime mahsus demirin kantarı 72'den 74 kuruşa, karfiçe çivisinin fiçisi 92'den 102 kuruşa satılmaktadır. Anvers'in ispermeçet mumunun 11 kg'lık sandığı 117'den 120 kuruşa ve 11,5 kg.'lık sandığı 121'den 123 kuruşa satılmaktadır. Fransa'nın 12 kg.'lık sandığı 126'dan 130 kuruşa ve Viyana ispermeçet mumunun kıyyesi 17'den 17,5 kuruşa kadar satılmakta bulunmuştur.¹⁹

Tablo 1.c 20-27 Haziran 1866 Tarihinde Demir, Çivi, Mum Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	20 Haziran 1866	27 Haziran 1866
Çemberli Demir (kantarı) (kuruş)	68	70
Genel Üretimli Demir (kantarı) (kuruş)	72	74
Karfiçe Çivisi (fiçi) (kuruş)	92	102
Anvers İspemeçet Mumu (11 kg.lık sandık) (kuruş)	117	120
Fransa İspemeçet Mumu (12 kg.lık sandık) (kuruş)	126	130
Viyana İspemeçet Mumu (kıyyesi) (kuruş, para)	17	17,5

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

Bu aralık (20-27 Haziran 1866) İstanbul'dan emtia ihracatında pek de önem görülmemektedir. Hatta pamuk fiyatının düşüklüğü yüzünden yabancı tüccarların bazıları

¹⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

¹⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

satışa rağbet etmemekte, mevcut pamuğu korumakta ve bazıları da kendi hesaplarına Avrupa'ya göndermektedir. Fakat yerli idare için 100 balya kadar pamuk satılabilmektedir. Gavenin (?)kıyyesi 12,5'ten 13 kuruşa, adisinin 12'den 12,5 kuruşa, Gürcistan ve İran'ın 10'dan 10,5 kuruşa ve Baykeserinin (?) 9,5'ten 10 kuruşa kadar satılmıştır.²⁰

Pamuk yok fiyatına gelinceye kadar düşmekte ancak şu aralık (20-27 Haziran 1866) cüz'i revacı görülmektedir. Pamuğun temizinin kıyyesi 14'ten 15 kuruşa, kirlisinin 7,5'ten 8 kuruşa satılmıştır. Siyah mazının kıyyesi 13'ten 14 kuruşa, karışığı 10'dan 10,5'a, beyazın 6'dan 7 kuruşa, sarı bal mumunun 20'den 22 kuruşa ve iyi kil yağının meskali 20'den 22 kuruşa kadar satılmaktadır. İtalya tarafından talep olduğundan, bu aralık fiyatı revaç bulmakta olup İngiltere'ye gönderilmek üzere bu hafta (20-27 Haziran 1866) zarfında 50 bin kilo İstanbullu buğday ve 20 bin kilo arpa satılmıştır. İstanbul vapur değirmenlerinden 60 kıyye olarak 2.500 ufak çuval olarak satılmış olup 5.000 ufak çuval daha mevcuttur.²¹

7 Temmuz 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri, Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

27 Haziran 1866 tarihinde belirtilen ticaret işlemlerine gelen revaç 7 Temmuz'da son bulmuştur. Mamulat alışverişi, geçmiş hale geri dönmüş ve emtia ticaretinin ihracat ve ithalatı durgun geçmiştir. Doğrudan doğruya Karadeniz'den Bahrişefid'e geçen buğday yüklü gemiler hesap olmaksızın Fransa ve İtalya için farklı cinslerden olarak 50 bin kilo buğday, İngiltere için 20 bin kilo Mısır buğdayı ve 25 bin kilo arpa satın almış olduğundan, bu hafta (30 Haziran-7 Temmuz) es'ar fiyatı yine cüz'i ilerlemiştir. Buğday ve Mısır buğdayının kilosunda ikişer ve arpanın kilosunda üçer kuruş artış vardır. Ufak alışverişine gelince, bu günlerde hayli revaç bulmuştur. Yüksek fiyatla beraber, vapur değirmenlerinden âlâ cinsinden 60 kıyyeden ibaret olan bir çuvalı 140'tan 145 kuruşa, cins üstü 130'dan 132 kuruşa ve adisi 120'den 122 kuruşa olmak üzere altı bin ufak çuval satılmıştır. Değirmenlerde ufağın 2.500 çuvalı mevcuttur. Bundan başka çuvalından 10'ar kuruş noksan fiyatıyla ufak 1.200 çuval Rusya'ya satılmıştır. Yaklaşık 4.000 ufak çuvalı mevcuttur. Erzak, boya ve ispirto fiyatları 30 Haziran 1866 tarihli Takvim-i Ticaret gazetesinde gösterilen derecelerde olup, değişmemiştir. Fakat tuz ve kale şekerinin

²⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

²¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 30 Haziran 1866 Cumartesi, 22 Numaralı nüsha.

kantarında iki ve üç kuruş kadar fiyatı düşmüştür. Zeytinyağının alışverişinde bir revaç yoksa da fiyatı geçmiş fiyattan fark etmemiştir. Gümülcine yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paraya, Girit ve Midilli yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paradan 7,5 kuruşa kadar satılmaktadır. Sibir yağı normal olup, kıyyesi 14 kuruştan 10,5 kuruşa ve Hamburg yağı 7'den 7,5 kuruşa satılmaktadır. Sibir yağının bu aralık gelmesi gözetilmektedir. Gerek yerli idare için ve gerek Karadeniz vapur kumpanyaları için bir hayli vapur kömürü satın alınarak Newcastle vapur kömürünün tonu 35,5'ten 36,5 milyona ve Cardiff kömürü tonu 35'ten 36 şiline satılmaktadır.²²

1 Eylül 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Üç aydan beri Avrupa'da sermaye ortaya çıkınca, mevcut hallerin ve baskının neticesi olarak ticaretin girdiği zor düğüm, günden güne açılmıştır. Fakat sınır genişletme meselelerinden dolayı konuşulan uyuşmazlık ve Avrupa politikasının geçmişine göre karışık hal seyredeceği haberleri, bu hafta (24 Ağustos-1 Eylül) içinde ticaret işlemlerine aşırı derecede durgunluk getirmiştir. 1 Eylül 1866'da Fransa'dan bir miktar toz şekeri gelmiş olup, cinsine göre kantarı 238'den 247,5'a kuruşa yaklaşık 700 kantar satılmıştır. Flenk şekeri az olup tüccarlarda bulunmamaktadır. Kale şekerinde dahi revaç olduğu gibi büyük kale şekerinin kantarı 265 kuruşa ve 2,5 okkalık ufak kale şekerinin kantarı 275 kuruşa satılmaktadır. 600 çuval kahve satılıp, âlâsından çuvalı 1.020 kuruştan 1.040 kuruşa, kahvesinin cins üstü çuvalı 920 kuruştan 960 kuruşa kadar ve adi cinsi 840 kuruştan 860 kuruşa kadar satılmaktadır. Pirinç alışverişi geçen haftadan daha hızlıdır. Satışı yalnız Osmanlı'nın satışından ibarettir ve miktarı geçmiş hesabıyla âlâ cinsi 78 kıyyeden ibarettir. Pirincin çuvalı 45 franktan 47 franka kadar ve cins üstü pirinç 41 franktan 43'e kadar satılmıştır. Mısır pirincinin kasası 3 kuruş 25 paradan 3 kuruş 35 paraya kadar satılmaktadır.²³

²² Takvim-i Ticaret gazetesi, 7 Temmuz 1866 Cumartesi, 23 Numaralı nüsha.

²³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

Tablo 2. 24 Ağustos-1 Eylül 1866 Tarihinde Kahve, Pirinç Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	24 Ağustos 1866	1 Eylül 1866
Kahve âlâ cinsi (çuval) (kuruş)	1.020	1.040
Kahve cins üstü (çuval) (kuruş)	920	960
Kahve adi cinsi (çuval) (kuruş)	840	860
Pirinç âlâ cinsi (78 kıyyelik çuvalı) (frank)	45	47
Pirinç cins üstü (çuval) (frank)	41	43
Mısır Pirinci (kasa) (kuruş, para)	3,25	3,35

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

1866 yılı Ağustos ayının son haftasında, alkollü içkilerde hayli satış vardır. Alkollü içkilerin özellikle Romun cins âlâsı yok gibi olduğundan 2,5 kıyyeden oluşanı 12,5'tan 13 şişeye kadar satılmıştır. Boston Romunun biri 13'ten 13,5 şişeye kadar, Varak Romu 9'dan 9,5 şişeye kadar, İngiliz Romu birer liraya Osmanî verilmektedir. Trieste ispirosunun 22 kıyyesi, Amerika ispirosunun 17'den 17,5 kıyyesiyle ve Fransa ispirosunun 18'den 18,5 kıyyesi birer liraya Osmanî'ye satılmaktadır. Alışverişi kolay olup, kantarı 650 kuruştan 660 kuruşa kadar ve çinkonun kıyyesi 4 kuruş 10 paradan 20 paraya kadar satılmaktadır. İran ticareti bu hafta (24 Ağustos-1 Eylül 1866) hayli çay satıp, fakat cinsi gibi fiyatı da fazlasıyla farklı olduğundan açıklamalardan vazgeçilmiştir. Çin memleketinden çokça Pekin çayı getirilmiş, kasası 40 kuruştan 70 kuruşa kadar ve Hong Kong çayının kıyyesi 21 kuruştan 30 kuruşa kadar alışveriş olunmaktadır. Cinsinin tonu ve çıkış yerine göre, 35 şilin 6 penseden 38 şiline kadar olarak hayli vapur kömürü satılmıştır. Bu da alışverişin durgunluk üzere olduğunu göstermektedir. Kırmızın cins âlâsından kıyyesi 63 kuruştan 65 kuruşa, farklı olanı kıyyesi 45 kuruştan 50 kuruşa kadar ve cins üstü 55 kuruştan 80 kuruşa kadar satılmaktadır. Rusya yağının sadesi çok üzere gelip; toptan kıyyesi 10 kuruştan 10 kuruş 10 paraya kadar satılmaktadır. Zeytinyağının alışverişinde fazlasıyla revaç olduğundan fiyatı yükselmiş; Kuşadası ile Midilli yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paraya, Edremit yağı 7,5 kuruşa, Girit yağı 7 kuruş 30 paraya ve Mora yağı 8 kuruş 10 paraya olarak satılmıştır. Yerli sarfiyatı için bu hafta (24 Ağustos-1 Eylül 1866) içinde 80.000'den 100.000 kıyyeye kadar zeytinyağı satılmıştır. Önceleri zeytinyağı ürününün bereketli ve bolluk üzere olacağına inanılmaktaydı. Sonraki yağmurun devamlı müddette olması ve sonra kesilmesi ile meydana gelen kuruluştan, nemsizlikten üretimi daha aşağı çekmiştir.²⁴

²⁴ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

Ufak ticaretinde revaç görülmüş, Osmanlı topraklarından ve Rusya'dan gelen ufaktan 3.500 çuval satılmıştır. Estonya ufağının cins âlâsından 60 kıyyenin çuvalı 145 kuruştan 146 kuruşa, cins üstü 135 kuruştan 136 kuruşa, adisi 124 kuruştan 126 kuruşa ve pek aşağısı 114 kuruştan 116 kuruşa satılmıştır. Havace ufağının âlâsından 62 kıyyenin çuvalı 150, cins üstü 140 ve adisi 130 kuruşa satılmaktadır. Gerek Estonya gerek Havace yakınlarında 2.500'den 300 kadar çuval ufak vardır. Avrupa'dan ve özellikle Marsilya'dan gelen haberlere göre; bu sene zeytin mahsulatında feyz ve bereket olacağı sebebiyle adet olarak fiyat belirleme işi, bazı ticaret işlemlerine göre hareket vermiştir. Kuraklıktan dolayı hasadın hayli sürede bozulup beklemesi ile üretim yarım gerçekleştiğinden ve buna rağmen mahsul alınacağı anlaşılmış olduğundan es'ar fiyatı yükselmeye başlamıştır. Bu aralar (23 Ağustos-1 Eylül) es'arın fiyatı düşmüş ve bu bölümde üretildiği kadar alışveriş meydana gelmemiştir. Bu durgunluk müşteri bulunamamasından değil, ambarlarda mevcut es'arın yetersizliğindedir. Bu hafta (23 Ağustos-1 Eylül), 10 bin kilo İstanbul'a buğday, 8 bin kilo Mısır buğdayı ve 12 bin kilo arpa satışı olmuştur. Yabancı memleketlere ihraç olunmuş, yerli sarfiyat için dahi farklı cinslerden hayli es'ar satılmıştır.²⁵

6 Ekim 1866 Tarihli Ticari İşlem Özetleri ve Emtia Fiyatlarındaki Değişmeler

Muamelat-ı Ticariye, 1-6 Ekim içinde, geçen günlerden ziyade kazanç etmiştir. Alışveriş revaç bulmuş olup, her türlü eşyada ihracat ve ithalat yapılmıştır. Gürcistan ve İran tüccarı tarafından çay, züccaciye eşyası ve manufakturaya dair meydana gelen satış, genellikle ticaretin iyi cereyanına vesile olmuş ve hayli mal satılmıştır. Şu aralık (1-6 Ekim 1866) bir miktar kahve gelmiş ise de mamul olduğu üzere revacı olmadığından, fiyatı düşüşe yönelmiş, 600 çuval kadar ancak satılmış ve tüccarların da 3.000 çuval miktarında mevcudu bulunmuştur.²⁶

Tablo 3.a 29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Şeker Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	29 Eylül 1866	6 Ekim 1866
En Âlâ Şeker (kantar) (kuruş)	256	260
Âlâ Şeker (kantar) (kuruş)	252	254
Cins Üstü Şeker (kantar) (kuruş)	250	252
Büyük Kale Fransız Şekeri (kantar) (kuruş)	280	285
Küçük Kale Fransız Şekeri (kantar) (kuruş)	290	295

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

²⁵ Takvim-i Ticaret gazetesi, 1 Eylül 1866 Cumartesi, 31 Numaralı nüsha.

²⁶ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

Şeker alışverişinde revaç görülmüş, fiyatı dahi yükselmeye başlamıştır. En âlâ şekerin kantarı 256 kuruştan 260 kuruşa, âlâsı 252 kuruştan 254'e, cins üstü 250 kuruştan 252 kuruşa, büyük kale Fransız şekerinin kantarı 280 kuruştan 285 kuruşa, küçük kalesi 290 kuruştan 295 kuruşa kadar satılmaktadır. 1-6 Ekim arasında 1.200 kantar şeker gelmiştir. 1.400 kantarı satılıp 2.000 kantar kadar mevcutta vardır ve 4.000'den 5.000 kantara kadar şeker yolda olup, gelmek üzeredir.²⁷

Yerli sarfiyat ve civar iskeleler için meydana gelen satıştan dolayı birinci alışveriş, geçen haftalardan (Ağustos 1866) fazla revaç bularak; Mısır pirincinin kıyyesi 3 kuruş 25 paradan 30 paraya ve Hint pirincinin 78 kıyyelik çuvalı 180 kuruştan 160 kuruş fiyatıyla satılmıştır. Âlâsından Cenova pirincinin çuvalı 45 franktan 47 franka ve cins üstü 47 franktan 43 franka kadar satılmaktadır. 1-6 Ekim arasında 2.000 balya kadar pirinç satılmıştır. Ayrıca 4.000 kadarı mevcudu vardır ve tamamının girişi beklenmektedir.²⁸

Tablo 3.b 29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Pirinç, Rom, Mum, Vapur Kömürü Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	29 Eylül 1866	6 Ekim 1866
Mısır Pirinci (kıyyesi) (kuruş, para)	3,25	3,30
Hint Pirinci (78 kıyyelik çuvalı) (kuruş)	180	160
Cenova Pirinci âlâsı (çuval) (frank)	45	47
Cenova Pirinci cins üstü (çuval) (frank)	47	43
Amerika Romu (2,5 kıyyelik şişesi) (kuruş, para)	7,5	7,30
İngiliz Romu (kuruş, para)	6,10	6,30
Belçika Mumu (8 kıyyelik 250 dirhemin bir sandığı) (kuruş)	124	126
Fransa Mumu (9 kıyyelik 160 dirhemin sandığı) (kuruş)	132	135
Viyana Mumu (9 kıyyelik 160 dirhemin sandığı)	132	136
Vapur Kömürü (ton) (şilin)	1	2

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

Rom alışverişi devam üzere ise de fiyatı hızlı olup; 2,5 kıyyelik şişesi Amerika Romu 7,5'tan 7 kuruş 30 paraya ve İngiliz Romu 6 kuruş 10 paradan 6 kuruş 30 paraya kadar satılmaktadır. İspirto müşterisi var ise de az olup, Fransız ispiertosu yok durumundadır ve cüz'i bir miktar gelişi beklenmektedir. Şu aralık (1-6 Ekim) ispermeçet mumunda fazlasıyla revaç olup tüccarlar da bulunmadığından; dükkancılar yabancılarda bulunan mumu istedikleri fiyat üzere satıp istifade etmektedirler. Belçika mumunun 8 kıyyelik 250 dirhemin bir sandığı 124 kuruştan 126 kuruşa, 9 kıyyelik sandığı 127

²⁷ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

²⁸ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

kuruştan 130 kuruşa, Fransa mumunun 9 kıyyelik 160 dirhem sandığı 132 kuruştan 135 kuruşa, Viyana mumunun o miktarlık sandığı 132 kuruştan 136 kuruşa satılmaktadır. Kıyyesi 20 kuruştan 20,5 kuruşa vapur kömürü çokça geldiğinden fiyatı biraz düşerek, tonu 1'den 2 şiline kadar satılmaktadır.²⁹

Yerli ve Rusya'dan gelen ufak alışverişinde revaç olup, özellikle İstinye değirmenleri mahsulünde fazlasıyla satış olmaktadır. 15 günden beri yaklaşık ufağın 8.000 çuvalı satılmıştır. Ticaretin seyrine göre, bu alışverişin kış günlerinde de revaç bulacağı açıktır. Yerli ufağın cins âlâsından 60 kıyyelik çuval 140 kuruştan 142 kuruşa, cins üstü 131 kuruştan 133 kuruşa satılmaktadır. Yine bundan bir çeşit olanı 126 kuruşa, adisi 115 kuruştan 117 kuruşa satılmaktadır. Havace bin ufağının cins âlâsından 62 kıyyelik bir çuval 152 kuruştan 154 kuruşa, cins üstü 132 kuruştan 135 kuruşa ve adisi 125 kuruştan 127 kuruşa kadar satılmaktadır. Hâlâ tahminen ufaktan 5.000 çuval mevcuttur.³⁰

Tablo 3.c 29 Eylül-6 Ekim 1866 Tarihinde Ufak, Yağ, Pamuk Fiyatlarındaki Haftalık Değişme

	29 Eylül 1866	6 Ekim 1866
Yerli Ufak âlâ cinsi (60 kıyyelik çuval) (kuruş)	140	142
Yerli Ufak cins üstü (60 kıyyelik çuval) (kuruş)	131	133
Havace Ufağının âlâ cinsi (62 kıyyelik çuval) (kuruş)	152	154
Havace Ufağının cins üstü (62 kıyyelik çuval) (kuruş)	132	135
Havace Ufağının adisi (62 kıyyelik çuval) (kuruş)	125	127
Midilli Yağı ve Edremit Yağı (kıyyesi) (kuruş, para)	7,10	7,25
Girit ve Yunan Yağı (kuruş, para)	7,25	8
Suriye ve Trablusgarp Yağı (kuruş, para)	7,35	8,10
Gürcistan ve İran Pamuğu (kıyyesi) (kuruş, para)	11,5	12,5
Harput Pamuğu (kıyyesi) (kuruş, para)	12	13
Geyve (?) ve Adana Pamuğu (kıyyesi) (kuruş, para)	12,5	13,5

Kaynak: Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

Zeytinyağı bu aralar bol olup, Midilli ve Edremit yağının kıyyesi 7 kuruş 10 paradan 7 kuruş 25 paraya, Girit ve Yunan yağı 7 kuruş 25 paradan 8 kuruşa, Suriye ve Trablusgarp yağı 7 kuruş 35 paradan 8 kuruş 10 paraya satılmıştır. Bu hafta (29 Eylül-1 Ekim 1866) satılmış olan 55 bin kıyyeden başka hâlâ 150.000 kıyye yağ mevcuttur. Bu gidişe bakılırsa, toplam yeni mahsulatın pazarlara yönelik olduğu açıktır. Pamuk yeni

²⁹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

³⁰ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 Numaralı nüsha.

mahsulünden bir miktar balyaya pembe geçmiş ise de ihracatı etkileyecek derecede değildir. 1865 senesi mahsulünden mevcudu vardır, ancak bu da yerli ihtiyacı karşılayacak miktardan ibarettir. Gürcistan ve İran pamuğunun kıyyesi 11,5 kuruştan 12,5 kuruşa, Harput'un 12 kuruştan 13 kuruşa, Geyve ve Adana'nınki 12,5'tan 13,5 kuruşa kadar satılıyor.³¹

1866 senesinin afyon miktarı geçen senelere göre daha azdır. Afyonun cinsine göre kıyyesi 260 kuruştan 290 kuruşa kadar satılmaktadır. Kayseri cehreyesi (?) revaç üzere olup; kıyyesi 13 kuruştan 14,5 kuruşa, mazı ise 13,5 kuruştan 15 kuruşa ve mahlut mazı 10,5 kuruştan 12 kuruşa satılmaktadır. Kesterenin (?) âlâsı nadir bulunmakta olup, kıyyesi 25 kuruştan 26 kuruşa, cins üstü 17 kuruştan 20 kuruşa satılmaktadır. Sarı bal mumu dahi pek de bol olmayıp cinsine göre kıyyesi 22 kuruştan 25 kuruşa ve tiftiğin âlâsından kıyyesi 48 kuruştan 50 kuruşa satılıyor. İpin fiyatı yükselmekte olup, fabrikacılar arasında nazlanma görülmektedir. Borsadan alınan haberlere göre; mevcut kozanın ancak 1867 senesine kadar fabrikaların idaresine yeteceği ve fabrikatörler arasında 3-4 ay kadar işleyecek kozalarının ancak bulunduğu bildirilmektedir. Fabrikatörler, işlerini tatil etmeye mecbur olacakları zaman kozayı yeniden karşılayacak olsalar, aralarındaki kıyasları dindirirler ve kendileri satmak için fiyat verirler. Bir fiyat veremedikleri ve bu konuda nazlandıkları için, kozanın karşılanmasının zor olacağı anlaşılmaktadır.³²

Es'ar alışverişine gelince; bu pazara da yeterlilik geldiği, revaç, dikkat ve fiyatta dayanıklılık olduğu açıktır. Görünen hale göre, fiyat derecesini bulmuş ve yeni mahsullerin sonu gelmiştir. Osmanlı için alınan haberler asılsız olmayıp; pek fena halde olması şöyle dursun, hemen hemen yok durumundadır. Aralıksız yağın yağmur, hesapsız genel olarak harman yerine ve mahsulata zarar vermiştir. İngiltere'nin pek çok yerinde, özellikle semt ortası ve solunda meydana gelen buğday harmanları, yağmur ve selden çürüyüp gitmiştir. Gelen telgrafnamelerden de İngiltere'de meydana gelen yağmurun mahsulata hasar vereceği anlaşılmıştır. Bu hafta (29 Eylül-6 Ekim 1866) içinde 80.000 kilo zahire satılmıştır. 40.000 kilosu buradaki vapur değirmenlerine ve 40.000 kilosu da ihracata gitmiştir.³³

³¹ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

³² Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

³³ Takvim-i Ticaret gazetesi, 6 Ekim 1866 Cumartesi, 36 numaralı nüsha.

KAYNAKÇA

- Abou-El-Haj, R. ' (2018). *Modern devletin doğası (16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu)*. (O. Özel, & C. Şahin, Çev.) İstanbul: İmge Kitabevi.
- Akyıldız, A. (2001). *Osmanlı dönemi tahvil ve hisse senetleri "Ottoman securities"*. İstanbul: Türkiye Ekonomi Bankası .
- Akyıldız, A. (2014). *Para pul oldu Osmanlı'da kağıt para, maliye ve toplum*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Al, H., & Akar, Ş. K. (2013). *Osmanlı'dan günümüze borsa Galata Borsası (1830-1873)*. İstanbul: Borsa İstanbul A.Ş.
- Albayrak, G. C. (2017). *Dersaadet'in kileri Tuna Nehri'nde ticaret ve devlet*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2016). *19. Yüzyıl siyasî tarihi 1789-1914*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Çakır, C. (2001). *Tanzimat dönemi Osmanlı maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Damlıbağ, F. (2011). Batı Anadolu'da ihracat için pamuk üretimi (1860-1870). *İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (60), 433-471.
- Demir, T. (2006). Osmanlı İmparatorluğu'nda deniz posta taşımacılığı ve vapur kumpanyaları. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (17), 281-298.
- Ekinci, İ. (1998). *Tuna komisyonu ve Tuna'da ticaret (1856-1883)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) OMU, SBE, Samsun.
- Ekinci, İ. (2006). XIX. Yüzyılda Osmanlı deniz ticaretinde değişim ve tepkiler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXI (2), 35 - 76.
- Ertuğ, H. R. (1970). *Basın ve yayın hareketleri tarihi (Cilt 1)*. İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Ferid, H. (2008). Osmanlı'da para ve finansal kredi, Cilt III. H. Ferid içinde, *Nakid ve i'tibâr-ı mâlî*. İstanbul: T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1946). *Türkiye'de iktisat tedrisatı tarihçesi ve iktisat fakültesi teşkilatı*. İstanbul: İ.Ü. İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayınları.
- Genç, M. (2015). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Güran, T. (1992). Ziraî politika ve ziraatte gelişmeler 1839-1876. *150. Yılında Tanzimat* (s. 219-233). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003a). *Devrim çağı (1789-1848)*. (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003b). *Sermaye çağı 1848-1875*. (B. S. Şener, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hourani, A. (2016). Modern Ortadoğu'nun Osmanlı geçmişi. K. Karpat (Dü.) içinde, *Osmanlı ve Dünya* (Ö. Baldık, Çev., s. 103-129). İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalcık, H. (2016). *Akademik ders notları (1938-1986) Timur, İnkılap Tarihi, Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Issawi, C. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomisindeki yeri (1600-1914): Bazı gözlemler ve sorunlar. K. Karpat (Dü.) içinde, *Osmanlı ve Dünya* (K. Kahraman, Çev., s. 171-186). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karaman, D. (2005). Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası . *Modern Türkiye'de siyasi düşünce cilt 7 (Liberalizm)* (s. 84-102). içinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazgan, H., Ateş, T., & Koraltürk, M. (1999). Tanzimat sonrası siyasal gelişmeler. H. Kazgan, T. Ateş, M. Koraltürk, O. Tekin, A. Soyak, N. Eroğlu, et al. içinde, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk finans tarihi* (Cilt 1). İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Keyder, Ç., Özveren, Y. E., & Quataert, D. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nda liman kentleri bazı kurumsal ve tarihsel perspektifler. Ç. Keyder, Y. E. Özveren, & D. Quataert içinde, *Doğu Akdeniz'de liman kentleri (1800-1914)* (G. Ç. Güven, Çev., s. 121-155). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kılıçaslan, M. E. (2015). Avusturya Llyod Vapur Şirketi'nin İstanbul'un yolcu ve eşya taşımacılığındaki yeri. *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla büyük İstanbul tarihi cilt VI* (s. 480-491). içinde, İstanbul: İBB Kültür A.Ş.
- Kıray, E. (1993). *Osmanlı'da ekonomik yapı ve dış borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kocakaplan, S. Ç. (2017). *18. Yüzyılda Osmanlı ekonomisi ve İstanbul gümrüğü* . İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kurmuş, O. (1974). *Emperyalizmin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Bilim Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Balta Limanı'na giden yol Osmanlı-İngiliz iktisâdî münâsebetleri (1580-1850)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lewis, B. (1988). *Modern Türkiye'nin doğuşu*. (M. Kıratlı, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Mansel, P. (2011). *Levant Akdeniz'de ihtişam ve felaketler*. (N. N. Alemdar, Çev.) İstanbul: Everest Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2017). *Batılılaşma yolunda*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Pakalın, M. Z. (2008). *Sicill-i Osmanî zeyli, son devir Osmanlı meşhurları ansiklopedisi* (Cilt II - Abuk Ahmed Paşa - Ali Muzaffer Bey). (Ş. Batmaz, Dü.) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pamuk, Ş. (1995). *19. Yüzyılda Osmanlı dış ticareti, tarihi istatistikler dizisi* (Cilt 1). Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı ekonomisinde bağımlılık ve büyüme (1820-1913)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017a). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e küreselleşme, iktisat politikaları ve büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2017b). *Osmanlı-Türkiye iktisadî tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polanyi, K. (2017). *Büyük dönüşüm-çağımızın siyasal ve ekonomik kökenleri*. (A. Buğra, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Quataert, D. (2006). 19. Yüzyıla genel bakış ıslahatlar devri 1812-1914. H. İncelik, D. Quataert, H. İncelik, & D. Quataert (Dü) içinde, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi 1600-1914* (S. Andıç, Çev., Cilt 2). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Quataert, D. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarc, Ö. C. (1999). Tanzimat ve sanayimiz. Komisyon içinde, *Tanzimat I* (s. 423-433). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mâli tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Takvim-i Ticaret. (1866-1867). Milli Kütüphane. Süreli Yayınlar. 1962 SÇ.89.
- Tanpınar, A. H. (2016). *On dokuzuncu asır Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Uygun, S. (2013). *Mesajeri Maritim kumpanyası ve Osmanlı Devleti'nde Fransız sömürgeciliği (1851-1914)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi.) Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya.
- Yazıcı, N. (1989). Tanzimat döneminde ekonomi basını: "Takvim-i Ticaret". *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu, 6-7 Kasım 1989* (s. 55-68). Ankara: ODTÜ.

SOSYAL BİLİMLERDE AKADEMİK DERGİCİLİĞİN MESELELERİ ÇALIŞTAYI

13 MART 2020, İSTANBUL, KÜLTÜR OCAĞI VAKFI (KOCAV)

Ahmet GÜVEN*

Türk ilim hayatında önemli bir yeri olan Kültür Ocağı Vakfı'nın (KOCAV) 13 Mart 2020 tarihinde Erol Güngör Kültür Merkezi'nde düzenlemiş olduğu “*Sosyal Bilimlerde Akademik Dergiciliğin Meseleleri*” isimli çalıştayda, akademik bilgi üretiminin vazgeçilmez bir ayağı olan dergiciliğin sorunlarına ilişkin konular ele alındı. Editörlük, hakemlik, yazarlık, indeksler gibi dergiciliğin farklı boyutlarının konuşulup tartışıldığı çalıştay, Türk akademyasının paydaşı olan hemen herkesin bir şekilde gündeminde olan, fakat çalıştay veya sempozyum gibi platformlarda çok fazla gündem olamayan akademik dergiciliğin sorunlarına ilişkin bir boşluğu doldurmak adına önemli bir adım oldu.

KOCAV Başkanı Dr. Ali Ürey'in ve Türk Kültür İncelemeleri Dergisi Editörü Prof. Dr. Nihat Öztoprak'ın açılış konuşmalarının ardından ilk oturuma geçildi.

Toplumun içinden oradan buradan duyduğu sese cevap veren insanlar yerine işittiğini anlayan kavrayan ondan sonra gören insanların ortaya çıkması için çerçeve ve sınırlandırmayı yaygınlaştırmamız gerekli.

Ömer Lütfi Mete Salonu'nda gerçekleştirilen “*Editörlük Süreci/Editörün Problemleri*” başlıklı birinci oturumun başkanlığını Prof. Dr. Ali Akyıldız üstlendi. Birinci oturumun ilk tebliğini Prof. Dr. Ahmet Taşğın “*Editör ve Hakemleştirme Sürecinde Makalenin Biçim ve İçerik Olarak Kabul ve Değerlendirilmesi: Bilimsel Makale Nasıl Yazılır?*” başlığıyla sundu. Taşğın sunumunda, bir makalenin nasıl yazılması gerektiğini sınırlama ve çerçeveleme meselesini vurgulayarak anlattı. Öncelikle bir problemin tespit edilmesi, ardından konunun kapsamını ve sınırlılıklarını müteakiben yöntemin belirlenmesi, daha sonra genel bir literatür taramasının yapılması gerektiğini ifade eden Taşğın, buradan elde dilecek bulguların sonuç ve değerlendirme

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, aguyen@bandirma.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-2452-2992

kısımında tartışılmasının önemini vurguladı. Makale özetinin tüm süreçlerin sonunda geçmiş zaman kullanılarak yazılmasının ve başlığın ise en son belirlenmesinin doğru bir sıralama olacağını ifade etti. Ancak genellikle bu sıranın takip edilmediğini; önce başlığın ve özetin yazıldığını, makalenin ise daha sonra yazılmaya başlandığını söyleyen Taşğın'a göre bu durum çerçevenin bulanıklaşmasına ve sınırlılıkların ortadan kalkmasına sebep olduğu için yazma süreci asla sona ermeyen bir metin ortaya çıkmaktadır. Taşğın bu düşüncesini şu sözlerle beyan etti:

Sunum yapmak bir bilim adamının yaptığı bir çalışmayı meslektaşlarıyla paylaşmasıdır esasında. Uygulamada başlık ve özet gönderiliyor. Yazmaya başlayınca başlık da gidiyor özet de. Çerçeve dağılıyor. Makale başka bir şeye dönüşüyor. Çerçeve net olmadığı için o konuyla ilgili yazılacak makale hiç bitmiyor.

Makalenin tamamını başlığın ele vermesi gerektiğini söyleyen Taşğın, çerçeveye uygun bir makale yazabilmek için giriş (introduction), yöntem (methods), sonuç (result) ve tartışma (discussion) bir diğer ifade ile (IMRAD) formülünün sırasıyla uygulanmasının önemli olduğunu ifade etti. Taşğın'a göre böyle bir çerçevlendirme hem daha kaliteli akademik yayınlar için hem de her duyduğu sese cevap vermek yerine işittiğini anlayan ve kavrayan, cevabını buna göre verebilme yeteneğini kazanmış insan modelinin oluşması bakımından yaygınlaştırılması gereken bir husustur.

“Değerli vaktinizi kendinize saklayın, akademik çalışmalar size eziyet olmasın”

Birinci oturumun ikinci tebliği olan “Akademik Yayınlarda Sipariş Usulü Yazdırma: Örnek Web Siteleri Üzerinden Bir Değerlendirme” başlıklı tebliği Prof. Dr. Halil İbrahim Gürcan tarafından sunuldu. Akademik etik ihlallerinin özgün çalışmalarını ve bilgi üretimini baltaladığı ülkemizde, aslında fazla gündeme gelmeyen para karşılığı akademik yayın yaptırma meselesini mercek altına alan bu tebliğ önemli bir yaraya parmak basmaktadır. Türkiye’de para karşılığı tez ve makale yazan oluşumların olduğunu, bunlardan bazılarının şirketleştğini, web siteleri üzerinden faaliyet gösterdiklerini belirten Gürcan ellinin üzerinde web sitesi ile karşılaştığını ve bunlardan otuz bir tanesini içerik analizine tabi tuttuğunu ifade etti. Herkesin bildiği bir sır olarak nitelenebilecek para karşılığı akademik yayın meselesinin Üniversitelerarası Kurul’un etik dışı davranışlar olarak saydığı aşırma, sahtecilik, çarpıtma, duplikasyon, dilimleme, haksız yazarlık gibi başlıklar arasında yer almadığına dikkat çekti. İyiden iyiye bir sektör haline gelmeye başlayan bu alanda faaliyet gösteren web sitelerinin akademisyen,

öğretmen, doktora öğrencilerinden oluşan “uzman kadrolara” sahip olduklarını ve makale yazma, tez yazma, tez danışmanlığı, makale yayınlanması için dergi bulma, metinleri intihal programlarından geçirecek uygunluğa getirme gibi farklı hizmetler sunduklarını ifade eden Gürcan akademik etik ihlallerinin nasıl normalleştirildiğini gözler önüne serdi. Ticari bir kuruluş gibi çalışan bu yapıların müşteri portföyü oluşturma, indirim ve promosyon yapma, fabrikasyon olmama (üniversiteye uygun tez veya dergiye uygun makale hazırlama) ve gizlilik gibi garantiler verdiğini ifade etti. Gürcan’ın, bazı reklam sloganlarından verdiği örnekler akademik bilgi üretiminin nasıl ticarileştiği ve metalaştığını göstermek açısından manidar olduğu gibi akademik etik ve ahlaki değerlerin nasıl hiçe sayıldığını, hatta kendi etik kurallarını oluşturmak eğilimi içerisinde olduğunu göstermesi açısından da düşündürücüdür. “*Değerli vaktinizi kendinize saklayın*”, “*İşi uzmanına bırakın*”, “*Akademik çalışmalar size eziyet olmasın*” gibi sloganların akademisyenliği aşağılayan ifadeler olduğunu belirten Gürcan, bazı sitelerin “*değerlere saygılı*” ve “*etik değerler çerçevesinde*” yayınlar hazırladıklarını iddia ettiğini belirtti. Hatta bazı sitelerin “*para ile tez yazdırma hizmeti veren kurumların tüzel kişiliği sorgulanmalı*” şeklinde ifadelerle yer vererek “*kurumsal olmayan*” sitelerini hedef gösterdiklerini vurguladı.

Gürcan, sunumunu, Konfüçyüs’e ait şu sözlerle bitirdi:

İnsanlar yasa ve ceza ile yönetilirse onlar bir daha yanlış yapmayacaklar ancak şeref ve utanma duygularına da sahip olmayacaklardır. İnsanlara erdem ve ahlak kurallarını öğretirseniz hem utanma ve şeref duygularına sahip olacaklar hem de yanlış yapmayacaklardır.

Öğr. Gör. Mustafa Kemal Şen’in “Sosyal Bilimler ve İlahiyat Dergilerinde İngilizce Alan Editörünün Temel Problemi: Dini Terimlerin İngilizce Çevirisinde Karşılaşılan Standart Sorunu” başlıklı tebliği birinci oturumunda sunulan üçüncü tebliğ oldu. İngilizcenin bilim dili olarak genel kabul gördüğünü belirten Şen standartlaşma açısından yaşanan bazı sorunlara değindi. Uluslararası literatürde erişilebilir olmak için özetlerin ve anahtar kelimelerin önemine dikkat çekerek bir alanda kullanılan bir kelimenin başka çalışmalarda nasıl kullanıldığının görünürlüğü etkilediğini ifade etti. Özellikle ilahiyat alanına ilişkin bir sunum gerçekleştiren Şen İngilizce dil editörlerinin standartlaşma noktasında karşılaştığı zorluklardan bahsetti.

Doçentlik kriterleri sebebiyle yeni kurulan dergiler makale bulmakta zorluk çekiyorlar.

Arş. Gör. İrfan Karadeniz'in "Editöryal Süreçte Yaşanan Sıkıntılar ve Çözüm Önerileri" başlıklı tebliği, ilk oturumun son sunumu oldu. Editöryal süreci etkileyen unsurları üç başlık altında toplayan Karadeniz bu unsurların olumlu ve olumsuz taraflarını vurguladıktan sonra bazı çözüm önerileri getirdi. Editöryal süreci etkileyen üç ana unsur doçentlik kriterleri, Tr Dizin veri tabanı ve Dergipark olarak belirleyip her bir unsurun olumlu ve olumsuz tarafları olduğunu ifade etti.

2016 yılında doçentlik kriterlerinin değişmesi ve adayların daha fazla yayın yapmak zorunda olmaları sebebiyle editörlerin iş yükünün arttığını dile getiren Karadeniz dergilerin taranma problemine de dikkat çekerek dizinlerde taranmayan dergilerin daha az puan getirmesi sebebiyle yayın bulmakta güçlük çektiklerini de sözlerine ekledi.

Dergipark'ın kuruluşunun olumlu bir gelişme olduğunu, hızlı ve şeffaf bir süreci mümkün kıldığını ve editöryal ekibin işini kolaylaştırdığını ifade eden Karadeniz'e göre Dergipark'ın yenilik ve tavsiyelere açık olması da süreçlerin rahat işlemesi bakımında son derece olumlu bir durum. Ancak Dergipark'ın editöre fazla inisiyatif verdiğini düşünen Karadeniz, sistemin, editörü vicdanıyla daha az baş başa bırakacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini ifade etti. Ayrıca editörlük ve hakemliğin karşılığının olmamasının teşvik edici olmaktan uzak olduğunu belirtti.

Tr Dizin'in şartları gereği tek editörlü dergilerden bir editöryal ekibin görev yaptığı dergilere geçişi sağlamasını olumlu bir gelişme olarak nitelendirirken bazı kaliteli dergilerin Tr Dizin şartlarını karşılamadığı için düşük puanlandırılması, tam aksine bazı yağmacı dergilerin kriterleri karşıladığı için Tr Dizin'de yer alarak yüksek puanlandırılmasının olumsuz bir durum olduğunu belirtti. Yine benzer şekilde geçmişte Tr Dizin'e kabul edilen dergilerin daha sonra kabul edilen dergilere göre pek çok şartı sağlamadığını ve geçmişe dönük bir denetlemenin olmadığını dile getirdi.

Editöryal ekibin sıkıntılarına da değinen Karadeniz bazı çözüm önerileri de sundu. Özellikle yayın hayatına yeni başlayan ve henüz indekslerde taranmayan dergilerin makale bulmakta zorlandıklarını, bunun aşılması ve yeni dergilerin teşvik edilmesi için doçentlik kriterlerine yeni kurulan dergilerde yayın yapma şartı getirilebileceği önerisinde bulundu. Bir başka problemi, puan ihtiyacı olan akademisyenlerin makale

henüz yayınlanmadan kabul yazı istemeleri ve bazı durumlarda editöre baskı yapmaları olarak tanımlayan Karadeniz bu problemin çözümü için Dergipark'ın kabul yazısı için bir buton koyabileceğini ve sistemin ancak makale yayın aşamasına geçtikten sonra kabul yazısı verecek şekilde düzenlenebileceği önerisini yaptı. Son olarak editörün inisiyatifini sınırlandırmak adına Dergipark'a kayıtlı hakemlerin uzmanlık alanlarına göre hakemlik yapmalarını sağlayacak bir sistem kurulması teklifinde bulundu.

Üç tür hakem tipolojisi vardır; toptancılar, teferruatçılar, mutavassıtlar

“*Hakemlik*” başlıklı ikinci oturumun başkanlığını Prof. Dr. Sabahat Deniz üstlenirken ilk tebliğci olan Prof. Dr. Fatih Köksal “*Hakemlik Ama Nasıl?*” başlıklı tebliğini sundu. Hakemliğin, dergi yayıncılığının en önemli unsurlarından olduğunu vurgulayan Köksal bir akademik metnin gerçekten ne derecede yazarına ait olduğu sorusunu gündeme getirerek bir hakemin metne ne derecede müdahale edeceğinin asgari ve azami sınırlarının tartışılması gerektiğini ifade etti. Hakemleri, hakemlik yapma şekline göre üç kategoriye ayıran Köksal ilk kategori olarak belirttiği “toptancılar” başlığında yer alan hakemleri; makaleyi özensizce okuyarak veya neredeyse hiç okumadan görüş bildiren hakemler olarak nitelendirdi. Toptancıların da ikiye ayrıldığını ve “toptan kabulçüler” veya “sırt sıvazlayanlar” ile “toptan retçiler” veya “çatık kaşlılar” olarak isimlendirdiğini belirterek bu tip hakemlerin, hakem formunda yer alan hazır soruları birer sığınak olarak kullandığını, dolayısıyla metne hiçbir katkı sunmadıklarını ifade etti. “Teferruatçılar” olarak isimlendirdiği ikinci kategoride yer alan hakemlerin ise en küçük ayrıntılardan en genel yorumlara kadar akla gelen veya gelmeyen her konuda görüş bildiren özellikte olduğunu ifade etti. Üçüncü kategoride yer alan hakemleri “mutavassıtlar” veya “orta yolcular” olarak isimlendiren Köksal, bu tip hakemlerin makalenin genel durumuna bakarak makul karar veren ve kararlarını mutlaka gerekçelendiren hakemler olduklarını belirtti. Peşin hükümlü olmayan, gereken yerlere müdahale eden, çok fazla ayrıntıya girmeyen bu hakem tipi ideal hakemliğe yakın bir kategori oluşturmaktadır. Köksal ideal hakemliğin unsurlarını şu şekilde sıralayarak sunumunu tamamladı;

1. Hakem raporunu zamanında gönderen ve süreç içerisinde editör ile sorumlu bir iletişim içerisinde olan,
2. Metni tamamen okuyan,

3. Düzeltme, ekleme, çıkarma ve kaynak verme gibi teklif ve tavsiyelerini metin üzerinde belirten, kararlarını gerekçelendiren,
4. Yazara yönelik eleştirilerini akademik bir üslup ve nezaket içerisinde gerçekleştiren,
5. Metne ne kayıtsız kalarak katkı sunmaktan kaçınan ne de fazlasıyla müdahale ederek yazara ortak olan,
6. yayın etiğine özen gösteren ve intihal, mükerrer yayın, dilimleme gibi yayın etiği ihlalleri konusunda editörü uyaran,
7. hakemliğin gizliliği ilkesini hem yayın sürecinde hem de sonrasında muhafaza eden.

Hakemliğin bir karşılığı yok, hakemliğin teşvik edilmesi lazım.

İkinci oturumun ikinci tebliği olan “*Türkiye’de Sosyal Bilimler Alanında Akademik Dergi Çıkarmanın Zorluklarına Dair*” Prof. Dr. Mehmet Aça tarafından sunuldu. Türkiye’de akademik dergilerin editöryal ekibinin genellikle akademisyenlerden oluştuğunu ve akademisyenlerin yoğun iş temposunun yanında dergi süreçlerini de takip etmek durumunda olmalarının zorluklarını vurgulayan Aça editörlüğün tamamen özveriye dayalı bir iş olduğunun fark edilmesi gerektiğini ifade ederek sözlerine başladı. Hakemliğin de tıpkı editörlük gibi karşılıksız bir iş olduğunu, akademik teşvikte veya doçentlik kriterlerinde puanı bulunmadığını hatırlatarak hakemliğin teşvik edilmesi gerektiğini ifade etti.

Aça’nın sunumundaki bir diğer konu başlığı sahadan veri toplayan makalelere etik kurul raporunun zorunlu hale getirilmesi oldu. Etik kurul raporu almanın oldukça meşakkatli bir süreç olduğunu adım adım anlatan Aça iş yükünün artması, etik kurulun tarafsızlığının problem olabilmesi, etik kurulda her alandan uzman akademisyenlerin bulunamama sıkıntısı, sahadan veri elde etmenin zorluğu ve uzayan prosedürlerin meydana getireceği zaman kayıpları gibi hususları hatırlatarak makaleler için istenen süreçlerin bilimsel araştırma projelerinden daha kolay olması gerektiğini ifade etti.

Sunumunda editörlerin yaşadığı sıkıntılara da değinen Aça editörlere yapılan etik dışı baskılar ile editörlüğün potansiyel bir yağmacı dergicilik olarak algılanmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Tüm dergilerin Dergipark’ta yayınlanmasının zorunlu

hale getirilmesi ve Ulakbim'e hesap verir konumda olması önerisi getirerek önceki sunumlarda da ifade edilen yeni dergilere destek verilmesi gerektiğinin altını çizdi.

Eğer doğru olan görelî ise herhangi bir indeksin taradığı bakış açısı neden nesnel olarak kabul edilsin ki?

Öğleden sonra aynı zaman dilimi içerisinde gerçekleştirilen üçüncü oturum Ömer Lütfi Mete Salonu'nda, dördüncü oturum ise Durmuş Hocoğlu Salonu'nda düzenlendi. "Dizin-Değerlendirme" başlığı altında gerçekleştirilen üçüncü oturumun başkanlığını Doç. Dr. Recep Ahıskalı üstlenirken ilk tebliği "Çağdaş İndekslerin Muhafazakarlığı" başlığıyla Prof. Dr. Ömer Say sundu. İndekslere bilginin tekelleşmesi bağlamında eleştiri getiren Say indekslerin kapitalizm ile iç içe olduğunu vurgulayarak sunumuna başladı. İndekslerin, faaliyet gösterdikleri bilgi üretimi alanını kapitalist bir mantıkla bir pazar olarak gördüklerini, veri tabanlarını çeşitli kurum ve kuruluşlara satan ticari kuruluşlar olduklarının gözden kaçırılmaması gerektiğini ifade ederek en büyük pazarın İngilizce eğitim veren ülkeler olması hasebiyle İngilizce yayınların daha fazla indekslendiğini belirtti. İndeksler açısından bakıldığında bir meta olarak pazarlanacak olan verinin değer kazanması aldığı atıfla doğru orantılı olduğu için bilginin gerçek değerinin görünmez kılındığını ifade eden Say, sunumuna bilgi felsefesi çerçevesinde kısa bir tarihsel hatırlatma ile devam ederek sözlerini şöyle tamamladı:

Bilgiye bakış açımız her zaman belirli bir grubun bakış açısını yansıtır. Bilimsel bilgiyi üreten kurum ve kuruluşlarda doğrunun nesnel olduğu şeklinde örtük bir kabul vardır. Eğer doğru görelî ise herhangi bir indeksin taradığı bakış açısı neden nesnel olarak kabul edilsin? A indeksinde taranan şeyler nasıl oluyor da B indeksinde tarananlardan daha kaliteli olarak kabul ediliyor? Kapitalizm ile iç içe olan indeksler her zaman belirli bir grubu belirli bir bakış açısını belirli bir düşünceyi öne çıkaran bir özellik taşıyor.

"Akademik Değerlendirmede Oryantalist ve Sömürgeci Unsurların Dikkate Alınması" başlıklı tebliğiyle ikinci sunumu yapan Prof. Dr. Alaeddin Yalçınkaya bir önceki sunumda Prof. Dr. Ömer Say'ın temellendirdiği, bilginin tekelleşmesi meselesini sömürge aydını kompleksi üzerinden örneklendirerek açmış oldu. Akademisyenlerin özellikle bazı kelime ve terimleri farkında olarak veya olmayarak Batılı sömürgeci zihniyetin inşa ettiği söylem alanlarından alarak kullandığını ve herhangi bir filtreye tabi tutmadığını ifade eden Yalçınkaya Batılı indekslerin sömürge aydınınının düşüncesini belirleme noktasında ne kadar etkili olabildiğini ifade etti.

Bilgi güçtür, Türkiye'nin milli indekslere ihtiyacı var.

Üçüncü oturumun üçüncü sunumunu “*Türkiye’deki Dergilerin Impact Hesaplaması*” başlıklı tebliği ile Doç. Dr. Serdar Yavuz gerçekleştirdi. Türkiye’nin ilk yerli sosyal bilimler atıf dizini olan SOBİAD’ın kurucusu olan Yavuz, sunumuna, sosyal bilimler alanındaki standartlaşma sorunundan bahsederek başladı. SOBİAD’ı ilk kurduklarında başvuru yapan dergilerin 84 farklı kaynakça gösterim sistemi kullandıklarını ifade ederek bu karmaşanın yarattığı sorunları vurguladı. Önceki konuşmacıların üzerinde durmuş oldukları bilginin tekelleşmesi meselesine doğrudan değinmemiş olsa da SOBİAD’ı milli bir indeks oluşturma gayesiyle kurduklarını ve uluslararası standartlara ulaştırmak istediklerini belirtti. Sunumunun devamında teknik bir konu olan etki faktörünün öneminden ve nasıl hesaplandığından bahseden Yavuz etki faktörünün bir veri tabanında taranan dergilerde yayınlanan makalelerin aldığı atıf durumu ile ilgili sayısal bir veri olduğunu söyledi. Sosyal bilimlerde atıf almanın önemini vurgulayarak fazla uzun veya birden fazla ismi olan dergilerin indekslerde taranma ve görünür olma noktasında sorunlar yaşadığını ifade etti. Sunum süresi dolan Yavuz tebliğinin eksik kalan kısımlarını değerlendirme oturumunda tamamlayarak bilginin güç olduğunu, büyük devletlerin belirli alanlarda indeksleri olduğunu ifade etti. ABD’nin Web of Science, AB’nin Scopus ve İngiltere’nin British Education gibi indekslere sahip olduğunu belirterek Türkiye’nin bu alandaki eksikliğini SOBİAD ile doldurmaya çalıştıklarını söyledi. Türkçe yayınların uluslararası literatürde oldukça az karşılık bulduğunu belirterek İngilizce yayınlara veya genişletilmiş İngilizce özet uygulamasına daha fazla yer verilmesi gerektiğine bibliometrik analiz yönteminin yayınları doğru tarayabilmesi için de makale başlığı, özet ve anahtar kelimelere çok dikkat edilmesi gerektiğine değindi.

Bir ölçü hedef haline geldiğinde iyi bir ölçü olmaktan çıkar.

Üçüncü oturumun son tebliğini Arş. Gör. Enes Vural “*İlahiyat Dergileri Bağlamında Akademik Dergicilikte Dizinlenme Sürecine Dair İzlenimler*” başlığıyla sundu. Türkiye’de ilahiyat dergilerinin daha çok İsam, SOBİAD, Tr Dizin, İndeks Islamicus, Web of Science ve ESCI gibi indekslerde tarandığını belirten Vural 100 civarında ilahiyat dergisinin 48’inin Tr Dizin’de 11’inin ise uluslararası indekslerde tarandığını ifade ederek bu sayının her yıl artış içerisinde olduğunu söyledi.

Genel olarak sosyal bilimler alanındaki dergilerin dizinlenmesine ilişkin olumlu ve olumsuz izlenimleri olduğunu belirterek indekslerin belirlediği taranma koşullarının dergilerin kalitesini artırmada olumlu bir katkı sağladığını ifade etti. Açık yayın politikası, yayın takvimine riayet, editör kurulunun dengeli dağılımı, Orcid ID ve Doi gibi standartlaşmaya yönelik unsurlar ve nitelikli çift taraflı kör hakemlik uygulamaları gibi hususların dergilerin kalitesini artırıcı etkiye sahip olduğunu belirtti. İndekslere ilişkin olumsuz değerlendirmelerin indekslerde taranmayan dergiler için geçerli olduğunu vurgulayan Vural, dergilere Tr Dizin’de yer almadan önce az sayıda ve niteliği nispeten daha düşük makalelerin gönderildiğini ifade etti. Bu duruma bir örnek olarak Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi’ne ait bir istatistiği paylaşarak Tr Dizin önceki iki sayıda 11, Tr Dizin’e kabul sonrası ilk iki sayıda 29 makale yayınlandığını belirtti. Yine bu durumla ilişkili olan bir başka sorunu ısmarlama makale olarak gösteren Vural, doçentlik kriterleri sebebiyle makale bulmakta güçlük çeken editörlerin tanıdıkları meslektaşlarından makale istediklerini ve bunun da hakemlik süreçlerine zarar verebildiğini sözlerine ekledi. Hatta bu sürecin devamında, derginin indekslere kabul edilmesi sonrasında bu defa yazarların makale yayınlattırmak için ricacı olmalarını bir başka etik problem olarak ifade etti. Son olarak dizinlenme ile ilişkili bir sorun olan zoraki atıf veya atıf manipülasyonu meselesine dikkat çekti. Kardeş dergiler olarak ifade edilen dergilerin bir birlerine atıf yaptırılmalarını veya yazarın, derginin önceki sayılarına atıf yapmaya zorlanmasını eleştirerek “bir ölçü hedef haline geldiğinde iyi bir ölçü olmaktan çıkar” cümlesiyle sözlerine son verdi.

Çalmayı önlemenin en iyi yolu nitelikli insan yetiştirmektir.

Dördüncü ve son oturum Prof. Dr. Davut Hut başkanlığında, “*Sosyal Bilimler Dergilerinin Durumu/İntihal*” başlığı altında gerçekleştirildi. İlk tebliğ olan “*Diğerinin Nesnesi Benimdir: İntihal Üzerine...*” başlıklı tebliği Doç. Dr. Emine Dengeç tarafından sunuldu. İntihalin gerek tez yazımında gerekse dergicilik alanında ciddi bir etik sorun olduğunu ifade eden Dengeç intihal türlerini genel olarak kasıtlı ve kasıtsız intihal olarak sınıflandırarak detaylandırdı. İntihali önleme adına geliştirilen çeşitli programların caydırıcı etkisini önemseyemediğini belirten tebliğci bu programların zaman zaman yetersiz kalmasından ve programların açıklarından da bahsederek çalmanın yeni yollarının bir şekilde bulunduğunu ifade etti. İntihali önlemenin asıl ve en etkili yolunun lisansüstü öğrencilerine tarih felsefesi, bilim felsefesi, araştırma yöntemleri gibi derslerin verilmesi

ve ön plana çıkartılması gerektiğini belirtti. Yaratıcılık kabiliyeti kazanan kişinin çalmaya tenezzül etmeyeceğini vurgulayarak akademik etik meselesinin içselleştirilmesi gerektiğini söyleyerek sözlerini tamamladı.

Hakemin gizliliği önemli bir etik meseledir.

Dördüncü oturumun ikinci sunumunu “*Bir Editör Gözüyle Akademik Yayıncılıkta Hakemlik Süreci*” başlıklı tebliği ile gerçekleştiren Prof. Dr. Ahmet Tanyıldız, ikinci oturumda sunum yapan Prof. Dr. Fatih Köksal gibi hakem tiplerini sınıflandırma yoluna gitti. Köksal’dan biraz farklı olarak Tanyıldız, hakemleri; teknik hakemler, onay makamı hakemler, dil ve imla hakemleri ve has hakemler olarak sınıflandırdı. Yalnızca şekil açısından inceleme yapan hakemleri teknik hakemler olarak nitelendirerek bunun esasında editörlük sürecinin bir parçası olması gerektiğini ifade etti. Onay makamı hakemlerin makaleleri neredeyse hiç okumadan hemen kabul ettiklerini, dil ve imla hakemlerinin ise yalnızca metindeki imla hatalarıyla ilgilendiklerini belirten Tanyıldız ideal hakemlik olarak nitelendirdiği has hakemleri ise makalenin problemi, kapsamı, yöntemi gibi temel noktalar üzerinden değerlendirme yapan hakemler olduğunu söyledi.

Akademik dergiciliğin en önemli aşamalarından biri olan hakemlik sürecinin vazgeçilmez ilkelerinden biri olan hakemin gizliliği meselesine de değinen Tanyıldız bazı dergilerin makale gönderme aşamasında yazarlardan hakem ismi talep etmelerini ve Dergipark’ta yer alan “hakem öner” butonunu eleştirdi. Hakemliğin bir angarya olarak algılanmasının başka bir sorun olduğunu ifade ederek hakemlik için akademik teşvik, puanlama veya ücretli hakemlik gibi çözümlerin tartışılması gerektiğini belirtti. İlk oturumda Arş. Gör. İrfan Karadeniz’in de bir öneri olarak dile getirmiş olduğu, Dergipark’ta hakemlerin alanlarına göre ayrılmasına yönelik düzenleme önerisini Tanyıldız da yineledi. Son olarak editörlerin önemli sorunlarını arasında olan yazar-hakem kavgasına değinen Tanyıldız zaman zaman hakemlerin sert üslubunun yazarları rencide edebildiğini bu sebeple editöre önemli bir görev düştüğünü hatırlattı.

“*Uluslararası Bilimsel Nitelikte Dergi Yayıncılığında Türk Akademik Dergilerinin Konumu: Sosyal Bilimler Alan Örneği*” başlıklı tebliği ile son konuşmacı olan Doç. Dr. Ahmet Koçak akademik dergi çıkarmanın bir yük olduğunu belirterek sunumuna başladı. Bir derginin uluslararası niteliğe taşınmasının zorluğunu kendi tecrübelerinden örneklerle anlatan Koçak bu süreçte danışma kurulunun oluşturulmasından, editöryal ekibin

teşkiline, hakemlik süreçlerinden intihal meselesine kadar pek çok farklı unsurun süreci etkilediğini belirtti. Nitelikli uluslararası bir dergi olabilmek için farklı ülkelerden akademisyenlerin danışma kurulunda yer alması gerektiğini söyleyerek bazen danışma kuruluna yazılan isimlerin bundan haberinin bile olmadığını, dolayısıyla bununda etik bir problem olduğunu ifade etti. Bir başka etik sorun olarak intihal meselesine de değinen Koçak önceki tebliğcilerin de vurgulamış olduğu hakemlik müessesesinin teşvik edilmesi gerektiğini belirterek sözlerini bitirdi.

Sosyal Bilimlerde Akademik Dergiciliğin Meseleleri Çalıştayı'nın kapanış ve değerlendirme oturumu Prof. Dr. Nihat Öztoprak başkanlığında gerçekleşirken bu oturumun konuşmacıları Prof. Dr. Fatih Köksal, Prof. Dr. Ahmet Tanyıldız, Doç. Dr. Serdar Yavuz oldu. Konuşmacılar çalıştayı genel bir değerlendirmesini yaparken şu konular ön plana çıktı:

- Dergicilikte branşlaşmanın gerekli olduğu ve tematik dergilerin daha kolay indekslendiği,
- Hakemliğin yeniden akademik teşvik kapsamına alınması ve/veya akademik puanlamaya dahil edilmesi,
- Sipariş usulü tez ve makale yazan oluşumlara karşı ilgililerin önlemler alması,
- Doçentlik atama kriterlerinin sadece niceliğe önem veren yapısının değişmesi gerektiği,
- Ülke olarak milli indekslere sahip olmanın bilgi üzerinden hakimiyet anlamında çok önemli olduğu,
- Dergilerin uluslararası indekslerde yer almalarının önemi.

Sosyal Bilimlerde Akademik Dergiciliğin Meseleleri Çalıştayı Türkiye'de akademik bilgi üretiminin sorunlarına odaklanması açısından oldukça değerli bir bilimsel toplantı olmuştur. Akademik teşvik, doçentlik kriterleri, editörlerin sorunları, hakemliğin sorunları, paralı dergiler, sipariş usulü yayın hazırlatma, ulusal ve uluslararası indeksler, yeni kurulan dergilerin sorunları, nitelikli makale yazımı, intihal ve diğer etik sorunlar gibi akademik dergiciliğin pek çok cephesine dair meselenin konuşulduğu çalıştayda önemli çözüm önerilerinin de gündeme gelmesi çalıştayı değerli yükseltmiştir.

TÜRKİYE’DE AKADEMİK BİLGİ ÜRETİMİ-I: AKADEMİK KONGRELERE DAİR İZLENİMLER

Esra TANI*

Düşünce ve Toplum Dergisi için okumakta olduğunuz inceleme yazısını hazırlarken, YÖK tarafından akademik kongrelerin statüsünü de ilgilendiren bir dizi karar yayımlandı. Hem kararın yayımlanması hem de karardan sonra kongre düzenleyenlerin tepkilerinin gözlenmesi, bu çalışma için önemli veriler sağlamıştır. 17 Ocak 2020 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan “*Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik*” ile birlikte kongrelerin bundan sonraki süreçte kendilerini “uluslararası” olarak nitelendirebilmeleri için kongrede sunulan bildirilerin (tebliğlerin) yarısından fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulmuş olması şartı arandı. İlgili karar kimi akademik çevrelerde olumlu karşılanırken, kimilerinde ise şartların ağırlaştırılmış olduğu şeklinde yorumlandı.

Diğer yandan Türkiye’deki üniversiteler, akademisyenler ve çeşitli kuruluşların düzenlediği kongrelerin önemli bir kısmı bu kriteri taşımamaktadır. Bunu anlamak için sadece 2018-2019 yılları arasında düzenlenen kongrelerin sunum programlarına ve tam metin bildiri kitapçıklarına bakmak yeterlidir. Aynı zamanda Üniversite Araştırmaları Laboratuvarı’nın 2019 Akademik Teşvik Raporu’na göre 2018 yılında 124 bin akademisyenin 44 bini teşvik ödeneğinden yararlanırken, 2019 yılında 139 bin akademisyenin sadece 28 bini (%20) teşvik ödeneğinden yararlanabilmiştir (Karadağ, ve Yücel, 2019). Böylesine dramatik bir değişimin yaşanmasında şüphesiz teşvik yönetmeliğindeki kongrelerden alınan puanın değiştirilmesi önemli bir rol oynamıştır. En az 30 puanla alınabilen teşvik ödeneği için bir dönem yalnızca 5 özet bildiri yeterliyken,

* Arş. Gör., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, esratani@yahoo.com.tr, ORCID ID: 0000-0002-4427-325X

bu kriterin değişmesi ile birlikte teşvik alabilen akademisyen sayısında s¼reç i¼erisinde dikkate değer bir değişim yaşanmıştır.

Yapılan değişik ile 2019 yılı Akademik Teşvik başvurularında pek ¼ok akademisyen kongrelerde topladığı bildiri puanlarını değerlendirmeye aldırnamamıştır. Son dakika yapılan beklenmedik bir değişikliğin hak kaybı yaratıp yaratmadığı ayrıca tartışmaya a¼ık olmakla birlikte, benim hazırladığım araştırma yazısı i¼in g¼zel bir karşılaştırma olanağı sunmuştur. Örneğin 4. kez uluslararası d¼zenlenen bir sosyal bilimler kongresi mevcut değişiklikle 5.sini ulusal olarak mı d¼zenleyecektir? Yine 2020 yılı i¼in uluslararası olarak ¼aęrıya ¼ıkmıř kongrelerden bir kısmı ulusal şeklinde stat¼lerini d¼zenlemeli midir? Ülkemizde neredeyse ulusal kongrenin kalmadığı bir d¼nemden sonra, bir anda kongreler ulusala mı d¼necektir? Ya da y¼netmelięi dikkate almayıp, kendisini uluslararası g¼rmeye devam eden kongreler olacak mıdır? Bu soruların cevapları şuan i¼in belirsizliğini korumaktadır.

Mevcut durumda hem karar mekanizmalarını y¼r¼tenlerin aldığı kararların motivasyonunu anlamak bakımından, hem de akademik etkinliklerin g¼venilirlięine olan inan¼ bakımından sorgulanmaya a¼ık bir durumun varlığından s¼z edilebilir. Bu t¼r değişikliklerin ¼ok daha katılımcı bir bi¼imde niversite y¼netimleri ve akademisyenlerden g¼r¼ř alınarak a¼ık ve şeffaf bir bi¼imde y¼r¼t¼lmesi, alınan kararlara olan g¼ven ve inancı daha da g¼çlendirebilirdi.

T¼rkiye’de Gen¼ Akademisyen Olmak

T¼rkiye’deki gen¼ araştırmacılar, lisans¼st¼ öğrenciler ve yaptığı araştırmalara y¼nelik uzman g¼r¼řleri almak isteyen akademisyenler bilimsel kongrelerden neler beklemelidir? Aslında bu sorunun cevabı akademinin i¼inde olanlar i¼in olduk¼a basit g¼r¼nebilir. Ancak son yıllarda kongrelerin sayısı olduk¼a artmış bulunuyor ve tabiri caizse “se¼, beğen, al” şeklinde sunuluyor. Mesleğinin hen¼z başında ve yalnızca birkaç kongreye katılmış gen¼ bir doktora ğrencisi olarak maksadım T¼rk akademisini eleştirmek ve keskin saptamalar yapmak olmamakla birlikte, gen¼ bir akademisyenin g¼z¼nden akademik kongreleri kadraja almaktır. Ger¼ekleřtirecek hayalleri olan ve gelecekte d¼n¼p başladığı yere bakarak g¼¼ bulacak her gen¼ akademisyenin, iyi y¼nde değişim yaratacak sorumluluk bilincini kendisinde taşıması gerektiğini d¼ř¼nd¼ę¼m i¼in bu yazıyı kaleme aldım.

Mesleğe yeni başlayan araştırma görevlileri ve doktora düzeyine gelmiş genç araştırmacılar, yaptıkları çalışmalarını kongrelerde sunarak deneyim kazanma, alanın ileri gelenlerinin çalışmalarını bizatihi dinleme, güncel mesleki konuların tartışıldığı oturumlara katılma isteği duymaktadır. Ancak son yıllarda gerçekten mesleki etik ilkeleriyle hareket eden ve bilimsel çıktı üretmeyi öncelik sayan kongrelere ulaşmak biraz zorlaştı. Sosyal bilimler alanındaki kongre sayılarında da ciddi bir artış yaşanması, doğru ve nitelikli kongreye giderek araştırmaların doğru insanlara sunulması konusundaki sıkıntıları da beraberinde getirdi. Geline aşamada, kongre sayısındaki artışın nitelikli bilgi üretmeyi teşvik etmediği açıkça görülmektedir. Kongrelerin tam metin bildiri kitaplarının içeriği incelendiğinde, bu durum daha açık bir şekilde gözlenmektedir. Bu noktada, kendime de, katıldığım kongrelerin sözlü sunumuna tam olarak hazırlanırken, tam metin bildirisini aynı özeni göstererek hazırlamadığım şeklinde bir özeleştiri getirebilirim. Bunun sebebi akademik camiada tam metin bildirilerin yayın olarak kabul edilmemesi ve bu doğrultuda akademik camianın geliştirdiği bakış açısıdır. Geldiğim noktada, bu tutumun yanlış olduğunun farkındayım. Bilimsel dünyanın diğer tarafında, Conference Proceedings Citation Index (Web of Science) ve Proccedia (ScienceDirect) gibi endekslerde taranan kongreler ve bu doğrultuda hazırlanan tam metin bildiriler de bulunmaktadır. Bu kongreler bilimsel etik ve kalite konusunda objektif bir şekilde gözlemlendiği için, bir makale kadar görünürlüğe ve atıf alma oranına sahiptir. Dileğimiz Türkiye’de de kongre-sempozyum algısının bu çerçeveye evrilmesidir.

Türkiye’deki bazı “bilimsel” kongrelerin mesleki etik ve bilimsel faydayı gözetmedikleri, son yıllarda akademik çevrelerde sıklıkla dile getirilen konulardan biridir. Demir’in yaptığı araştırmaya göre (2018, s. 463), 2014 yılında ulusal olarak düzenlenen 46 kongreden 39’u, üç yıl içerisinde, yani 2017 yılına gelindiğinde, ismini “uluslararası” olarak değiştirmiş ve sadece 7’si ulusal olarak düzenlenmeye devam etmiştir. Bu noktada, bu kadar kısa sürede uluslararasılaşmayı başaran kongrelerle ilgili bazı sorgulamaların yapılması gerekiyor. Bu kongrelerin kaçısı uluslararası endekste taranmaya başladı, yurtdışındaki üniversitelerden kaç akademisyen ağırlandı, yabancı üniversitelerle işbirliği gerçekleştirildi mi? Bize göre bir kongrenin uluslararası olmasının şartı, beş farklı ülkeden katılımcı olması şartını sağlamak amacıyla kongreye katılan beş yabancı davetli konuşmacı (keynote speaker) ağırlamak olmamalıdır. Mevcut durumda, kongre katılımcılarının %50’sinin yabancı olması da bir kongreyi uluslararası

yapmamaktadır. Bu bağlamda, bu konuda fikir beyan etme yetkinliğine sahip herkesin görüşüne başvurulması en ideal görüşe ulaşılmasına katkı sağlayacaktır. Aksi takdirde, her yıl üniversiteler tarafından yüksek bütçeler ayrılan, akademisyenlerin zamanını, emeğini ve enerjisini harcadığı kongreler gerçek amacına ulaşmamış olacaktır. Kongrelerin gerçek amaçları neler olabilir diye sorduğumuzda; düzenlendiği alandaki mesleki ve kültürel gelişmişlik düzeyini artırması, eğitimi iyileştirmesi, pratik uygulamalara ve politikalara katkı sunması, genç araştırmacılara örnek ve ilham olması, Türk akademisinin aydınlanmasına katkı sunması, ulusal ve bölgesel işbirliklerine olanak tanınması şeklinde sıralanabilir. Elbette tek bir kongrenin bu amaçların hepsini gerçekleştirmesi beklenemez, ancak en azından alanı ileriye taşıyacak bir yapı taşı olması beklenebilir.

“Anlatacaklarım var” diyenlerle görüşüldü.

Bu çalışmada Türkiye’de sosyal bilimler alanındaki akademik kongrelerle ilgili ne gibi şikâyetlerin dillendirildiğini açığa çıkarmak gayesiyle bir bakış açısı elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken kartopu örnekleme kullanılarak, ulaşılabilen toplamda 11 akademisyen ve lisansüstü eğitim alan öğrencinin deneyimleri üzerinden sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların bir kısmıyla yüz yüze görüşülmüş, bir kısmına ise soru formu gönderilerek görüşleri kayıt altına alınmıştır. Mümkün olduğunca görüşler değiştirilmeden ve kırılmadan aktarılmaya çalışılmıştır. Çalışmaya katılanlar farklı üniversiteler, farklı disiplinler ve farklı unvanlara sahiptir. Ortak noktaları nispeten akademide daha yeni olmalarıdır. Görüş bildirenlerin rahatça deneyimlerini paylaşmalarını ve kişisel verilerin güvenliğini sağlayabilmek amacıyla şahıs ve üniversite adının belirtilmemesi tercih edilmiştir. Her bir katılımcıya bir sayı atanmıştır. Aynı zamanda herhangi bir kongreyi doğrudan hedef haline getirmemek için kongre isimleri de aktarılmamıştır.

Kimse bir başkasının bildirisini dinlemiyor. Peki, biz bu bildirisini kime sunacağız?

Genç araştırmacılar ile yapılan görüşmelerde en çok dikkat çeken ve dile getirilen nokta, emek vererek hazırladıkları bildirisine bekledikleri geri dönüşleri alamamaları oldu. Akademik kongrelere çok sayıda bildiri gönderilmekte, ancak katılımcıların

çoğunlukla kendi bildirisini sunmak için kongreye gittiği ve kimsenin bir başkasının bildirisini merak etmediği veya dinlemediğine dair görüşler belirtilmiştir.

4 no’lu mesleğe yeni başlayan genç bir Araştırma Görevlisi;

2019 yılı içinde ilk defa bir sosyal bilimler kongresine katıldım. Yüksek lisans ders dönemindeydim. Kongrede sunumumu alandan profesörler ve doçentler önünde yapacağımı, eleştiri ve öneriler alarak çalışmanın tam metnini tamamlayacağımı düşünüyordum. Kongreye katılmadan önce çok heyecanlanmışım ama sunumum sırasında sadece bildiriye birlikte hazırladığım hocam ve benim alanımdan olmayan kendi sunumunu yapmak için gelmiş birkaç hoca vardı. Gözümde çok büyümüşüm, belki de doğru kongre değildi.

6 no’lu doktora eğitimi devam eden Araştırma Görevlisi;

Son katıldığım kongrede oturum başkanı gelmedi. Kendisinin de sunumu vardı, sunumunu da yapmamış oldu. Oturumda toplam 5 kişiydik 4 kişi sunum yaptı, 1 kişi de dışarıdan dinleyici olarak geldi. Sırayla herkes kendi sunumunu yaptı ve geçti.

Yüksek lisans tezi yazan ve akademisyen olma hayali kuran 3 numaralı araştırmacının, akademik kongreler hakkında ne biliyorsun ve bir kongreye katılmak senin için ne ifade eder sorusuna verdiği cevap;

Ben kongreler sayesinde bir alanın geliştiğini, hocaların bir araya gelerek eleştiri ve görüş alışverişinde bulunduğunu ve yaptıkları araştırmalarını geliştirmek için sunum yaptıklarını biliyorum. Ben de yüksek lisanstan mezun olduktan sonra bir kongreye katılmak istiyorum ve nasıl sunarım, yaparım diye bazen düşünüyorum. Sanırım çok heyecanlanırım, interaktif bir şekilde sunum yapmak isterim, benim sunumumu ara ara sorularla bölmeleri hoşuma gider.

2 no’lu doktora öğrencisi aynı soruya;

Kongreler bilgi paylaşımları yapmak ve eleştirel yaklaşımlar geliştirmekten uzaklaştı. Ciddiyetten yoksun bir hale geldi bence. Konuşmacılar sunumlarını yaparken, dinleyiciler onları dinlemeyebiliyor, salondan çıkabiliyor veya sürekli telefonuyla ilgilenebiliyorlar. Dinleyiciyi kitlesi bir seçim aşamasına geçti. Eğer sunumu yapan araştırmacı alanında çok tanınan bir hocaysa, konuşması dinlenmektedir. Ama genç bir akademisyen ise ona saygı gösterilmemekte ve salon boşalmaktadır. Bu durum genç araştırmacının motivasyonunu düşürdüğü gibi kendisini değersiz hissetmesine de neden olmaktadır. Ayrıca kongreye gelen araştırmacılar salon salon kendi arkadaşlarını aramaktadır. Kongreler soru sorulan, eleştiri yapılan, farklı ve yeni fikirler üretilen bir platform olma özelliklerinden uzaklaşarak anı biriktirmek, fotoğraf çekmek, seyahat etmek gibi farklı işlevlere zemin oluşturmaktadır.

Dört araştırmacının da ortak şikâyeti kongrelerin dinleme, eleştirme, yeni fikirler sunma gibi işlevlerinden uzaklaşmasıdır. Bu hususta iyi niyetli olarak, “sosyal bilimlerin

farklı disiplinlerinden bildirilerin aynı oturuma konulması mı acaba soru, eleştiri ve önerileri engelliyor?” şeklinde bir soru aklımıza geldi. Zira aynı çalışma alanından olmayan araştırmacıların birbirlerinin kullandıkları kuramları, kavramları, yöntemleri ve dahi araştırma sorusunu bile anlaması zor olabilir. Pek çok alanın sadece kendi anabilim dallarına yönelik kongreleri bulunuyor. Bu tür kongrelerde yakın alanlardan olan katılımcıların daha rahat birbirlerinin çalışmaları hakkında yorumda bulunması ve öneri getirmesi olasıdır.

Farklı alanlar, tek kongre

Farklı araştırmacılara çalışma alanınız veya ona yakın alanlardan olmayan akademisyen ve bildirilerle aynı oturumda buldunuz mu diye bir soru yönelttik.

11 no’lu doktora eğitimi devam eden Araştırma Görevlisi;

İlk katıldığım kongrede yalnızca kendi alanımdan hocalar vardı ve küçük bir örneklem üzerinde bulduğum sonuçları fazlaca genellediğimi ve sosyal bilimlerde çok keskin yargılarda rahatça bulunmamam gerektiğine dair beni uyarışlardı. Oturumdaki tek araştırma görevlisiydim ve bütün hocalar bildirim ile alakalı bir şey söylemişti. Ancak daha sonra katıldığım bir kongrede toplama bir oturuma denk geldim. Çalışma alanları farklı olan hocaları aynı oturuma koymuşlar, bu durum kimseyi hoşnut etmedi. Diğer oturumlarda da benzer durumlar söz konusuydu.

10 no’lu Öğretim Görevlisi;

Farklı disiplinleri içine alan kongre organizasyonlarının ekonomik kaygıyla gerçekleştiğini düşünüyorum. Nitelikten ziyade niceliğe önem veren bu organizasyonlarda, tam anlamıyla bir bilgi alışverişi ortamının var olmasına ihtimal vermiyorum.

Kongrelerin başarısı kongreye gönderilen bildiri sayısı ile ölçüldüğü için hiçbir bildiri reddedilmiyor (Kadayıfçı, 2008, s.19). Nihayetinde bu bildirileri çeşitli oturumlara yerleştirmek gerekiyor ve bu kez de farklı alanlardan araştırmacıların aynı oturumlara sıkıştırılması durumu söz konusu oluyor. Örneğin toplumsal cinsiyet eşitsizliği ile alakalı bir kongreye sosyoloji, gazetecilik, ekonomi ve hukuk gibi alanlardan akademisyenler katılabilir. Ancak burada her bir disiplini kendi içinde ayrı oturumlara yerleştirebilmek çok önemli oluyor. Çünkü gazeteciler toplumsal cinsiyetin medyadaki temsilini ele alacakken, hukukçu bu konudaki yasal mevzuatları inceleyecektir. Sunulan bildirinin eksiklerini görüp tamamlayacak şey, yaptığımız çalışmalara alan hâkimiyeti olan kıymetli hocalarımızın eleştiri ve yorumlarıdır. Tabi ki disiplinler arası çalışmalar yapılabilir ve

konuların çok boyutlu ele alınması gerekebilir, ancak bu “ne olursan ol, gel” şekline bürünmemelidir.

Akademik Teşviki Günah Keçisi İlan Etmek

Akademide yer alan pek çok kişi “kongrelerle alakalı sorunun kaynağı acaba Türkiye’deki Akademik Teşvik Sistemi midir?” şeklinde düşünmektedir. Nitekim kongreler söz konusu olduğunda, Akademik Teşvik Kriterlerinin sağlanması en çok dile getirilen konudur. Kongrelerin mesleki ve kültürel gelişmeyi destekleyici nitelikte olmaları, diğer yandan dıșsal ödüllerle de ilişkilendirici (akademik teşvik gibi) nitelikte olmamaları gerekir. Akademisyen sadece katılmak, dinlemek veya çalışmalarını değerlendirebilmek gibi amaçlarla o kongrede olmalıdır. Sistem bu şekilde olduğunda, bireylerin bildiri sunmayı zorlayıcı bir sebep olarak görmeleri de ortadan kalkacaktır. Akademik Teşvik Yönetmeliği’nde en az 30 puanla alınabilen teşvik ödeneğinin 20 puanı kongrelerdeki bildirilerden sağlanabilmektedir.¹ Bu anlamda “hem kongre sayısının hem de kongrelere gönderilen bildiri sayısının artmasındaki gerekçe, akademik teşvik düzenlemeleri olabilir mi?” diye soru yöneltildiğinde iki farklı görüş ile karşılaşıldı.

Akademik kariyerinin 10. yılını geride bırakan 5 no’lu öğretim üyesi:

Bence akademik teşvik tek sorun değil. Kongreleri düzenleyen kurumlar, organizasyona harcanan emek ve gerçek hakem değerlendirmelerinin olmaması da sorun yaratıyor. Ben de istesem bugün kendi çevremdeki birkaç arkadaşımın bir araya gelerek kongre düzenleyebilirim, çok zor değil ki. Sorun bu olabilir, kongre düzenlemenin kolaylaşması... Akademik teşvik kaldırılrsa kongrelerdeki tüm sorunlar da ortadan kalkacak mı? Bence hayır. O zaman başka nedenlere de odaklanmak lazım.

Akademik teşvikten önce de sorunların var olduğunu ve organizasyon aşamasından, başvuran bildirilerin titizlikle incelenmemesine kadar geniş bir yelpazede durumun değerlendirilmesini öneren birinci görüş yukarıdaki gibidir. Bu görüşe ek olarak, bazı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora mezun olabilmek için tezden çıkarılmış en az bir yayın üretme şartı bulunmaktadır. Lisansüstü öğrenciler, mezun olabilmek ve bir an önce tezlerini savunmak için en hızlı yayın olarak kongrede bildiri sunmayı seçebilmektedir. Yine akademik teşvikteki gibi zaruri bir şart araştırmacıları bildiri

¹ 2018 ve 2020 yıllarında yapılan her iki değişiklikte de artık 30 puanın tamamı değil, yalnızca 20’si kongrelerden sağlanabilmektedir.

yapmaya yönelmektedir. Öte yandan, doğrudan akademik teşvikin rolünü dile getiren görüşler çoğunluktadır.

10 no'lu doktora eğitimine devam eden Öğretim Görevlisi;

Ben de akademik teşvikin puanlama sisteminden kaynaklandığını düşünenlerdenim. Özellikle eski teşvik sistemindeki 5 özet bildiriyle akademik teşvike hak kazanıldığı dönemden sonra bilimsellikten uzaklaşıldığını düşünüyorum. Tabi bu genellemeyi her kongre organizasyonu için söylemek yanlış olacaktır.

8 no'lu doktora eğitimi devam eden Öğretim Görevlisi;

Kongrelerin bilimsellikten uzak olması anlamında mutlaka çok önceden beridir eksik veya hatalı yapılan uygulamalar söz konusuydu. Bu eksiklikler ve hatalar gerek katılımcılardan gerekse kongre organizasyonundan kaynaklanmaktaydı. Ancak sorunun büyük kısmı akademik teşvik puanlama sistemiyle başlamış oldu. Sırf teşvik barajına ulaşabilmek için bilimsellikten tamamen uzakta, sayısız özet bildiri sunuldu. Bununla birlikte, buna çanak tutan ve öncelikleri bilime katkı sağlamak olmayan sayısız kongreler düzenlendi ve hala düzenleniyor.

Kongrelerin nitelik bakımından iyileştirilmesi ve alan odaklı hale getirilebilmesi için Akademik Teşvik Yönetmeliği iki defa değişti. Bildirilerle ilgili kararlar ise kesinlikle önemli değişiklikler içermektedir. Şahsen bu kararları olumlu bulmakla beraber, teşvik dışında kongrelerin niteliğini etkileyen başka ne gibi unsurlar var ona da bakmak gerektiğini düşünüyorum. Örneğin kongrelerde hakemlik süreçleri nasıl yürütülüyor sorusuna 1 no'lu öğretim üyesinin yanıtı;

Kendi üniversitemde düzenlenen bir kongrenin hakem kuruluna haberim olmadan dâhil olmuşum. Neyse kabul etmek durumunda kaldım. Gelen bildirilerin bir kısmında özetler araştırmanın amaç, yöntem ve en azından sonuç önerilerine dair hiçbir bilgi içermiyordu. Ancak reddedemedim. Çünkü reddetme lüksüm yokmuş, benim hakemliğim tamamen formaliteymiş. Bir de gelen bildirilerin kime ait olduğunu da görebiliyorum, kör hakemlik diye bir şey de söz konusu değildi.

Ancak 28 yıldır düzenlenen kendi alanımdaki bir kongrede gönderilen her bildirinin titizlikle incelendiğini ve kongrede sunulan bildirilerin gerçekten dinlenmeye değer olduğunu da söylemek isterim. Yani bazı kongrelerde hakemlik süreçlerine önem verilirken, bazılarında ise tamamen formaliten ibaret.

6 no'lu Araştırma Görevlisi;

Son katıldığım kongrede bildirim hakem değerlendirilmesinden geçtikten sonra kabul aldım. Ancak sonuçta sadece özetim değerlendirildi. 250-300 kelimelik özette, hakemler çalışmanın içeriğine dair ne kadar tahmin yürütebilirler ki.

Çetinkaya (2019, s. 557) sahte kongrelerin ortak özelliklerinin; kongre katılım ücretini ödemek koşuluyla bildirilerin hakem değerlendirmesine girmeden hızlı kabul süreçleri ve özellikle tanıdıkların kongre sunumunu yapmamasına göz yumulması olduğuna dikkat çekmektedir. Bir dönem sosyal medyada yayılan bir haberde ise kabul almak için tek kriterin bildiri göndermek olduğu kongrelerin varlığını teyit etmek isteyen bir kişi, Kırgız dilinde anlamsız bir takım içeriklerden özet oluşturarak, uluslararası bir kongreye gönderdiğini belirtmektedir (Uyar, 2018). Aynı zamanda bu bildiri ile hem kabul almış, hem de bu uydurma özet, kongre bildiri özet kitabında yayınlanmış.² Bu haberin sosyal medyada yayılması ile kongrelerin etik boyutu oldukça tartışılmıştı.

Kongrelerin bilim ve danışma kurulları ne yapıyor, herhangi bir işlevselliği var mı diye sorulan soruya 5 no’lu öğretim üyesinin cevabı;

Hiçbir işlevselliği olduğunu düşünmüyorum. Tamamen göstermelik. Hiçbir haberim olmadan XXX (kongre ismi yazar tarafından gizlenmiştir) kongresinin bilim kurulunda yer alıyorum. Bunu kongreye bildiri gönderen bir arkadaşımından duyduğumda inanmayıp hemen internetten kontrol etmişim. Kongreyle herhangi bir organik bağım bulunmamakla birlikte, bilimsel danışmanlık da vermedim.

Kongrelerin bilim ve hakem kurullarının sadece kâğıt üzerinde göstermelik değil, işlevsel olarak da bir amacının olması gerekmektedir. Aksi takdirde, “her telden çalan kongreler”in varlığı kaçınılmaz olmaya devam edecek gibi görünüyor.

Yurtdışındaki Kongreler Bu İşi Nasıl Yapıyor?

Türkiye’deki mevcut durumu yurtdışındaki kongrelerle karşılaştırmanın faydalı olabileceği düşünülerek, Türkiye’den üniversite ve akademisyenlerin düzenlemediği ve organizasyonun yurtdışındaki üniversiteler tarafından yapıldığı kongrelere katılan birkaç araştırmacıya ulaşıldı.

Doktora derecesini yakın zamanda almış ve İngiltere’deki bir üniversitede çalışan 7 no’lu öğretim üyesi:

Academy of Management³ örneğin, her oturum tam zamanında başlar ve eğer bir kongre bünyesindeki bir workshop (paper development workshop) içindeyseniz, araştırmanız çok detaylı incelenir ve sağlam geri bildirim alırsınız. Tartışmalar kalitelidir. Birçok editör ile bir araya gelirsiniz ve

² Bu haber ile içeriklere Tevfik Uyar’ın 2018 yılında yayımladığı “Bir çakma kongrenin ifşası” isimli blog içeriğinden ve kişisel twitter hesabındaki paylaşımlarından hala ulaşılabilmektedir.

³ 1936 yılından beridir düzenlenmeye devam eden ve yönetim bilimlerini merkeze alan saygın uluslararası bir kongredir.

hedeflediğiniz dergilerde nasıl yayınlatabileceğinizi derinlemesine konuşursunuz.

Academy of Management yaklaşık 30 kadar alanı kapsar ancak bunların hepsi business and management studies (işletme ve yönetim) çatısı altındaki alanlardır.

Doktora araştırmasını Fransa'daki bir üniversitede yürütmüş 9 no'lu Araştırma Görevlisi Doktor;

Sunum yapmasam da izleyici olarak katıldım... Oturum başkanlarının sunumlardan önce salonlarındaki bildirimleri incelediklerini, bildirimler konusunda daha çok yorum yaptıklarını; kendilerini mentor gibi konumlandıklarını söyleyebilirim... Araştırma konusuna yeni bir yaklaşım ya da yöntem önerisi getirmeye çalışıyorlar. Bildiri sahibi araştırmacı da, bu eleştirilere karşı kendini savunmak yerine, yorumlardan araştırmaya nasıl bir katkı sağlayacağını anlamaya çalışıyor.

Bence yurtdışı kongreler sosyal ortam açısından da farklı oluyor. Türkiye'deki kongrelerde, alanın kendini kanıtlamış hocaları, sunumlar dışında genelde gruplar halinde vakit geçiriyorlar. Bu gruplar hep aynı kişilerden oluşuyor. Bu hocaların önceden tanıdığı ve gözüne girmiş birkaç genç araştırmacı dışında grubun genç üyesi pek olmuyor. Yurtdışındaki benzer ortamlarda ise herkes birbiriyle tanışmaya ve birlikte vakit geçirmeye gayret ediyor. Sadece akademik değil, kişiler kendileriyle ilgili de konuşuyorlar. Tecrübeli hocalar, sosyal zamanlarda soru sorulmasına açıklar, yardımcı olmaya çalışıyorlar. Belki Türkiye'deki hocalar da soru sorulmasına açık; ancak etraflarındaki "tanıdık ve eski öğrenci" duvarını aşip onlara ulaşmak pek mümkün değil.

8 no'lu Öğretim Görevlisi;

Kuzey Makedonya ülkesinde düzenlenen bir işletme ve ekonomi kongresine katıldım. Gözlemlediğim temel farklar anlamında, oturumlarda katılımcılar süre sınırına uymayı çok önemsiyorlar ve bu konuda oturum başkanlarının uyarıda bulunmasına gerek kalmıyordu. Ayrıca soru-cevap kısmında bizdeki gibi misilleme sorular sorulmuyor ve sırf yorum yapmak için ilgisiz konular konuşulmuyordu. Bir de yiyecek ve içecek ikramlarının bizdeki kadar abartılmadığını fark etmiştim.

Yukarıdaki üç araştırmacının aktardıklarının ortak noktası yurtdışındaki kongrelerde akademisyenlerin birbirlerinin çalışmasına katkıda bulduklarına değinmeleri olmuştur. Daha fazla kişiye ulaşabilip daha fazla veri elde edilseydi, muhakkak ki daha net ve açık farklılıkları saptamak mümkün olabilirdi. Yurt dışındaki kongrelerin durumuna ilişkin görüşme gerçekleştirilen 5 numaralı öğretim üyesinin aktardıkları, beni en çok şaşırtan ve belki de buraya kadar konuşulan konuların hepsine de genel bir açıklama sunan bir örnek niteliğindedir.

5 no’lu öğretim üyesi;

Dünyada kendi alanımda en iyisi olarak kabul edilen kongreye bildirimizi kabul ettirebilmek için birkaç yıl uğraştık. Bu bir hayaldi ve birkaç yıl önce kabul edildik. Bir Türk araştırmacı olarak o kongrede yer almak son derece heyecan vericiydi. Ancak kongreye katıldığımızı dair Türkiye’deki gibi bir sertifika verilmedi, sadece davet mektubumuz vardı. O nedenle o kongreyi o yılki akademik teşvikte puanlamaya sokamadık. Ancak aynı yıl Türkiye’de kendi üniversitemin ev sahipliği yaptığı ve 1.si düzenlenen bir kongredeki başka bir bildirim sayesinde akademik teşvik aldım. Sistem katılığınız kongrenin niteliğine, itibarına, çalışmanızın özgünlüğüne veya size ne kattığına bakmıyor. Dolayısıyla bizler de sistemin istediğini yapmaya yöneliyoruz.

5 no’lu katılımcının aktardığı bu örneğin gerçekten bizleri düşünmeye sevk etmesi gerektiğini düşünüyorum. Bu noktada aynı zamanda konuyu ulusal olmasına rağmen oldukça emek verilerek yıllardır düzenlenen kongrelere de getirmek istiyorum. Ulusal kongrelerin sanki uluslararası olanlar kadar önemli ve üretken olmadığına yönelik bir algı söz konusu olabilir. Ancak pek çok ulusal kongre, kendisini uluslararası olarak tanımlayan kongrelerden daha iyi işler çıkartabiliyor.

Aynı zamanda uluslararası kongrelerde bildirimlerin dilinin tamamen Türkçe, oturumdaki akademisyenlerin tamamen Türkiye’den ve düzenleyen işbirlikçi üniversitelerin de sadece Türk üniversiteleri olması konusu vardır. Bu konuda 6 no’lu araştırmacının aktardıkları yine güzel bir örnek niteliğindedir.

“Kongrelerde yabancı akademisyenlere bir “hello” bile diyemiyoruz.”

6 no’lu Araştırma Görevlisi;

Bugüne kadar Türklerin düzenlediği pek çok “uluslararası” kongreye katıldım, hiç yabancılarla konuşmadım, onların sunumlarını Türklerle aynı oturumlara koymuyorlar. Bir hello bile diyemiyoruz. Uluslararası kongrede İngilizce konuşma heyecanını yaşayamadım.

Türkiye’nin “uluslararası” kongrelerinde İngilizce sunum yapılmıyor ve İngilizce tam metinler neredeyse hiç yer almıyor ki yabancılara hello diyebilelim. Bir araştırmacı, katıldığı kongreyi seçerken neyle karşılaşacağını kongre programına ve kabul alma süreçlerine bakarak büyük ölçüde anlayabilmektedir. Dolayısıyla beklentilerimize yönelik kongre seçmenin de yine kendi elimizde olduğu unutulmamalıdır.

Türkiye’de akademisyenlerin kazandıkları maaşla hem geçinip hem de yurtdışı seyahatlerine gitmesi ve dünyadan farklı kültürleri deneyimleme imkânı elde etmesi çok

mümkün görünmemektedir. Özellikle son yıllarda Türk Lirası'nın yaşadığı değer kaybı yurtdışı kongrelere katılımı zorlaştıran diğer bir unsurdur. Bu anlamda, Türk akademisyenlerin Türk üniversitelerinin yurtdışında düzenlediği kongrelere katılmasını cazip hale getiren bir unsurdan bahsetmek gerekir. Bu tür kongrelerin katılım ücretleri yabancı üniversitelerin düzenlediklerine göre çok daha düşüktür. Dolayısıyla, Türk akademisyenler uygun maliyetlerle bu tür kongrelere katılarak hem akademik faaliyette bulunup hem de seyahat etmeyi seçebiliyorlar.

Sonuç ve Tartışma

Akademik kendisinin bir araştırma sahası haline geldiği günümüzde, Türkiye'de akademik bilgi üretiminin nasıl daha iyi bir noktaya ulaştırılabileceğinin üzerine düşünülmesi önemlidir. Bu anlamda Türkiye'deki akademik kongrelerle ilgili ne gibi şikâyetlerin dillendirildiğini açığa çıkarmak gayesiyle, en azından bir içe bakış açısı yakalanmaya çalışılmıştır. Çalışmada belirtilen hususların dışında katılımcılara çok farklı ve geniş yelpazede sorular yöneltilmiştir. Kongrelerin üniversite kampüsleri yerine beş yıldızlı otellerde düzenlenmesi, kongrelerde sanal sunum yapılmasının yarattığı sıkıntılar, oturum başkanlarının üstlenmesi gereken roller ve kongre ücretlerinin yüksekliği gibi pek çok konu bunlar arasındadır. Ancak, hem sayfa sayısı hem de çalışmanın kapsamını dağıtmamak adına bunlara değinilmemiştir. Özellikle çalışmanın içinde değinilemediyse de bir hususa daha değinmek gerektiği düşünülmektedir. Sorulan sorulara alınan cevaplarda, kongrelerde bir sonuç bildirgesinin yayınlanmaması önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir. Sonuç bildireleri kongrenin bütününde hangi sorunların ele alındığı, hangi yaklaşımların geliştirildiği ve sorunlara ne gibi çözüm önerileri sunulduğuna dair önemli bir çıktıdır. Bir kongrenin düzenlendiği alana yaptığı katkı, sonuç bildirgesinden okunabilmektedir. Ancak Türkiye'deki çoğu kongrede sonuç bildirgesinin yayınlanmadığı gözlenmektedir.

Nihai olarak, çalışmada kongrelerle ilgili sorunların çözülmesine ilişkin iki temel husus üzerinde fikir birliği bulunmaktadır. Birincisi, kongrelerin geniş kapsamlı olmaması ve teması-alanı daraltılmış kongrelerin düzenlenmesidir. İkinci husus, akademik teşvik, lisansüstü eğitimde yayın şartı gibi kamusal düzenlemelerle ilgilidir. Bu düzenlemeler sorunun ana kaynağı gibi görülse de, kongrelere ilişkin benzer algının önceki dönemlerde de olduğu ifade edilmektedir. Bu noktada, sorunun temelinde bilim

kurulları-hakemlik süreçleri gibi denetleyici kurumların etik kurallara göre işletilmemesi yatmaktadır.

KAYNAKÇA

- Çetinkaya, R. (2019). Eğitimde bilimsel yayın etiğine büyüyen tehdit: sahte dergiler ve kongreler. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 50, 548-576.
- Demir, S. B. (2018). A mixed-methods study of the ex post funding incentive policy for scholarly publications in Turkey. Journal of Scholarly Publishing, 49(4), 453-476. doi: 10.3138/jsp.49.4.05
- Kadayıfçı, A. ve Savaş, C. (2008). Bildirileri kime bildirelim?, *Güncel Gastroenteroloji*, 12(2), 19-22.
- Karadağ, E. ve Yücel, C. (2019). Devlet üniversiteleri ve fakülteleri sıralaması (DÜS) 2019. Üniversite Araştırmaları Laboratuvarı Yayınları, doi: 10.13140/RG.2.2.33183.61605
- Resmi Gazete (16 Ocak 2020). Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Karar Sayısı: 2043.
- Uyar, T. (2018). Bir çakma kongrenin ifşası, Medium, https://medium.com/@tevfik_uyar/bir-%C3%A7akma-kongrenin-if%C5%9Fas%C4%B1-f8cb62825c, Erişim Tarihi: 6 Nisan 2020.

EK 1: TÜRKİYE’DEKİ KONGRELERİ DEĞERLENDİRMEK ÜZERE ARAŞTIRMACILARA SORULAN SORULAR⁴

1. Bazı akademisyenler kongrelerin akademik teşvikteki puanlama sisteminden sonra bozulmaya başladığını belirtirken, bazı akademisyenler ise çok daha öncesinden kongrelerin bilimsellikten uzak uygulamalarının olabildiğini dile getirmektedir. Sizce asıl sorun ne zaman başladı?
2. YÖK’ün 2019 Akademik Teşvik Yönetmeliğinde yaptığı değişiklikle alakalı olarak ne düşünüyorsunuz?
3. Akademik Teşvikte kullanamayacağınız bir kongreye katılır mısınız?
4. Kongrelerin çok genel çerçevede birbirinden farklı disiplinleri içine alacak şekilde düzenlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?
5. Kongreye başvuran bildirilerin hakem incelemesinden geçirilmeden editör tarafından kabul edilmesi hakkında ne düşünüyorsunuz? Hakemlik süreci gerçekten işletilmediğinde ne gibi sorunlar ortaya çıkıyordu?
6. Bir akademisyenin kongrelere katılımındaki motivasyonu ne olmalıdır?
7. Kongrelerin üniversite kampüsleri yerine beş yıldızlı otellerde düzenlenmesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

⁴ Soru formu atfif gösterilerek gelecekte yapılacak çalışmalarda kullanılabilir.

8. Kongrelerde yapılan sunumlara eleştiri, soru ve öneri getirilmediği söyleniyor? Hatta bazı kongrelerde katılım belgesinin dağıtılarak oturumların gerçekleştirilmediği eleştirileri yapılmakta. Bu duruma benzer deneyimleriniz var mı?
9. Kongrelerden çıkarılan kitapların bilimselliği tartışmaya açık mıdır? Bir nevi paralı yayın sayılmaz mı?
10. Kongre dergilerinde hakemlik süreçleri nasıl yürütülmektedir?
11. Kongrelere neden çok yüksek ücretler ödenmektedir? Bu ücretlerin nereye harcandığına dair şeffaflık söz konusu mudur?
12. Yeni üniversitelerin kongreleri halkla ilişkiler ve tanıtım faaliyetlerinde bir araç olarak kullandığını düşünüyor musunuz?
13. Genç araştırmacılar ve akademisyen adaylarının akademik kongrelere katılmasını önerir misiniz?
14. Türkiye’de gerçekten mesleki etik ve bilimsel faydayı ön planda tutarak düzenlenen kongreler var mı?
15. Kongrelerde bir oturum başkanından ne beklemeliyiz?
16. Sanal sunum yaptınız mı veya izlediniz mi? Sanal sunumların verimliliği hakkında ne düşünüyorsunuz?
17. Türkiye’deki kongrelerde yaşanan mevcut sorunlar sadece sosyal bilimlere özgü müdür, yoksa fen ve sağlık bilimlerinde de diğer bir ifadeyle bütün akademik camiada da benzer şikâyetler var mıdır?
18. Her kongrenin bilim ve danışman kurulları bulunmakta, aynı zamanda bazı akademisyenler onursal başkan veya yürütücü sıfatlarını üstlenebilmektedir. Bu kurullar ve görevlerin gerçekten bir işlevselliği var mıdır? Varsa eğer kongrelerdeki mevcut sıkıntılar neden yaşanmaktadır?
19. Daha önce Türkiye kaynaklı olmayan herhangi bir uluslararası kongreye katıldınız mı? Katıldıysanız, Türk kongreleriyle diğer uluslararası kongreler arasında ne gibi farklılıklar gözlemlediniz?
20. En iyi bildiri ödülü verilen bir kongreye katıldınız mı? En iyi bildiri ödüllерinin hangi kriterlere ve değerlendirmelere göre verildiğini düşünüyorsunuz?
21. Kongrelerin bir sonuç bildirgesi yayınlaması beklenmeli midir?

PEYAMİ SAFA'YA YENİDEN VE YAKINDAN BAKMAK:

PEYAMİ SAFA SEMPOZYUMU NOTLARI

Abdullah EZİK*

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Peyami Safa, 21 Aralık 2019'da Aynalıgeçit'te gerçekleştirilen bir sempozyumla anıldı. Seval Şahin, Didem Ardalı Büyükarman, Banu Öztürk ve Tülin Ural tarafından düzenlenen sempozyumda birçok akademisyen, araştırmacı ve yazar Peyami Safa'nın edebiyatına dair tebliğlerde bulundu. Eldeki son verilerden hareketle kaleme alınan ve Safa'nın uzun yıllar sonra yeniden yayımlanan eserlerine dair çalışmaları da takipçilerle buluşturan sempozyum, izleyiciler için yazarı birçok farklı yönden ele alma imkânı sağladı.

Peyami Safa Sempozyumu, Mehmet Tekin'in "*Sözde Kızlar*"dan *Yalnızız*'a Peyami Safa Romancılığı" isimli açılış konuşmasıyla başladı. Tekin, konuşması sırasında Safa ile olan ilişkisine değinirken onun kendisi için bir mektep, bir hoca olduğunun altını çizdi. Halil Açıkgöz vasıtasıyla Safa ile tanıştığını belirten Tekin, Peyami Safa romanlarını Ötüken Neşriyat için yayıma hazırlarken kendisinden birçok şey öğrendiğini sözlerine ekledi. Safa'nın kendisini tek tip bir okur olmaktan kurtardığını belirten Tekin, onun aynı zamanda roman ve hikâye konusunda oldukça incelikli çalışan bir isim olduğunu da dile getirdi.

Konuşması sırasında Peyami Safa'nın hayatındaki dönüm noktalarına değinen Mehmet Tekin, yazarın hayatı boyunca birçok maddi sıkıntıyla yüzleşmek zorunda kaldığından söz etti. Eşinin psikolojik rahatsızlıkları, oğlunun vefatı ve çeşitli nedenlerden ötürü kendisine yöneltilen suçlamalar Safa'yı manevi açıdan oldukça

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi, abdullahezik@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-9123-079X

yıprattı. Safa, bu manevi sıkıntılara paralel olarak birçok maddi problemle de yüzleşmek zorunda kaldı. Güçlü ve sağlam bir karaktere sahip olan yazar, tüm bu süreçleri çalışmalarına yoğunlaşarak aşmayı bildi. Tüm bunlarla birlikte ihtiras sahibi bir karakter olan Safa, özellikle edebi sahada kendisini sürekli geliştirerek yeni teknik ve yönelimlerin içine girmekten kendini alıkoymadı. Edebiyata olduğu kadar tıp bilimine de düşkün olan Safa, profesyonel düzeyde bu sahada birçok kitap okudu ve bilimsel veri ve makaleleri yakından takip etti. Tüm bu okuma ve çalışmaların izleri Safa'nın romanlarında takip edilebilirken hayatı da bu unsurlardan uzakta bir yerde değildir. Safa, özellikle edebi yapıtlarında, bilhassa *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nda bu tip verilerden başarılı bir şekilde yararlandı. Bu eser Safa'nın tıp konusunda ne kadar bilgili olduğunu göstermekle birlikte sahip olduğu otobiyografik altyapıyla da özel bir yer edindi ve okurla buluştu.

Açılış konuşmasının ardından gerçekleşen ilk oturumda Hasan Turgut “Peyami Safa Metinlerinde Ulusal Alegori” başlıklı bildiriyle izleyicilerin karşısına çıktı. Turgut, Safa'nın romanlarındaki uzun politik vaazlara dikkat çekerken aynı zamanda birçok karakterin çeşitli açılardan dejenerasyona maruz kaldığının altını çizdi. Turgut'a göre Peyami Safa'nın birçok romanında karakterler politik ifade ve temsillerle sahneye çıkmakta, bu da “ben kuduzu”nu beraberlerinde taşımaktadır. Bu tip ifade ve vaazların yazarda birçok kez tekrar etmesi ise onun edebi kimliğini oluşturması bakımından özel anlamlar ifade etmektedir.

Turgut, Peyami Safa romanlarındaki siyasi olayların metni estetik alandan uzaklaştırdığını sözlerine ekledi. Buna göre metinlerde kimi zaman sayfalarca süren vaazlar, olayları edebi alandan siyasi alana doğru kaydırmakta ve ilgi odağını değiştirmektedir. Buna paralel olarak “toplum adına konuşan filozof karakter”, her şeyin belirleyicisi olma rolünü üstlenmektedir. Bu karakterler ekseninde gelişen hadiselerde kültürel yarılmalar görülmekte, bu yarılmaların bedelleri de ağır bir şekilde ödenmektedir. Bu noktada karakterler için uyumsuzluğu veya yazarın tasvip etmediği tarafı seçmek, felakete sürüklenme mânâsına gelmektedir.

“Gazeteci Kimliğiyle Peyami Safa” isimli konuşmasında yazarın günlük, haftalık ve aylık gazete yazılarına eğilen Barış Özkul, Safa'nın edebi üretimleri dışında kalan metinlerini odağına alan bir konuşma gerçekleştirdi. İzleyicilere Safa'nın çeşitli köşe yazılarından derlediği okumalar yapan Özkul, Safa'nın “öfkeli” ve “polemikçi” bir

gazeteci olduğunu belirtti. Çocukluğundan itibaren zor şartlar altında büyüyen Safa, kendisine ve ailesine destek olmayan Prens Sabahattin gibi isimlerden hiç hoşlanmaz, İkinci Abdülhamit gibi birçok ismi de hiç hayırla anmaz. Tüm bu isimler kimi zaman Safa için düşman olma vazifesi üstlenmiş, birçok köşe yazısına konu teşkil etmiştir. Necip Fazıl ve Nâzım Hikmet gibi dönemin önde gelen isimleriyle başlarda iyi ilişkiler geliştiren Safa, ilerleyen yıllarda araya giren politik farklılıklarla bu isimlerden de ayrılmış, kendisine farklı bir yol benimsemiştir. Ancak Safa'nın belirlediği bu yol çoğu zaman iniş çıkışlarla dolu olmuş, kendisine birçok düşman yaratmasına ve kendisinin de birçok kişiyi düşman olarak görmesine neden olmuştur.

Barış Özkul, konuşması sırasında Peyami Safa'nın “tutarlı bir ideoloji”den uzak olduğunu belirtirken gazete yazılarında onun hasımlarına karşı oldukça düşmanca bir tavır takındığının da altını çizdi. Nâzım Hikmet için “Kremlî Ajanı”, Necip Fazıl için “zekasız”, Ahmet Haşim için “Arap” gibi ifadeler kullanan Safa, Özkul'a göre hasımlarıyla âdil bir yarışa girişmez ve bel altı vurmaya tercih eder. Özellikle komünizmi büyük bir tehlike olarak gören Safa, Sabahattin Ali, Mahmut Makal, Oktay Rifat, Aziz Nesin gibi birçok ismi komünist oldukları gerekçesiyle reddeder. Safa, bu isimleri devlet ve millet adına da tehlikeli ilan eder ve yazılarında birçok cepheden onlara saldırır.

Sempozyumun ikinci oturumunda söz alan ve “Peyami Safa'nın Gazeteciliği” başlıklı konuşmasını gerçekleştiren Erol Üyepazarcı, Türk aydınının çelişkilerinden Safa'nın gazeteciliğine kadar uzanan geniş bir perspektifte tespitlerini izleyicilerle paylaştı. Türk aydınlarını yaşadıkları dönemin şartları içerisinde ve hayat hikâyelerini de göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerektiğini belirten Üyepazarcı, Safa'nın dönemi için “fenomen” bir gazeteci olduğunun altını çizdi. Belirli bir okuyucu kitlesi için vazgeçilmez bir yazar olan Safa, gazete değiştirdiğinde tirajlara doğrudan etki edecek kadar önemli bir isim olarak da tanınmaktadır. Bunu sadece çalıştığı gazetelerin tiraj rakamlarına bakarak görmek de mümkündür.

1924 ile 1928 yılları arasında Server Bedi takma adıyla çeşitli romanlar kaleme alan Peyami Safa, bir dönem yoğun bir bohem hayatı yaşamıştır. Üyepazarcı, sıklıkla sivri dilli olmakla eleştirilen Safa'ya karşı yazan isimlerin de aynı oranda ağır konuştuklarını belirtir. Köşe yazarlığı kariyerinin en parlak dönemini *Milliyet*'te geçiren Safa, bu dönemde Ayşe Hanım Sultan ile giriştiği tartışma nedeniyle de bir hayli ses

getirmiştir. İkinci Abdülhamit'in kızı olan Ayşe Hanım Sultan, babasıyla olan anılarını bir gazete için kaleme almaya koyulduğunda Safa tarafından oldukça eleştirilir. İkinci Abdülhamit'i babası İsmail Safa'yı Sivas'a sürerek orada ölümüne neden olmakla suçlayan Safa, bu konuda öteden beri içinde biriken öfkeyi Sultan ile girdiği tartışmada açıkça dile getirir ve yazı dizisi kısa zamanda sona erer.

“Peyami Safa'da Yer Değiştiren Kimlikler” isimli bir konuşma gerçekleştiren Didem Ardalı Büyükarman, bu sırada Rauf Mutluay'ın “takma isim” meselesi üzerine kullandığı ifadeler ve yazıları üzerinden hareket etti. Büyükarman, Rauf Mutluay'ın düşüncelerinden yola çıkarak takma ismin bir “hızlanma” ve “çoğalma” kaynağı olarak Peyami Safa'da oldukça ilginç bir unsur olduğuna dikkat çekti. Zira Safa bu dönemde yoğun bir tempoda çalışmakta, birçok müstear isim ile yayın gerçekleştirmek, hiç durmadan üretimlerine devam etmektedir. Bu dönemde müstear isimle yazan birçok isim bulunmakla birlikte onun kadar üretken pek az yazar bulunmaktadır.

Büyükarman, bu dönemde birçok önemli yazarın müstear isim kullanarak metinler kaleme aldığını, ancak bu konuda özellikle Peyami Safa'nın eleştirilmesinin oldukça ilginç olduğunu sözlerine ekledi. Bu durum çeşitli tuhafliklara neden olmakta, Safa'nın bunca eleştirilmesinin ardında başka nedenler olabileceğini de işaret etmektedir. Tüm bunlara paralel olarak özellikle *Cingöz Recai* serisi üzerinde duran Büyükarman, bu karakterin en önemli özelliği olan kılık değiştirmenin de farklı perspektiflerden benzer bir işlev ve düşünceyle meydana geldiğini belirtti. Büyükarman bu açıdan kimlik meselesinin değişen olgular çerçevesinde oldukça ilginç olduğunun altını çizdi.

Banu Öztürk, “Peyami'nin Cingöz'ü: Arsène Lupin ile Birlikte ve Karşı Karşıya” isim konuşmasıyla dinleyicilerle buluştu. Cingöz Recai ile Arsen Lüpen karakterlerini karşılaştıran ve bu iki karakter arasındaki benzerlik ve farklılıklara dikkat çeken Öztürk, bu iki kibar hırsızın mücadelesini ele aldı. Öztürk ayrıca Lüpen'e paralel olarak Safa'nın Sherlock Holmes ile Cingöz Recai'yi de çeşitli vesilerle karşı karşıya getirildiğinin altını çizdi.

Öztürk'e göre Peyami Safa'nın ürettiği “yerli hırsız” oldukça önemli bir unsurdur, zira milliyetçi bir tavırla hareket eden Safa, bu milli hırsızın karşısına diğer milletlerden emsalleri çıkarır ve hepsini kendi karakterine alt ettirir. Bu konuda Holmes ve Lüpen'den yola çıkan Safa, biri İngiliz öteki Fransız olan bu iki karakterin karşısına Cingöz'ü

cengaver bir Türk olarak çıkarır. Cingöz, sahip olduğu özelliklerle bu iki karakteri birçok açıdan yenilgiye uğratar ve Türk'ün gücünü tüm dünyaya ispatlar. Dolayısıyla aslında çarpışan sadece karakterler veya hırsızlar değil, aslında milletlerdir. Bu üç karakter özellikle İstanbul'da karşı karşıya gelirken polis memuru Mehmet Rıza, Cingöz'le birlikte diğer kibar hırsızların peşine düşer ancak bir ilerleme kat edemez. Yakışıklılığı, zekası, uzun boyu, tüm dilleri ana dili gibi bilmesi, planlamaları ve coşkun tabiatıyla Cingöz Recai tam anlamıyla yenilmez bir Türk olarak herkesi yenilgiye uğratar ve okuyucunun karşısına çıkar. Aslında Cingöz Recai karakterinin yaratıcısı olarak Peyami Safa da diğer polisiye yazarlarına meydan okur ve bu işi ne denli ciddiye aldığını açıkça ortaya koymuş olur.

“*Yalnızız*'da Trajedi, Mit ve Ütopya Kesişimi” başlıklı bir konuşma gerçekleştiren Süreyya Elif Aksoy, *Yalnızız*'da madde ile ruh karşıtlığı üzerinden hareket eden bir konuşma gerçekleştirdi. Özellikle Friedrich Nietzsche'nin *Tragedya'nın Doğuşu* isimli eserine atıf yapan Aksoy, romandaki “Simeranya” ütopyası üzerinde durdu. Simeranya'nın içerisinde birçok kelime oyunu ve düşüncenin yattığı belirten Aksoy, “bütün zıtlıkları terbiye eden bir ahenk”ten bahsederek konuşmasını tamamladı.

Seda Yücekurt Ünlü, “*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nun Kapanışları” isimli konuşmasına merkez olarak *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* romanını yerleştirdi ve bölüm kapanışlarındaki ilgi çekici noktalar üzerine bir bildiri sundu. Özellikle Berna Moran'ın Safa romanlarındaki şablonlar üzerine düşüncelerine dikkat çeken Ünlü, özellikle de mektupların romanda özel bir yer tuttuğunun altını çizdi. Romanda hasta olanın neden milli değerleri taşıyan genç olduğunun ilginçliğine dikkat çeken Ünlü, yazarın diğer metinleriyle kurduğu paralelliklerle bu konuyu genişletti. Birçok yönü ve özellikle de kapanışıyla *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*'nun aslında bitmemiş bir roman gibi durduğunu ifade eden araştırmacı, tüm bu unsurların sanki bir devam metni gelebilirmişçesine romanın örgüsünde boşluklar bıraktığını dile getirdi.

Erol Köroğlu, “Zaman Kaçığı: *Fatih-Harbiye*'de Bir Gerçekçilik Sorunu Olarak Yanlış Batılılaşma” başlıklı konuşmasında Safa'nın *Fatih-Harbiye* isimli romanındaki sorunlara dikkat çekti. *Fatih-Harbiye*'nin bir teşhisin romanı olduğunun altını çizen Köroğlu, romanda asıl meselenin aşk olmadığını, onun ancak bir aracı olabileceği düşüncesi üzerinde durdu, belki de “musiki”nin asıl konu olarak değerlendirilmesi

gerektiğini belirtti. Aynı zamanda romandaki zaman kaçıklarına da dikkat çeken Köroğlu, Safa'nın romanını kurarken gün hesaplamasında hata yaptığını örnekler üzerinden açıkladı. Romandaki aktüel zamanla sayılan günler birbirini tutmamakta, bu da çeşitli yanlışlıklara neden olmaktadır. Zaman konusunda çeşitli unutkanlıkları olan yazar, karakterleriyle birçok meseleyi gündeme getirir. Köroğlu son olarak aslında genel yargının aksine romanda “kaybeden karakter”in Neriman'ın kendisi olduğunu, onun bütüne uyum sağlayarak kendisinden ve kendi olma davasından vazgeçtiğini ve böylece erkeklerin dünyasına giriş yaptığının altını çizer.

Sempozyumun dördüncü ve son oturumu Çilem Tercüman'ın moderatörlüğünde gerçekleşti. Peyami Safa'nın “Server Bedi” takma adıyla yazdığı roman ve hikâyelere odaklanan oturum, yazarın polisiye türündeki eserleri üzerine farklı düşünceleri bir araya getirdi. Bu bölümde konuşmacı olarak Serdar Soydan, Çimen Günay Erkol ve Tülin Ural bildirimlerini dinleyicilerle paylaştı.

Serdar Soydan, dördüncü oturumun ilk konuşmacısı olarak “Server Bedi'nin Hasta Kadınları” isimli bir bildiriyle izleyicilerle buluştu. Safa'nın 1938 ile 1949 yılları arasında sadece “Server Bedi” takma adıyla romanlar yazdığını belirten Soydan, bu romanlarda özellikle kadın figürlerin ön plana çıktığına dikkat çekti. Bu kadınların güçlü ve “fevkalade” olduğunu belirten araştırmacı, onlar üzerinden devam eden metinlerin özel bir işçilikle kaleme alınıp irdelendiğini belirtti.

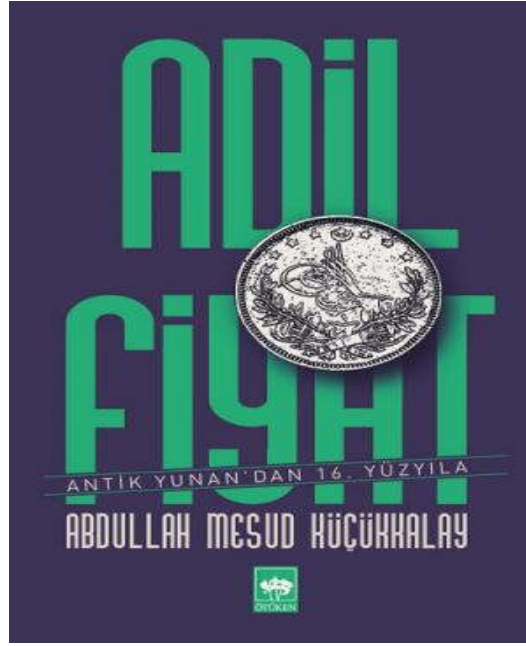
Çimen Günay Erkol, “Zıppıklar ve Toplumsal Değişim” başlıklı bildirimde, Peyami Safa romanlarındaki karakterleri ve bunların toplumla olan ilişkisini gündeme getirdi. Bu romanlarda karakterlerin oldukça hızlı karar veren tipler olduğuna dikkat çeken Erkol, aşkın erkeği hasta eden bir unsur olarak kadınların bu metinlerde ilginç bir yapı meydana getirdiğinden söz etti. Bunun metin içerisinde daha sonra medeniyet kaybına doğru giden bir yol açtığına dikkat çeken Erkol, hastalık ile medeniyet kaybının birbirine paralel şekilde hareket eden unsurlar olduğunu dile getirdi. Bu açıdan *Vuslat* romanındaki Cevdet karakterinin Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanındaki Suad'ın bir “protipi” olduğu tezi ileri sürüldü. Bu noktada iyiler kazanırken kötülerin toplumun dışına itildiği ve onlarla herhangi bir uzlaşma yolu aranmadığı dile getirildi. Son olarak da bu kötü karakterlerin terk edilip ana karakterden uzak bir yere hapsedildiği ifade edildi.

Tülin Ural ise “Peyami Safa’dan Server Bedi”ye, Muhafazakârdan Moderne, Cumbadan Rumbaya” başlıklı konuşmasında Safa’nın Cumbadan Rumbaya isimli romanını merkezine alan bir bildiri sundu. Fatih’ten Şişli’ye uzanan ve Deli Cemile’nin hikâyesini okurla buluşturan bu romanda Safa’nın güçlü bir kadın karakter yaratarak farklı bir yapı ortaya çıkardığını belirten Ural, yazarın melodrama dayalı komediden hoşlandığını dile getirdi. Safa’nın uzlaşmadan değil kutuplaşmadan yana olduğunu belirten Ural, “arzu”nun bu açıdan önemli bir unsur olarak metinlerde kendisine yer bulduğunu belirtti. Cumbadan Rumbaya’da romanı terkeden karakterlerin toplumla uzlaştığına değinen konuşmacı, “erkeksi güce” sahip Cemile’nin ise “zayıf erkekler” karşısındaki güçlü tutumuna dikkat çekti. Burjuvazinin kokuşmuşluğu metinde görülen en önemli unsurlardan biri hâlini alırken yine de vicdanını koruyan kişilerin var olduğundan da söz edildi. Bu açıdan Cumbadan Rumbaya’nın Safa romanları içerisinde farklı bir yer edindiğinin altı çizildi.

Sempozyumun kapanış konuşması Seval Şahin tarafından gerçekleştirildi. “Peyami Safa Külliyyatı Bize Ne Söylüyor?” isimli bir konuşma gerçekleştiren Şahin, Peyami Safa külliyyatının yeniden gözden geçirerek hazırlandığını, bu süreçte daha önce yayımlanmamış ve uzun yıllardır baskısı yapılmamış kitapların da yeniden yayımlanacağını belirtti. Bu kapsamda oluşturulan bir ekip tarafından sürecin devam ettirileceği dile getirildi. Bu kapsamda Abdullah Ezik, Esin Hamamcı, Meryem Çakır, Uğur Erden ve Yağmur Yıldırım Bayrakçı’ya katkıları için teşekkür eden Şahin, sürecin yazarın birçok eseri olduğu göz önünde tutulduğunda en azından birkaç yıl daha süreceğini ve tüm külliyyatın tamamlanacağını ifade etti.

ABDULLAH MESUD KÜÇÜKKALAY, ADİL FİYAT -ANTİK YUNAN'DAN 16. YÜZYILA-, İSTANBUL: ÖTÜKEN NEŞRİYAT, 2017.

Saim Çağrı KOCAKAPLAN*

Günümüz insanı, piyasa ile tarihin önceki devirlerinde olmadığı kadar etkileşim içerisindedir. Bu etkileşimin aracıları fiyatlardır. Ekonominin üretici ve tüketici taraflarını bir araya getiren piyasa ile bu bir araya gelişi sağlayan fiyat mekanizması, serbest piyasa ekonomisinin temelini oluşturur ve kapitalizmin bir ekonomik sistem olarak yayılması ve yaygınlaşmasına paralel olarak ekonomi-insan ilişkisinde belirleyici olmuştur. Hele teknolojik gelişme ile haberleşme yollarındaki hız ve imkânlar, insanı gittikçe daha çok fiyat takip eden ve fiyata göre amel eden bir varlık haline getirmiştir.

Peki fiyat nedir? Fiyatı kim ve ne belirler? İşte bu sorular, iktisadi düşünce tarihinin en temel tartışma alanlarından biridir. Zira fiyat ile ilgili sorular değer probleminde kapı

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, cagri.kocakaplan@marmara.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-6936-0624

aralamak demektir ve bu kapı aralayış; değerın kaynağı, oluşumu, nasıl belirlenip ürünün nasıl paylaşılacağı üzerinde durmak demektir. Bu da kaçınılmaz olarak bir sistem tartışması gerektirir.

Modern iktisadi düşüncede kurucu düşünürler ve takipçileri ile liberal iktisada muhalif iktisatçılar tarafından oluşturulmuş zengin literatürde; kullanım değeri, mübadele değeri, emek-değer, üretim faktörleri, fayda, marjinal fayda, piyasa gibi kavramlaştırmalar üzerinden değer problemi hakkındaki farklı yaklaşımlar takip edilebilir.

İktisadın bağımsız bir bilim dalı olması ile 19. yüzyıl itibarıyla izini daha rahat sürdürdüğümüz bu tartışma, aslında düşünce tarihinde daha önceki devirlerde de ele alınmış bir meseledir. Piyasaların egemenliği ve ekonominin diğer toplumsal alanların üzerindeki baskısının artışı; 16. Yüzyıl ile başlayan, Sanayi Devrimi ile ivmesi artan ve nihayet 19. yüzyıldan günümüze ilerleyen bir süreçtir. Dolayısıyla bu süreç değer probleminin de artan bir şekilde ortaya çıktığı ve ele alındığı bir döneme işaret eder. Ancak fiyatın ne olması gerektiği ve değer probleminin toplumlar ve devletler için sorun kaynağı olması, kadim bir olay olduğundan bu konu ile ilgili tartışmalar da antik çağdan itibaren yapılmıştır. Nitekim modern iktisadi düşüncedeki fiyat ve değer tanımlamaları da antik dönemden itibaren geçmişe yönelik yapılan atıflarla desteklenmiştir.

İşte modern iktisadi düşünce öncesinde değer konusu etrafındaki düşüncelerin izini sürdürdüğümüzde, karşımıza “adil fiyat” kavramı çıkmaktadır. Bir mübadele işleminde, “alışverişin taraflarının birbirleri aleyhine haksız bir menfaat elde etmemesi ve “değiş-tokuş edilen şeylerin değerlerinin eşit olması gerektiği” ilkesi anlamına gelen adil fiyat uygulaması, dini düşüncenin şekillendirdiği ya da geleneksel toplumsal yapıların gerektirdiği bir uygulama olarak ekonomi dışı etkenlerle açıklandığı gibi devrin pazar ve üretim-tüketim yapılarının bir sonucu olarak da ele alınmıştır.

A. Mesud Küçükcalay'ın “Adil Fiyat-Antik Yunan'dan 16.Yüzyıla“ isimli kitabı, işte bu tartışmada Türkçe iktisat tarihi literatüründe kaynak hüviyetinde bir çalışma özelliği taşıyor. İktisadi düşünce tarihinde genellikle Ortaçağ Avrupası'nda iktisadi düşünce ve ilkeler konu edilirken ana tema olan adil fiyat kavramını isabetli bir şekilde antik dönemden başlayarak ele alıyor. Düşünürlerin; mübadele işleminin nasıl olması gerektiği, değerın kaynağı ve fiyatın teşekkülü üzerine ileri sürdükleri ve yüzyıllar

boyunca büyük ölçüde devamlılık gösteren yorumları konu ediliyor. Küçükcalay'ın bu kitabı, müstakil olarak değer problemi hakkında farklı zaman ve düşüncelerin takibini yapma imkânı sunuyor okuyucuya.

Konu ile ilgili büyük oranda yabancı dildeki literatürden yararlanılarak hazırlanan eser; adil fiyat üzerindeki farklı yaklaşımları barındıran çalışmaları karşılaştırmalı olarak ele almakta. Adil fiyatın cari bir uygulama olduğu dönemlerdeki değerlendirmeler kadar modern dönemdeki adil fiyat tartışma ve konumlandırmaları da yazar tarafından analiz ediliyor. Çalışmada, gerek literatür değerlendirmesi yapılırken gerekse adil fiyat ile ilgili yorumlarda yazarın kaynaklardan doğrudan alıntılara yer vermesi ise, düşünce tarihi çalışmalarında aranan ve okuyucuya konuyla doğrudan bağlantı kurmasını sağlayan bir özellik.

Türkçe iktisat tarihi literatürünün, önemli ölçüde yabancı dilden yapılan çeviriler, Osmanlı iktisat tarihi üzerine çalışmalar ile genel değerlendirme ve derlemelerden oluştuğu dikkate alındığında Küçükcalay'ın kaleme aldığı bu monografi, titiz bir kaynak taraması ve konuyu bütünlüklü olarak ele alma çabası ile iktisat tarihi kitaplığında farklı bir yerde durabilir.

Genel hatları itibarıyla bu şekilde konumlandırılacak kitap; İktisadi Düşünce Tarihinde Değer Problematiği, Değer ve Müdahalecilik Bağlamında Adil Fiyat, Adil Fiyat Literatürü Üzerine ve Aristo'dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat Düşüncesi olmak üzere dört bölümden oluşuyor. Fakat çalışmanın kurgusunda ilk üç bölüm büyük ölçüde literatür değerlendirmesi ve yapılan tartışmalar üzerine yoğunlaştığı için bu kısım bir bölüm içerisinde ele alınabilirdi. Bu sayede kitabın özünü oluşturan Aristo'dan 16. Yüzyıla Adil Fiyat Düşüncesi bölümüne okuyucunun daha net bir şekilde geçmesi kolaylaşabilirdi. Bu bölüm; Adaletten Mübadele Adaletine: Aristo, Hristiyanlık ve İlk Yorumları: Kilise Babaları, Roma Hukuku'nda Adil Fiyat: Kanonistler, Teologlar ve Adil Fiyat: Skolastikler ve Ortaçağ Ekonomisi: Toplumsal Yapıda Devamlılık alt başlıklarından oluşmakta ve aslında kitabın ana gövdesini meydana getirmektedir.

İktisat tarihi disiplini, günümüzde iktisat tarihi ve iktisadi düşünce tarihi olmak üzere iki ana alana bölünmüş olarak ilerlemektedir. Ancak bugünden geriye doğru gittikçe bu ayrımın yerini bu iki alanın birbirini tamamlayıcılığına bıraktığı denemeler daha doyurucu olmaktadır. Kitaptaki, yüzyıllar boyunca merkezde kalmış iktisadi bir

ilkenin metinler üzerinden gerekçelendirilmesi ve adil fiyat üzerinde modern literatürde yapılan tartışmalar üzerine bina edilmiş adil fiyat anlatımı belki iktisadi olaylar ve kurumlar ile birlikte ele alınabilirdi. Zira kapitalizm olgusu, piyasaların oluşması ve gelişmesi ile dünya iktisat tarihinde meydana gelen kırılma ve eğilimler; adil fiyatın içeriği, yüzyıllar itibarıyla uygulama alanları ve bunların dönüşümü hakkında destekleyici bilgiler anlatıyı çeşitlendirirdi. Bu sayede konu özelinde düşünce ile gerçek arasında süregelen etkileşim de daha belirginleşirdi. Bir diğer nokta ise, adil fiyat hakkında batı kaynakları ve tecrübesi üzerinde ilerlenmesidir. Kitabın konusu bu olmamakla birlikte, değer problematiği gibi temel tartışmalarda farklı tecrübe ve yaklaşımları bilmeye ihtiyacımız var. Gelecek baskılarda bu yönlerden anlatı zenginleştirilebilir.

Bu değerlendirme yazısını bitirmeden, Mesud Küçükcalay'ın kitabının sonucunda sırladığı şu sonuçları okuyucu ile paylaşmakta yarar var. Yazara göre;

**İktisadi düşünce tarihinde bir malın değerinin kaynağının ve dolayısıyla mübadele esnasındaki değişim değerinin (adil fiyat) ne olması gerektiği yolundaki her türlü yorum, bir tür kısır döngü içinde kalarak net bir sonuca ulaşamamıştır.*

**Bir malın değerinin ne olduğunu tespit etmek, sürekli devinim halinde olan ve birçok bağımsız değişkenin dâhil olduğu bir fonksiyonla gösterilebilir ki; bu fonksiyondaki bağımsız değişkenlerin katsayılarını hesaplamak ve bu fonksiyonu kantifiye etmek mümkün görünmemektedir.*

**Bir mübadele işleminde tarafların hakkaniyete uygun davranmalarını dikte eden ilahi emirler ve yasaklar, imanî bir konudur ve bu mübadele bireylerin söz konusu emirler ile olan yakınlık ve ıraklıkları tarafından düzenlenebilir. Bunun pratiğe aktarılmasına imkân verecek bir sistemin tesis edilmesi mümkün görünmemektedir.*

**Adil fiyat gibi teolojiye bulaşmış ve normatif ilkeler içeren bir konuyu, pozitif iktisadın yöntemi ve bakış açısı ile çözümlenmek mümkün değildir.*

**Adil fiyat, neyin doğru ve neyin yanlış olduğu ile ilgilenen ahlâk felsefesinin bir konusudur. Adil fiyat üzerine yapılan çalışmalar ise neyin rasyonel ve pozitif, neyin normatif ve irrasyonel olduğu ile ilişkilidir. Bu ayırım nedeniyle, bir paradigmanın bakış açısından hareketle bir başka paradigmanın ilkelerinin çözümlenmesi imkânsız görünmektedir.*

**Batı iktisadi düşüncesindeki adil fiyat yorumları, Hristiyanlığın ahlaki ilkeleri ve bunlara bağlı olarak geliştirilen yorumlara bulanmıştır ve Hristiyanlığın ilkelerinde ve bu yorumlarında çağlar içinde ortaya çıkan dönüşümlere bağlı olarak bağlı olarak dönüşüp evrim geçirmiştir.*

**Adil fiyat ile ilgili olarak batı iktisadi düşüncesinde yapılan yorumlar, Hristiyanlığın çağlar içinde nasıl biçim değiştirerek Protestanizme uzandığının ve temel ilkelerinden ve ahkâmından koptuğunun en önemli örneğinden birisidir.*

**Piyasada fiyatın oluşumuna müdahale edilmemelidir ancak; piyasa dışı koşulların piyasanın işleyişini bozmasına izin verilmemelidir. Yani; piyasa özgürlüğünün ve bu özgürlüğe müdahalenin nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiğinin sınırları iyi çizilmelidir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki fiyat tespit uygulamasında malın üretim maliyetine değil de, malın kârına müdahale edilmesi, bu bağlamda önemli bir örnektir.*

Bu sonuç cümleleri; yazarın konuya liberal bir iktisatçı gözüyle baktığı şeklinde yorumlanabilirse de kitap, sadece liberal bakış açısıyla yapılan eleştirilerden oluşmuyor. Değer tartışması objektif bir şekilde aktarılıyor. Aslında bu durum, iktisatçıların içinde bulunduğu ikilemi iyi bir şekilde gösteriyor. Bu ikilem, ekonominin hem bir bilim dalı hem de hayatın önemli bir gerçeği olarak pozitiflik ve normatiflik arasında kalmışlığıdır.